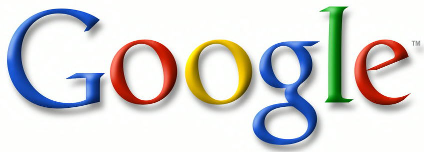
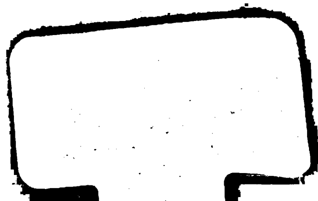


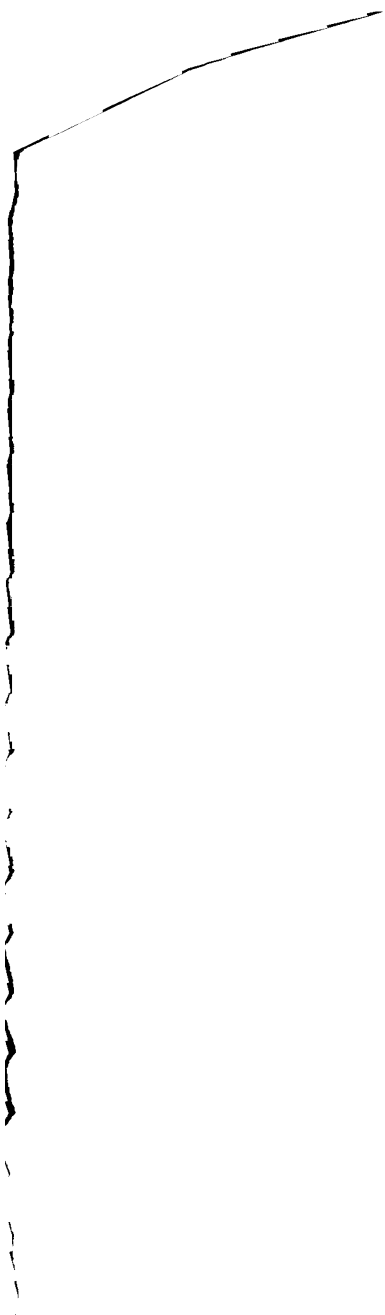
HET CONCENTRATIE-KAMP VAN IRÈNE


STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES



G. J. W. Steenstra. 1908.

HET CONCENTRATIE-KAMP VAN IRENE.



CONCENTRATIE-KAMP VAN IRÉNE

DOOR

HANNA BRANDT-VAN WARMELO.



AMSTERDAM—KAAPSTAD.
ch-Afrikaansche Uitgevers-Maatschappij,
v/h. JACQUES DUSSEAU & CO.
1905.

VRL

DRUK VAN J. H. DE BUSSY, AMSTERDAM.

Aan de liefderijke nagedachtenis van mijn Vader,

Ds. N. J. VAN WARMELO,

draag ik dit boekje op voor zijn zelfopofferende liefde voor ons Volk, dat hij dertig jaren lang trouw gediend heeft tot den dood toe.

VOORWOORD.

Door allerlei omstandigheden ben ik verhinderd geweest, dit boekje eerder uit te geven, maar naar aanleiding van de laatste rapporten van Mejuffrouw EMILY HOBHOUSE, die in aller geheugen teruggeroepen hebben de eerste berichten over de Concentratie-Kampen en wat daar door vrouwen en kinderen geleden werd, ben ik tot het besluit gekomen, mijn ondervindingen van de twee maanden, die ik als Vrijwillige Verpleegster in het kamp te Iréne doorgebracht heb, in ruimer kring bekend te maken.

Er zijn wel van het begin van den oorlog af vele boeken uitgekomen, waarin krijgsbedrijven beschreven worden, maar slechts enkele, die over de Concentratie-Kampen handelen.

Daarom heb ik gemeend, dat de publicatie van mijn dag-boek, in het kamp zelf geschreven, met belangstelling zou ontvangen worden door hen die nog meeleven met de lotgevallen van ons land en volk, en van eenige waarde zou zijn voor de geschiedenis van Zuid-Afrika.

Toen ik mijn dagboek schreef, heb ik nooit gedacht aan de mogelijkheid van het uit te geven; maar nu zal ik zeer dankbaar zijn, indien ik door deze publicatie in staat gesteld word, mijn lijdenden landgenooten eenigen geldelijken steun te bieden.

DE SCHRIJFSTER.

„PASTORIE", Niezijl (Gron.), 1903.

HOOFDSTUK I.

Het concentratie-kamp van Iréne lag ongeveer 20 Kilometer ten Zuidwesten van Pretoria en werd gevormd in het begin van het jaar 1901.

Vroeger was Iréne alleen bekend als het eerste spoorwegstation van Pretoria naar Johannesburg en als een van de mooiste plantages in de buurt van onze hoofdstad; maar nu moesten wij het van een anderen en treuriger kant leeren kennen. Vroeger gingen wij er dikwijls heen met wagens en tenten en in rijtuigen om dagen lang door te brengen tusschen de heerlijke bosschen en was Iréne bekend als de verrukkelijkste „picnic"-plaats, die er te vinden was; maar nu moesten wij, onder geheel andere omstandigheden, onzen tijd daar doorbrengen in tenten en wagens, niet alleen dagen en nachten, maar maanden en jaren ook. Het woord „Iréne", dat „vrede" beteekent en ons vroeger alleen deed denken aan genot en vreugde, gaat nu met een schok door ons heen en ons hart krimpt inéén bij de gedachte aan de verschrikkelijke tragedies, die op deze schoone plaats zijn doorleefd. „Iréne" was de naam der dochter van den rijken eigenaar, den heer Nelmapius, die groote tuinen aanlegde en boomen en bloemen plantte, totdat de plaats beroemd was om hare heerlijke vruchten en groenten en prachtige bosschen en bloemen. Na den dood van den heer Nelmapius werd het landgoed verkocht en kwam eindelijk in bezit van den

heer VAN DER BIJL, die nu het groote werk van den heer NELMAPIUS ijverig voortzet.

Toen de Engelschen het barbaarsche werk begonnen om de families van onze burgers in kampen te zetten, kozen zij zooveel mogelijk plaatsen, die langs den spoorweg lagen en die goed voorzien waren van water en hout, en, daar Iréne al deze goede eigenschappen had, was het te voorzien dat er een enorm kamp zou gevormd worden.

Van de eerste dagen van het Iréne-kamp weten wij niet veel en het eerste officiëele bericht zegt niets meer, dan dat er in Februari 1901 891 inwoners waren (186 mannen, 315 vrouwen en 390 kinderen) (Reports etc. on the working of the Refugee-Camps etc. Cd. 819, Nov. 1901, blz. 23) die in tenten woonden en veel leden aan diarrhee en mazelen.

Toen was het kamp onder bestuur van een Engelsch officier, Kapitein HIME-HAYCOCK, die veel belang stelde in het welzijn van zijn prisoniers (of beschermelingen), maar daarna werd de heer N. J. SCHOLTZ aangesteld als Superintendent van het kamp, en onder zijn ijzeren hand moesten de menschen vijf maanden lang smachten. Tegenover zijn eigen volk is er niets wreeder en onbarmhartiger dan een Engelschgezinde Afrikaner en dat wisten de Engelschen heel goed, toen zij in de meeste moordkampen zulke menschen, als SCHOLTZ en later ESSELEN op Iréne, macht gaven over de ongelukkige inwoners. Hoe dikwijls hebben wij de hoofdambtenaren gesmeekt om Engelschen in hun plaats te zetten! Te vergeefs: de beker van beproeving moest tot aan den bodem toe geledigd worden en meer dan 20,000 vrouwen en kinderen moesten in de grootste ellende sterven, voordat er redding kwam. Zoo snel ging het werk van verwoesten en gevankelijk wegvoeren, dat binnen drie weken het getal gevangenen

te Iréne bijna verdubbeld was en er, in plaats van 891 inwoners, 1324 waren, waaronder niet minder dan 154 zieken. (Reports etc. on the working of the Refugee-Camps etc. Cd. 819 Nov. 1901, blz. 28).

Van 6 Februari tot 3 Maart zijn er 14 kinderen en 2 volwassenen gestorven, hetgeen een sterftecijfer geeft van 15 percent jaarlijks (zie t. a. p. blz. 28); maar het moest nog veel erger worden, zooals mijn geachte lezers zullen merken bij het verder lezen van dit boek. Het moest nog worden van 10 tot 15 sterfgevallen dagelijks, toen het kamp vergroot werd en de menschen uitgeput waren door het langdurig gebrek aan goed voedsel en niet langer in staat, weerstand te bieden aan ziekte en ellende.

Langzamerhand kregen wij in Pretoria berichten van de ontzettende ontberingen onzer zusters in het kamp en begonnen er een paar energieke vrouwen zich te bemoeien met de zaak, o. a. mevrouw BOSMAN, vrouw van Ds. BOSMAN van Pretoria, mevrouw JOUBERT, weduwe van onzen ouden Commandant-Generaal, en haar dochter Mevrouw ABRAHAM MALAN, mevr. ARMSTRONG, die de Boeren vurig liefheeft, al is haar man Britsch onderdaan, mevr. BRUGMAN, mevr. LIEBENBERG en mevr. CELLIERS, mejuffrouwen ELOFF, DU TOIT en MALHERBE en al de andere dames, die in mijn dagboek voorkomen. Het werk begon eerst tegen einde Maart met een commissie bestaande uit de drie dames, ARMSTRONG, MALAN en MALHERBE, die toestemming van de Engelsche regeering gekregen hadden, eens in de week naar Iréne te gaan om voor de menschen die geld hadden orders te krijgen voor hetgeen zij noodig hadden.

Dat was al een groot gerief voor de vrouwen, want de meesten hadden ten minste eenig geld kunnen redden van de vlammen en waren toch niet in de gelegenheid, iets er mee te koopen. Deze dames dan kwamen wekelijks terug

van het kamp met lange lijsten van de artikelen die noodig waren: kleeren, schoenen, zeep, kaarsen enz., en het was geen kleinigheid, van alles boek te houden en later precies te weten, waar de verschillende dingen thuis hoorden. Wij noemden ze onder ons het „kleeren-comité," en aan hen hebben wij het eigenlijk te danken, dat wij bekend werden met den waren toestand van zaken in het kamp.

Mevrouw Armstrong zag al heel spoedig, dat, indien zij iets nuttigs en belangrijks voor de menschen wilde doen, zij in het kamp zelf te werk moest gaan, en besloot een brief te schrijven aan den Superintendent-generaal der kampen, verlof vragende om met een tweede dame in het kamp met de menschen te wonen en ze te verplegen. Haar aanbod werd met veel betuigingen van dank aangenomen, en 6 April 1901 vertrok zij met mej. Malherbe naar het kamp.

Dikwijls hebben wij van deze dames gehoord, hoe moeilijk het begin van hun leven daar was. Het regende bijna iederen dag gedurende de eerste week, alles was drijfnat in de dunne tenten en de menschen konden soms dagen lang geen vuurtje maken om hun rantsoen, vleesch en meel, klaar te maken. Iedereen ging gebukt onder het juk van Superintendent Scholtz, die o. a. de Britsche regeering aangeraden had, geen goede koffie te geven in de rantsoenen der menschen, „omdat ze gewend waren aan maïs- en erwtenkoffie." Dat was onwaar, want de Boeren gebruiken goede koffie en kunnen haast niet leven zonder hun geliefden drank, ten minste het maakt hen erg ongelukkig, als ze hun koffie missen moeten, en nu moesten ze iets vreeselijks gebruiken. Wij wisten niet precies wat het was, maar sommigen dachten, dat het gemalen eikels waren of iets dergelijks, waarvan bijna iedereen diarrhee of dysenterie kreeg. Mevr. Armstrong gaf den Engelschen geen rust,

totdat de menschen de koffie-boonen kregen om zelf klaar te maken, maar alles was van de gemeenste en goedkoopste qualiteit: suiker, meel — alles.

Mej. Du Toit bleef in Pretoria als Secretaresse, maar later nam mevrouw Bosman haar plaats in, en die is het gebleven, totdat de Engelschen zes maanden later de vrijwillige verpleegsters uit het kamp zetten.

Toen mevrouw Armstrong zag, dat het onmogelijk was, dat twee vrouwen al het werk alleen deden, schreef zij aan mevrouw Bosman om hulp, en werden mej. Findlay en mej. Dürr 3 Mei naar Iréne gezonden en 12 Mei mej. Celliers en ik.

Voor ieder van ons moest een permit verkregen worden, hetgeen steeds moeilijker ging.

Waarom begrijpen wij niet; want de Engelschen hadden dankbaar moeten zijn voor die vrijwillige hulp van belangstellenden en er was werk genoeg in het kamp voor zestig verpleegsters in plaats van zes. Maar neen, wij moesten het als een groote gunst beschouwen van onzen vijand, dat er iemand toegelaten werd om de ellende te verzachten, en, toen mevrouw Bosman de laatste twee permitten kreeg, werd haar duidelijk te verstaan gegeven, dat zij voortaan niet meer dergelijke gunsten kon verwachten. Wel is waar, konden wij zes verpleegsters om de beurt zenden, maar niet meer dan zes tegelijk.

Toen maakte onze geëerde secretaresse de volgende regels voor de Iréne Vrijwillige Verpleegsters.

Regulatiën voor de „Iréne-Kamp Zusters".

1. Niemand blijft langer dan een maand zonder toestemming van de Secretaresse.
2. Niemand verlaat haren post uitgenomen in geval van

ernstige ziekte en dan met kennisgeving aan de Secretaresse.

3. Er mag over geen politiek worden gesproken; indien het van iemand gerapporteerd wordt, zal de overtreedster dadelijk verwijderd worden.
4. Geen onderscheid mag worden gemaakt of partijdigheid worden betoond in het werk.
5. Een der zusters zal als matrone gekozen worden.
6. Geen kwakzalver-medicijn mag worden aangewend door de zusters zonder toestemming van de dokters.
7. Als de tijd eener zuster om is, zal de andere, die haar plaats inneemt, met den morgentrein van hier vertrekken; terwijl de terugkeerende van daar met den middagtrein vertrekt.

w. g. A. H. Bosman,
Secretaresse, Pretoria.

Van artt. 3 en 4 kan ik alleen zeggen, dat er geregeld „politiek" gesproken werd onder ons in de afwezigheid van de Engelsche doktoren en verpleegsters en dat wij bijna zonder uitzondering vreeselijk partijdig waren in ons werk; ten minste, als het eenigszins kon, kregen de vrouwen en kinderen van onze vechtende burgers de vriendelijkste glimlachjes, de warmste dekens en het beste van alles wat wij te geven hadden; niet alleen, omdat hun mannen op commando waren, maar hoofdzakelijk, omdat hun lot het zwaarste en ondragelijkste was. Niemand anders zorgde voor hen. Hun rantsoen was altijd zoo weinig en slecht mogelijk, ze werden door iedereen afgesnauwd, en zelfs door hun eigen volk, de „handsuppers" [1]) en hun vrouwen, werden ze op allerlei mogelijke manieren getergd en vervolgd.

---

[1]) De naam, dien de Boeren geven aan de burgers, die vóór het einde van den oorlog de wapens neerlegden.

Het is een feit, niet algemeen bekend, dat in de eerste maanden der concentratie-kampen de families van vechtende burgers, volgens order der autoriteiten, op half rantsoen gesteld waren. Zoo werd de edele plichtsvervulling der burgers gewroken op hun onschuldige vrouwen en kinderen. Geen wonder, dat wij „partijdig" werden en ons best deden hun lot te verzachten; geen wonder, dat het zien van een handsupper ons bloed deed koken. Maar de vrouwen en kinderen van de handsuppers werden ook ziek en stierven ook bij honderden en werden even trouw door ons verpleegd, ja de handsuppers zelf kwamen dikwijls onder onze zorg en moesten gunsten van onze handen ontvangen, ofschoon ze wisten hoe wij over hen dachten. Op deze manier heb ik verscheidenen dezer mannen goed leeren kennen, en later, toen wij op een vertrouwelijker voet met elkander waren, was het mij een groote vreugde te ontdekken, dat ze bitter berouw hadden over hun gedrag en dat ze alles zouden gegeven hebben, als ze hun wapens niet hadden neergelegd. Sommigen vertelden mij, hoe het eigenlijk gekomen was en toen was het mij geen wonder meer; want er zijn niet vele mannen, die hun vaderland meer liefhebben dan vrouw en kinderen.

De burgers hoorden op commando zulke ontzettende verhalen van het lijden in de concentratie-kampen, verhalen die eigenlijk ook in het geheel niet overdreven waren, dat ze dachten dat zij, als zij doorvochten, den dood van hun eigen vrouwen en kinderen op hun geweten zouden hebben. Zulke mannen hebben het goed gemeend en zijn ook niet verbitterd geworden tegen de onschuldige vrouwen en kinderen van burgers die doorvochten tot het laatste toe, en zulke mannen hebben ook ontzettend geleden en een zwaren strijd met hun geweten doorgemaakt bij elk oorlogsbericht, dat ons uit het veld bereikte. Soms, als er

een gebulder van kanonnen tot ons kwam over de bergen, heb ik van deze mannen gezien met het hoofd gebogen en met neergeslagen oogen, en dan was mijn hart vervuld met innig medelijden, en toch boos, dat ze zoo zwak en onverstandig gehandeld hadden.

Er waren drie soorten van handsuppers: ten eerste, de goede, ten tweede, de onverschillige, en ten derde, de kwade.

De goede dachten, dat ze hun plicht deden door de wapens neer te leggen, hadden berouw over hun daad en bleven getrouw aan land en volk onder alle omstandigheden.

De onverschillige hadden gedurende de lange maanden hun belangstelling in de zaak verloren, werden moe van het commando-leven met al zijn ontberingen en vermoeinissen, en verlangden alleen naar vrede, onverschillig of de Boeren of de Engelschen overwinnaars waren.

De kwade zijn zeker nooit goed geweest, want een ware patriot wordt gesterkt in zijn vaderlandsliefde, als hij er voor heeft moeten lijden en strijden, en deze mannen zijn van het begin af met onedele motieven op commando gegaan om te plunderen en te rooven, of om te zoeken naar avonturen, en, toen het leven hen begon te vervelen en ze niets meer te winnen hadden door bij de Boeren te blijven, hebben zij hun wapens overgegeven en den eed van neutraliteit afgelegd. O, die eed van neutraliteit! Wat heeft die in dezen oorlog niet een verschrikkelijke rol gespeeld!

Een Engelsche eed van neutraliteit beteekent dit: — geen communicatie houden met de Boeren-commando's; geen spionnen herbergen of helpen met voedsel of kleeren; geen woord spreken *tegen* de Engelschen en zelfs geen oorlogs*geruchten* verspreiden, behalve Engelsche overwinningen;

elken persoon aangeven, die zulks doet; de plannen van de Boeren verraden, indien bekend; heen en weer reizen met gepantserde en proviand-treinen om ze te beschermen; de Engelschen begeleiden naar de plaatsen, waar ammunitie en wapens of vee en schapen verborgen waren; het vee van de Engelschen tegen de Boeren-commando's beschermen met wapenen; zelf de wapenen opnemen tegen de Boeren om „een einde te maken aan een nutteloozen en hopenloozen oorlog"; in één woord, actief optreden m e t de Engelschen t e g e n de Boeren. Ziet daar, mijne lezers, een Engelschen eed van neutraliteit.

Het ging heel geleidelijk.

Een Nationale Verkenner was gewoonlijk eerst een handsupper en een „Cattle Ranger" [1]), voordat hij er toe kwam verkenningsdienst te doen voor de vijanden van zijn eigen volk; maar dan was hij ook voor altijd verloren, veracht door de Engelschen, die hem gebruikten voor hun eigen doel, gehaat door de Boeren; zijn goeden naam, zijn eer en zelf-respect kwijt.

Onder de vrouwen was er ook veel verdeeldheid; ja, zelfs de kinderen wisten heel goed of hun ouders bij de Boeren of bij de Engelsche partij hoorden.

Er waren ook verschillende soorten van handsupper-vrouwen.

Sommige schaamden zich over hun mannen en namen geen deel aan de algemeene twisterij; andere vervolgden de vrouwen van vechtende burgers en verweten hun, dat zij hun mannen niet overgehaald hadden om hun wapens neer te leggen en zoo een eind te maken aan den oorlog; en sommige waren er, helaas, die als spionnen tusschen de menschen liepen, hun gesprekken afluisterden en ver-

---

1) Veehoeder.

raderlijk elk ongunstig woord aan de Engelsche ambtenaren overbrachten, met het gevolg, dat vrouwen en kinderen weggezonden werden naar kampen in Natal, ver van hun eigen land en volk. Een ander strafmiddel was het verminderen van hun rantsoen, dat toch al te weinig was om van te leven; maar de meest vernederende straf was het opsluiten in een kraal, door prikkeldraad omgeven.

De kraal of strafplaats was een van de gruwelijkste dingen van het kamp, een barbaarsche instelling om de vrouwen te vernederen tot in de diepste diepte. Het was een omheining van prikkeldraad op droog veld en kale rotsen, waar de vrouwen soms een dag lang zonder voedsel of water werden opgesloten en waar ze als een voorbeeld voor andere „oproermaaksters" moesten dienen. Het is eens gebeurd, in den tijd van den dapperen Superintendent Esselen, dat een zekere juffrouw Lotter, een vrouw uit de wijk van mevrouw Armstrong, schadelijke gevolgen van zulk een opsluiting ondervonden heeft. Een van de Burger-Politie zag haar een kleinen tafeldoek uitwasschen en het water om haar tent heen sprenkelen. Zij werd terstond gerapporteerd en door twee Burger-Politieagenten naar de strafplaats gebracht, waar zij met een kaffer en twee koelies den ganschen dag opgesloten werd. Het had den vorigen dag veel geregend, en, nadat de arme vrouw haar straftijd zonder voedsel op den doorweekten grond had uitgezeten, bracht zij dien avond, in haar tent teruggekeerd, een dood kindje ter wereld. Dit gebeurde, nadat de vrijwillige verpleegsters het kamp uitgezet waren, en, toen mevrouw Armstrong het hoorde, ging zij met mevr. Joubert naar Generaal Maxwell om te protesteeren tegen zulke schandelijke daden, maar kreeg slechts ten antwoord, dat het noodig was om de vrouw tot een waarschuwend voorbeeld te stellen. Wat het voor een vrouw,

een fatsoenlijke dochter van Transvaal, geweest moet zijn, met kleurlingen opgesloten te worden, tot spot van alle voorbijgangers — dat kan niemand zich voorstellen, en Engeland kan het ons niet kwalijk nemen, als deze gruwelen voor eeuwig in ons hart en geheugen gebrand zijn.

In zijn rapport in het Engelsche Blauw-Boek van Januari 1902 heeft ESSELEN de onbeschaamdheid, aan zijn regeering kennis te geven, dat hij verscheidene malen gebruik gemaakt had van zijn prikkeldraad-omheining, in de buurt van de latrines[1]), met veel succes! O, die Blauwboeken van Engeland! Ik zou een dik boek erover kunnen schrijven. Strakjes komen ze aan de beurt, maar dan slechts een paar woorden, want de tijd is nu voorbij en het helpt toch niet meer, al die oude dingen op te graven.

Het was een akelig leven in het kamp. Wij waren omringd door vijanden en verraders; spionnen vingen gretig elk gesprek op; niemand was veilig of rustig; niemand kon een ander vertrouwen, en overal waren bloedende harten van moeders, die hun kinderen moesten zien sterven, van vrouwen in angst en spanning over hun vechtende mannen en zoons, en toch waren wij, die dagelijks met hen leefden, hoe langer hoe meer doordrongen van eerbied en respect voor hun heldenmoed, hun geloof en geduld en vast vertrouwen op den God hunner vaderen. Hun geest zal nimmer verbroken worden.

Het dagboek dat nu volgt spreekt, meer dan ik zou wenschen, over mijzelf; dit is in hoofdzaak, omdat ik behoefte had, mijn hart uit te storten en, niemand in het kamp als confidente hebbende, mijn toevlucht nam tot pen en inkt.

1) Gemakhuisjes.

Had ik in die dagen gedacht, mijn dagboek later uit te geven, dan had ik meer uitvoerig geschreven en mijn aanteekeningen nauwkeuriger gemaakt; maar nu heb ik mijn dagboek alleen voor mijn eigen gebruik gehouden, en heb ik ook veel meer over mijn eigen zaken, mijn eigen vermoeienissen en mijn verdriet geschreven, dan ik anders zou gedaan hebben. Dientengevolge kan ik hier niet meer geven dan uittreksels, die tezamen ongeveer de helft vormen van mijn oorspronkelijk dagboek.

HOOFDSTUK II.

Uittreksel uit mijn Dagboek.

IRÉNE-KAMP, 12 Mei 1901.

Lieve Dagboek,

Ik begin mijn nieuwe leven met honderd goede voornemens; een daarvan is, elken avond mijn dagboek in te vullen, maar, aangezien ik schrijf op het warmste plekje dat ik vinden kan, nl. in mijn bed, en het vale kaarslicht flikkert en schaduwen werpt op de witte wanden van de tent, vrees ik, dat mijn schrift dikwijls bijna onleesbaar zijn zal.

Gisteren avond was ik nog thuis, omringd door weelde, en nu?

Ik ben wel vrij goed ingericht, maar het is toch niet THUIS, en alles is nieuw en vreemd. De meisjes zien er goed uit en zijn verbrand, en zij zeggen, dat ik spoedig zal gewennen aan dit leven, als ik de ontberingen kan verdragen.

Er was niemand aan het station om mij te ontvangen, omdat ik verwacht werd met den trein, die gisteren zonder mij vertrok; doch een van de dokters zag mij en bood aan, mij naar het kamp te geleiden. Op weg wees hij mij

verschillende dingen aan, en vertelde mij wat ongeveer mijn werk hier zou zijn. Het kamp is enorm. Er zijn zoowat 5.000 menschen en, naar ik geloof, meer dan 500 gevallen van ziekte. Gemiddeld zijn er drie sterfgevallen per dag.

Dr. HAMILTON zeide ons van avond, dat er sedert 2 Mei 29 personen gestorven zijn.

Wij wandelden langs de „Hoofdstraat" door het kamp tot boven aan de hoogte, waar het hospitaal is. Iemand vroeg mij, of ik de nieuwe verpleegster was, en, toen ik daar bevestigend op antwoordde, bracht zij mij bij Mejuffrouw DÜRR, die mij aan de andere zusters voorstelde.

Wij zijn met ons zessen, allen Afrikaansche vrijwillige verpleegsters, en wij hebben niets te maken met het hospitaal, dat onder de zorgen van een Engelsche „matrone" staat. Ons werk ligt in het kamp, waar wij elken morgen van tent tot tent gaan om te zien, waar er ziekte is en deze aan den dokter te melden. Alleen de ernstige gevallen komen in het hospitaal; de andere worden in hunne tenten behandeld, waar hunne verwanten hen helpen verplegen. Wij hebben geen nachtdienst, want wij zijn den geheelen dag aan het werk. Mejuffrouw CELLIERS en ik zullen samen een ronde tent hebben, die morgen opgezet wordt en intusschen zijn wij in een van de hospitaal-barakken, een enorme veldtent, die lekker warm en gezellig is. Deze weelde is, helaas, slechts tijdelijk en morgenavond zullen wij het bitter koud hebben. Nu reeds begin ik rilling te gevoelen en ik moet mij haasten dit af te maken.

Wij krijgen allen rantsoenen, die in een kleine keuken van gegalvanizeerd ijzer hier vlak bij worden gereedgemaakt en wij Afrikaanders hebben onze maaltijden in een groote veldtent, zooals deze, met de Engelsche dokters en zusters. Ons supper bestond van avond uit koud rundvleesch, brood en stormjagers (een soort van olie-

bollen), jam, thee en koffie; ik genoot van al dat nieuws. Morgen begint mijn werk.

Er zijn twee dokters, GREEN en HAMILTON. De eerste is degene, die met mij van het station wandelde en onder wien ik moet werken. Nu ga ik slapen — mijne handen zijn bevroren.

13 MEI. De avontuurlijke eerste dag is voorbij en is nog al voorspoedig geweest; maar, helaas, de toestanden in het kamp zijn honderd maal erger dan ik verwachtte, en er is oneindig veel meer te doen dan ik mij met eenige mogelijkheid kon voorstellen. Laat ik trachten, lieve dagboek, u te vertellen wat mijn werk is.

Het kamp is verdeeld in afdeelingen en de afdeelingen in rijen tenten; de tenten in de rijen zijn genummerd. Nu heb ik rij 25, 26, 27 en 28 en wat er gereed is van rij 29. Elke rij bevat ongeveer 30 tenten, zoodat ik dagelijks zoowat 140 tenten te inspecteeren heb, en, daar op zijn minst om de andere tent één of meer zieken zijn, kunt gij begrijpen, hoeveel ik te doen heb. Ik vraag in elke tent of er iemand ziek is, en waar patiënten zijn, schrijf ik het nummer van rij en tent in mijn zakboekje, naam en leeftijd van den patiënt, aard van kwaal, enz. De ernstige gevallen meld ik aan den dokter, maar voor kleine ongesteldheden moet ik op mijn eigen verantwoording voorschrijven en mijn zakboekje vertoont van avond een lijst van ziekten, vreeselijk en wonderlijk om te zien.

Er is in het kamp een kleine apotheek, waar de menschen melk, sago, maizena, arrowroot, castorolie, zalf, hoestmiddelen, enz. kunnen krijgen, op vertoon van een geschreven order, onderteekend door een van de zusters; maar de meisjes zeggen, dat heel dikwijls het eenige artikel in voorraad „Niets" is. Dit is zeer weinig bemoedigend,

en ik heb een verbazend groot aantal orders geschreven, — misschien te vergeefs. Morgen zal ik wel hooren, of de menschen iets ontvangen hebben.

Arme menschen ! zij moeten zoolang wachten — somtijds uren, voordat zij geholpen kunnen worden, en dan is het verschrikkelijk, ledig weggezonden te worden.

Er zijn twee prikkelbare, overwerkte Hollanders in de apotheek. De tenten zijn dun en tochtig en heel weinig menschen hebben kooien, sommigen hebben zelfs geen matrassen en slapen op den kalen grond. Bij gevolg lijden zij van de koude meer dan van iets anders, en in iedere tent is er dan ook kroep of influenza of kinkhoest. Zij zouden de koude beter verdragen, als zij voedzaam eten kregen; maar er is vreeselijk veel dysenterie en diarrhee, ten gevolge van de afschuwelijke dingen die zij moeten eten en drinken in den vorm van verrot meel, taai, dikwijls ziek vleesch, zwarte suiker, en het goed, dat men hier k o f f i e noemt — niemand weet, wat het werkelijk is en er is heel wat verschil van meening op dit punt. — Dit menu draagt den grootschen naam van „rantsoen” en is hetgeen iedereen ontvangt, van kleine kinderen tot tandelooze oude menschen, die het eenvoudig niet kunnen eten, en, als een kind ongesteld is, sterft het van honger. Honderden zijn dien weg gegaan en honderden zullen nog volgen in dit gure weder, tenzij er iets voor hen gedaan wordt. Het is van avond bitter koud en ik zou gaarne weten, hoe sommige mijner patiënten met verscheurenden hoest het maken.

Zoodra ik meer tijd heb, zal ik er aanteekeningen van houden, als ik iets bijzonders hoor. Vandaag b.v. hoorde ik, dat een vrouw tien van haar twaalf kinderen verloren heeft. — Ik moet haar naam zien te krijgen om te weten of het verhaal waar is.

O! onze kleintjes lijden onuitsprekelijk, en toch zijn zij zoo geduldig en zien mij soms aan met oogen vol smart, als stomme dieren die pijn lijden. Het breekt mijn hart, en wij zijn zoo hulpeloos. Ik ben nog niet gewend aan mijn werk. De dokter was boos op mij, omdat ik hem bij patiënten bracht, die heel ziek schenen, en hij zeide, dat iedereen, die maar eenigszins loopen kon, naar de apotheek moest komen op zijn spreekuren, daar hij geen tijd had om het kamp rond te gaan. Het is waar, dat de dokters meer te doen hebben dan zij af kunnen; maar waarom zijn er dan ook slechts twee? — Fout No. 2 was, dat ik, niet tevreden met mijn eigen werk, een deel van Mej. CELLIERS' werk deed, die verwonderd vroeg naar haren Barmhartigen Samaritaan. Nadat ik rij 25 had gedaan, deed ik de geheele rij 24, denkende, dat het 26 was, en stelde mij zelf overal voor als de nieuwe zuster. Toen ik mijn fout ontdekte, moest ik al mijn eigen werk doen en kwam ik daarmede niet klaar tot laat in den middag.

In sommige afdeelingen zijn de tenten niet eens genummerd en is er een algemeene verwarring.

Dr. HAMILTON gaat naar Volksrust en er komt een nieuwe dokter in zijn plaats. Mej. CELLIERS en ik zijn nog in de veldtent, waarvoor ik zeer dankbaar ben. Vandaag zijn de wind en het stof iets verschrikkelijks geweest, alles is zanderig. Men wordt hier zoo vuil — wij gevoelen, alsof wij nooit weer schoon zullen worden, omdat het water ijskoud en warm water een ongehoorde weelde is.

Wij stalen een weinig uit de keuken van avond — zoo'n heerlijke keuken, ongeveer zoo groot als een vuurhout doosje, maar zoo gezellig met de twee stoven (kachels). Onze maaltijden zijn goed en ik schaam mij te eten,

terwijl zoovelen gebrek hebben; maar de meisjes zeggen, dat ik wel over dat gevoel zal heenkomen. Wij moeten voedzamen kost hebben, zullen wij sterk genoeg blijven voor ons werk.

Nu weigeren mijn bevroren handen de pen langer vast te houden en moet ik zoo vlug mogelijk onder de dekens kruipen.

14 Mei. Vroeg klaar met mijn werk om toezicht te houden op het overbrengen van ons goed. Ik heb nu een ronde tent heel alleen, bij den ingang waarvan ik nu zit op een houten kastje, mijn „waschtafel", onderste boven gekeerd.

Ik wilde, dat ik het landschap vóór mij kon beschrijven. Ik ben boven op de hoogte en onze tenten zijn de allerlaatste aan den buitenkant van het hospitaal. In de laagte vóór mij is het kamp met zijn rijen op rijen van witte tenten, in de verte het spoorwegstation, rechts van mij het Iréneplantsoen en heuvels en laagten zacht golvend, zoover het oog reikt. Achter onze tenten is veld en niets dan veld. Ik hoop, dat het veilig is voor jonge meisjes om alleen te slapen, zoover van iedereen. Het eenige, waarvoor ik bang ben, is Kaffers; want slangen en spinnen zijn er gelukkig 's winters niet. Mej. Celliers heeft een tent aan mijn rechterhand en Mej. Findlay aan mijn linker en vóór ons zijn de tenten van de andere drie zusters. Het is geen zware dag voor mij geweest en ik heb tijd gehad om te denken, en de ellende van alles is te veel om te dragen. Ik ga dood van verlangen naar een woord van huis. Terwijl ik schrijf, is er een droevig optochtje, langzaam op weg naar de begraafplaats — de dagelijksche begrafenis.

Ik kan het alles duidelijk zien: een twintigtal mannen, twee of drie kleine doodkisten op een open baar, en een

paar weenende vrouwen. En dit gaat zoo door elken dag, soms wel vier of vijf — nooit minder dan twee.

De kinderen kunnen dit leven gewoon niet verdragen en zij sterven bij duizenden het geheele land door. Als ik er aan denk, dat Iréne het Model-Kamp genoemd wordt, dat er andere zijn in koude districten, Potchefstroom, Vereeniging, Volksrust, Middelburg enz., waar niemand ooit heengaat om de ellende te verzachten, waar geen vrijwillige verpleegsters zijn en de menschen moeten leven van hun rantsoenen en niets meer, is het genoeg om mij gek te maken. Van morgen zag ik monsters van de rantsoenen, die in dit kamp verstrekt worden. Het vleesch was vrij goed, maar in het meel waren groote klonten en het krioelde van levende wormen. Ik zag, hoe de kleine kinderen er mee speelden, ze vingen, en ze tusschen hun vingertjes fijn knepen! Maar dan moet ik wel zeggen, dat het meel deze week bijzonder slecht geweest is en de dokter eene klacht zal opzenden en een verschen voorraad zal aanvragen. Aanvragen is een, en ontvangen is een tweede, en, als het geweigerd wordt, zullen de menschen deze week moeten omkomen van honger, want zij hebben het meel gezeefd en meer dan de helft is oneetbaar.

Wat de suiker en de koffie aangaat — wel, die zijn iets schandaligs en ik denk, dat zij de oorzaak zijn van het vreeselijk aantal diarrhee-gevallen in 't kamp. In een van mijn tenten zijn zes kinderen ziek aan dysenterie, en de arme moeder zit den geheelen nacht op zonder een stukje kaars en zij heeft geen brokje zeep om hun kleeren mee te wasschen. De Engelschen verstrekken aan de menschen geen zeep of kaarsen — twee allernoodigste zaken in geval van ziekte — en, wat zij nog ontvangen hebben, was door onze vrijwilligers. Wij mogen hun orders geven voor zulke dingen in gevallen van uitersten nood, maar deze artikelen

zijn juist altijd „niet voorhanden". Ik heb juist aan mevr. DOMELA NIEUWENHUIS [1]) geschreven, haar smeekende alles te zenden wat zij kan: zeep, kaarsen, balen flanel, wollen dekens en matrassen. Zij heeft een fonds van Holland, waaruit zij trekken kan, en vroeg mij, haar te laten weten, wat wij het meest behoeven. Ik weet nauwelijks waar te beginnen: er zijn zooveel dingen, die wij „het meest behoeven"; maar wij zullen dankbaar zijn, indien zij zendt, hetgeen ik gevraagd heb.

DINSDAGAVOND. Mijn goed uitgepakt en mijn nieuwe kwartier gezellig gemaakt. Bed, geliefd bed is het gezelligste van alles en wat ben ik dankbaar, dat ik al mijn eigen lakens en dekens en kussens meegebracht heb. Alles is zoo heerlijk schoon na het stof en het vuil van den dag, en het is verrukkelijk, zijn vermoeide leden neer te leggen, na van den vroegen morgen tot den laten avond rond gedraafd te hebben in de zon, over rotsen en gras. Maar voor den vermoeiden geest is er geen rust. Ik zal òf er aan gewennen en verhard worden, òf bezwijken. Niemand kan zulk een spanning lang volhouden. Ik klaag niet over de lichamelijke vermoeidheid — dat is niets — maar deze knagende pijn aan mijn hart! De gedachte aan de toekomst drukt mij. Wat moet er worden van al deze menschen, wanneer zij naar hunne verwoeste plaatsen gezonden worden? Slechts enkelen zullen een dak over hun hoofd hebben, geen stuk huisraad, geen geld, geen kleeren. In mijn afdeeling zijn het bijna allen Zoutpansbergers en het is vreeselijk te hooren, hoe sommigen moesten vluchten naar de steden om bescherming tegen de Kaffers, die heel vreedzaam geweest waren, totdat de Engelschen naderden.

---

1) Echtgenoote van den Consul Gen. van Nederland te Pretoria.

Een oude man, genaamd HERBST, over de 60 jaar oud, was met „knobkieries" geslagen, totdat er nauwelijks een been meer heel was in zijn lichaam, en toen lieten de Kaffers hem voor dood liggen.

Te koud en te moe en te droevig om te schrijven van avond.

15 MEI. Nog een dag hard werk is voorspoedig voorbijgegaan. Er zijn een paar zeer ernstige gevallen in mijn afdeeling, maar over het geheel ben ik gelukkig geweest: nog geen sterfgevallen, terwijl de andere meisjes er elken avond een of twee hebben te melden. Ik heb een lief klein meisje, POPPIE VAN TONDER, met een erg gebrand been; zij is zoo zoet en zij laat mij haar wonden verbinden zonder een geluidje te geven. Van morgen was ik versteld, toen ik bij een tent kwam, waar zij juist bezig waren met hun middagmaal; ik vond er niet minder dan vijf getrouwde vrouwen en veertien kinderen — negentien zielen in één enkele ronde tent. En toch zeggen de voorschriften, dat er niet meer dan zes mogen toegelaten worden! Natuurlijk heb ik dit aan den dokter gemeld en hij heeft mij beloofd, den Superintendent te vragen, mij twee extratenten te geven. Sommige gevallen zijn verschrikkelijk. Er is een klein meisje, vel over been. — Ik heb van mijn leven nog nooit zoo iets gezien behalve op photo's van den hongersnood in Indië. Zij had drie maanden geleden mazelen en nu teert zij zoo maar weg. Van morgen kwam er een kindje met twaalf vingers ter wereld — één extra, zoo groot als een erwt, die er bij hing aan een stukje vel naast den pink van elke hand; een wonderlijk gezicht. De dokter zal ze afbinden.

Van morgen waren wij zeer opgewonden, toen wij in de verte kanongebulder hoorden. Tegenover de deur van

mijn tent is ver weg een heuvel, van waar veel geseind wordt. Soms kijken wij 's avonds naar het seinlicht en verlangen de teekens te lezen. Dikwijls gaan de zoeklichten over het geheele land, de duisternis van den nacht plotseling tot helderen dag makend.

Het is bitter koud, zelfs in bed. Ik kan nauwelijks mijn pen vasthouden en kruip nu en dan onder de dekens om een beetje warmer te worden; er dan weer uit te komen is een arbeid, die al mijn geestkracht vergt. Hoe de menschen in het kamp deze koude doorstaan, is meer dan ik kan begrijpen. Mijn eerste nacht in deze dunne tent was verschrikkelijk, na de warme veldtent. Ik ben den heelen nacht niet warm geworden en had een soort van rhumatiek in mijn knieën; als zij recht uit waren, kon ik ze haast niet buigen, en, als ik ze eindelijk gebogen had, kon ik ze niet weer strekken. Ik schiet beter op met Dr. Green, nu dat ik mijn werk begrijp. Hij is heel goed voor de patiënten en is zeer conscientieus, maar hij heeft veel meer werk dan hij af kan, en is daardoor steeds achter.

De menschen bemerken langzamerhand, dat ik de dochter ben van hun beminden „leeraar" en zij volgen mij van rij tot rij om mijn hand te drukken en vragen naar mijn familie en vertellen mij, wat zij zich herinneren van hun vereerden predikant.

Wat hebben zij zijn naam lief en wat houden zij hem in eere, en wat ontvangen zij mij warm om zijnentwil!

De tranen komen in mijn oogen en ik verlang met hen te blijven praten, als zij beginnen over die mij heilige herinneringen te spreken; maar meestal heb ik geen tijd over en moet ik van de eene tent naar de andere spoeden. Hoe dankbaar zijn zij allen, dat het gezicht hem gespaard is van de ellende van dit volk, dat hij meer lief had dan zijn leven.

Ik moet anders opschrijven: — aanteekening maken

van de dingen, die het meest noodig zijn, en van de gevallen, die aan den dokter moeten gemeld worden, en in den namiddag, na een haastig maal, moet ik terug naar het kamp met mijn mandje, gevuld met een eigenaardige verzameling van dingen — quinine-pillen, hoestmiddelen, soeptabletjes, witte suiker, beschuit, castorolie, zeep, kaarsen enz. —

De ernstige gevallen bezoek ik een tweede maal en ga dan rond met den dokter, als ik hem krijgen kan; maar wij hebben allen zijne diensten noodig en hij moet zijn tijd verdeelen tusschen ons zessen. Men moet zeer nauwkeurig en stelselmatig zijn met zijn aanteekeningen. Eerst vergat ik de helft en kon ik de tenten niet vinden en deed veel onnoodig geloop. Ik heb slechts één mazelpatiënt, maar zij heeft nu de ziekte aan haar twee kleine kinderen gegeven en daar liggen nu alle drie op den grond in een zeer kleine en dunne tent.

16 Mei. Een ongewoon vermoeiende en drukke dag. Aan het ontbijt vertelde ons de dokter, dat hij al onze rapporten van de week van avond hebben moest. Wij werkten dus hard den heelen morgen en vanmiddag moest ik bij een operatie helpen — gezwel op de lever — omdat ik de eenige was van de meisjes, die eenige ondervinding van een hospitaal had. Het was een leelijk gezwel: de patiënt, een jonge man, in een erg uitgeteerden toestand; en naderhand moest ik bij hem blijven, zoodat mijn arme afdeeling den geheelen middag verwaarloosd werd.

De rapporten, die wij wekelijks opmaken, worden naar het hoofdkwartier (Pretoria) gezonden en wij moeten het aantal patiënten in onze afdeelingen opgeven, hun leeftijd en geslacht en den aard van hun ziekte.

Ik vind het zeer moeielijk te bepalen, wie ziek genoeg

Liet van morgen mijn gebrande meisje van het kamp naar de kinderafdeeling dragen om haar wonden te laten onderzoeken door Dr. GREEN. Zij heeft zich erg gebrand en schijnt erger in plaats van beter te worden.

Ds. BOSMAN zeide mij, dat Generaal MAXWELL weigert, ons meer dan zes verpleegsters tegelijk te laten hebben. Wij mogen elkander elke maand aflossen, maar er worden niet meer dan zes tegelijk toegelaten. Er is genoeg werk voor z e s t i g, en het is erg hard voor ons, vooral wanneer een van ons ziek wordt en haar afdeeling onder de rest verdeeld moet worden; maar wij mogen dankbaar zijn, dat wij hier nog blijven mogen. Dr. GREEN zegt, dat hij onze hulp niet missen kan.

Ik heb zoo medelijden met een oude vrouw hier. Haar zoon is gisteren in het kamp gestorven en zij wist niet eens, dat hij hier was. Eerst toen zij hoorde, dat er een Coetzee dood was, en inlichtingen vroeg, bemerkte zij dat het haar zoon was.

'S AVONDS. Brieven van huis en een kist met eieren, tomaten, loquats en lemmetjes en bovendien een thermometer, dien ik erg noodig had. Onze nieuwe dokter is gekomen. Zijn naam is NEETHLING, hij is een Afrikaander en een groot Boerenvriend, en hij is jong en ziet er goed uit. Hij is een van de medische studenten, die van Edinburg kwamen met een veldambulance, toen de oorlog verklaard werd, en hij heeft al verscheidene interessante ondervindingen gehad.

Mijn arme kleine SUSARA gaat hard achteruit en ik hoop, dat haar einde vandaag zal komen. De moeder schijnt nog te denken, dat er alle hoop op herstel is. Arme ziel! Op het oogenblik is dit mijn eenig ernstige geval en, als ik morgen tijd heb, zal ik een telling houden

in mijn afdeeling om te weten hoeveel mannen, vrouwen en kinderen ik onder mijne zorg heb. Eenigen van ons gingen van middag naar het station om onze gasten uit Pretoria weg te brengen. De wandeling deed ons goed en wij hebben elke kleine ontspanning leeren waardeeren.

18 MEI. Van morgen aan mijn telling geweest, maar ik kan niet meer dan twee en een halve rij afdoen, omdat er zooveel zieken zijn in Rij 25. Er is een onrustbarend aantal dysenterie- en influenza-patiënten — het is iets vreeselijks. Men hoort aan alle kanten niets dan hoesten en stikken, en soms kan ik mijn eigen stem niet hooren, als er in een tent zes of zeven arme schepseltjes tegelijk hoesten.

Het meest ontmoedigende van alles is, dat er geen kans op beterschap bestaat, zoolang zij 's nachts zooveel lijden van de koude — de beste verpleging in de wereld kan hen niet genezen, als zij op den grond moeten slapen, terwijl de bitter koude wind door elk reetje van de miserable tenten giert, en het einde wordt zoo zeker als iets longontsteking, en longontstekening beteekent in hun tegenwoordigen half-verhongerden toestand den dood. Dit is mijn zesde dag en ik heb nog geen enkel sterfgeval gehad, maar de zieken worden heel wat erger dan toen ik kwam, en ik gevoel wel, dat mijn goede tijd voorbij is. De koude is nu in ernst begonnen en is van nacht intens, en ik mag morgen wel op veel zieken rekenen. Ik heb opgemerkt, dat mijn patiënten altijd erger zijn van zulk een bitter kouden nacht. Het vriest nu hard en, als ik opsta, zal mijn tent geheel wit zijn en zelfs mijn haar zal bevroren wezen en het is, o, zoo zwaar, met bevroren vingers de stijve touwen der tent los te trekken. Iréne werd altijd beschouwd als een warme plaats, maar niet door iemand, die het ongeluk gehad

bestemming bereikten. En dan worden die oude menschen in een dunne tent gestopt, zonder voldoende dek voor den nacht, koud tot in het merg van hun oude botten. Tenzij ik meer kan doen om deze menschen te helpen, geloof ik niet, dat ik dit leven veel langer zal uithouden. Wat baat het rond te gaan om sympathie te betuigen? Ik wil hun matrassen en dekens en warme kleeding kunnen geven en het voedsel dat zij krijgen moet veranderd worden. Soms is het vleesch zóó slecht, dat zij er zelfs geen soep van kunnen maken, en gewoonlijk hebben zij geen rijst of gort om soep van te koken, zelfs al was het vleesch goed. Ik weet niet, hoe deze menschen den winter moeten doorworstelen, vooral zij die versch van het Boschveld komen. Ik voorzie een ontzettende sterfte gedurende de eerste paar maanden. Er wordt van gesproken, een kamp, zooals dit, in Zoutpansberg op te richten, zoodat zij kunnen teruggaan naar het klimaat, waaraan zij gewend zijn. Ik hoop, dat het waar is; het zou een prachtige inrichting zijn; maar ik zou al mijn menschen verliezen, want mijn afdeeling bestaat hoofdzakelijk uit Zoutpansbergers, die alles zouden geven, wat zij bezitten (doch zij bezitten niets om te geven) om terug gezonden te worden naar hun eigen district. De Engelschen hadden al de menschen moeten laten in de districten waartoe zij behooren, en hen niet aan zulke groote verschillen van klimaat blootstellen.

Gisterenmiddag werd een groote kudde vee het kamp ingedreven op de hoogte tegenover mijn tent. Ons werd van morgen gezegd, dat de Engelschen ze juist van de Boeren hadden afgenomen en men vreesde blijkbaar voor een terugneming, want de seinen en zoeklichten werkten den geheelen nacht.

Ik wilde, dat wij meer dokters hadden; wij weten nooit

wanneer onze patiënten naar de apotheek te sturen om Dr. GREEN te spreken, omdat wij nooit zeker kunnen zijn, dat hij daar zal wezen gedurende de spreekuren. Het is onmogelijk voor één dokter om het opzicht te hebben over het hospitaal, de apotheek en een deel van het werk in het kamp, en Dr. NEETHLING heeft zijn handen vol in het kamp, zoodat wij werkelijk een derden dokter moesten hebben.

20 MEI. Voor het eerst sedert ik hier ben, heb ik laat gisteren middag tijd kunnen vinden om de begraafplaats te bezoeken met mej. CELLIERS. Het is ongeveer twintig minuten loopen van het kamp en zij is met draad ingesloten. Er moeten wel honderd graven zijn. In elk graf worden twee of drie menschen begraven. Laat gisteren avond vroeg Dr. GREEN mij, in het kamp vrouw VENTER te gaan halen om in het hospitaal bij hare zuster te waken, daar een van de proef-zusters ziek is. Het was donker en zeer koud, maar ik nam een lantaarn en verheugde mij nogal in het vooruitzicht van mijn eerste expeditie naar het kamp na duister. Ik vond Rij en Nummer zonder veel moeite, maar de menschen sliepen en, zeer verschrikt door mijn laat bezoek, dachten zij, dat hun zuster stervende was, en dat zij geroepen werden om teeder afscheid te nemen. Zij is erg ziek en wij verwachten geen beterschap.

'sNachts is het kamp nogal stil. De meeste tenten zijn in volslagen donker en alleen het geluid van hoesten wordt overal gehoord. In enkele tenten brandde licht en waren de menschen aan het psalmen zingen en bidden of werd een jeugdige stem gehoord, die uit den Bijbel las, meestal een jongen of meisje in de familie, die een beetje „geleerd" is. Het is wonderlijk te zien, hoe geduldig de arme men-

ik mijn morgenwerk deed. Toen wij tegen het middagmaal in mijn tent samenkwamen, hadden wij zooveel te vertellen, dat wij allen tegelijk trachtten te spreken en niemand iets kon verstaan. Zij hadden wonderbare verhalen te vertellen en schenen in één morgen meer van het kamp gezien te hebben dan ik in ruim een week. Mama had monsters suiker, meel en koffie om mee naar huis te nemen als „curiositeit". In de suiker was een geheele kop van een hagedis! Zij waren te veel onder den indruk van al de ellende in het kamp om de uitnoodiging, naar de veldtent te komen, aan te nemen en gebruikten in mijn tent, waar Dr. NEETHLING naderhand bij ons kwam, het maal. Na wat mij een eindelooze ballingschap geleek, was het verrukkelijk, nieuws van huis en van den oorlog te hooren (hier hooren wij nooit iets over den oorlog) en wij praatten, totdat ik terug moest naar mijn werk. Wij maakten plannen om op de een of andere wijze het lijden te verzachten en het is een troost te weten, dat vrienden met geld en met invloed voor ons aan het werk zijn in Pretoria. Mama bracht mij een enormen koffer met allerlei: flanel, kleeding, voedsel, medicijn, zoetlemoenen, honig, en vele andere benoodigdheden voor mijne patiënten.

Mijn arme kleine SUSARA was dood, toen ik daar gisteren morgen kwam — zij had haar laatste adempje uitgehoest om 8 uur den vorigen avond. Ik bracht Mama er heen om het arme wezentje met haar geknepen gezichtje te zien, en zij ontstelde, toen ik vertelde, dat het kind er het zoo had uitgezien gedurende haar leven. De arme moeder had dat schepseltje drie maanden lang in haar armen gedragen, en gevoelt zich nu zoo verloren en zoo eenzaam. Overal zie ik haar in de tenten; waar ziekte is, is zij te vinden, met haar lieve, moederlijke, geduldige gelaat. Zij zegt dat dit het derde kind is, dat zij op dezelfde

wijze heeft moeten afstaan, sedert zij in het kamp kwam. De volle naam van dit kind, evenals van bijna alle gevallen waarover ik schrijf in mijn dagboek, zijn mij bekend, maar heb ik hier niet genoemd, omdat zij voor de meesten mijner lezers en lezeressen niets zeggen.

Mijn lieve bloedverwanten brachten een bezoek aan de begraafplaats en laat op den middag begeleidden Mej. CELLIERS en ik haar naar het station. Op onzen terugweg snelde eene vrouw naar mij toe om te zeggen, dat haar zoon zeer veel pijn leed en dat zij naar mij gezocht had. Ik vond in een zeer overbevolkte tent een jongen van ongeveer 10 jaar die er zeer slecht uitzag — geheel blauw op zijne lippen en kreunend van de pijn. Ik snelde naar het hospitaal en was zoo gelukkig Dr. GREEN te vinden, die terstond met mij terugging naar het kamp. Nadat hij den jongen onderzocht had, zeide hij, dat het een hevige longontsteking was en dat de patient naar het hospitaal moest vervoerd worden; maar de moeder wilde er niet van hooren en al mijn overredingskracht was zonder gevolg. De dokter was zeer boos en wilde niets met de vrouw te doen hebben; maar zeide mij terstond mosterdpleisters aan te leggen en die gedurende den nacht te vernieuwen. Ik was erg ongelukkig over den armen jongen, en omdat de moeder hem niet naar het hospitaal wilde zenden, besloot ik hem te redden, als ik kon, in zijn eigen tent. Ik kreeg alle voorschriften van de lieve Mevr. ARMSTRONG, die nooit te vermoeid of te uitgeput is om ons te helpen, hoewel zij den geheelen dag hard werkt en zeer veel lijdt aan indigestie. Het was heel laat, toen ik gereed was met mijn pleister en terugkwam van het kamp, na mijn patiënt gemakkelijk gemaakt te hebben voor den nacht. Zij hadden zelfs geen kaars en ik moest hun de mijne geven, en dat was een van de redenen,

waarom ik gisteren avond niets inschreef. Ik kon slechts een heel klein stukje kaars machtig worden, waarbij ik mij kon uitkleeden — het is hier een zeer spaarzaam artikel. Van morgen was de jongen veel beter, tot mijn groote vreugde en tot grenzelooze dankbaarheid zijner moeder. Ik was zóó opgewonden en zenuwachtig na de avonturen van den dag, dat ik den halven nacht wakker lag en zeker was, dat er een Kaffer onder mijn bed lag; daarom besloot ik Mej. CELLIERS te vragen, heden in mijn tent te komen en daar ligt zij nu tegenover mij, rustig te slapen. Het is mij een groote troost haar te hebben, en wij zijn heel blij, haar tent te kunnen gebruiken als een soort van provisie-kamer voor de dingen, die wij ontvangen uit Pretoria. Van nacht hoop ik vast rust te krijgen — ik zou spoedig bezweken zijn, als ik alleen had moeten slapen, en geen wonder. Men ziet zulke vreeselijke dingen in het kamp. Een van mijn kleine meisjes had een groot gezwel aan het achterhoofd en ik moest haar van morgen naar het hospitaal brengen om het te laten doorsteken. Vandaag was het werk in het kamp eindeloos. Er zijn nieuwe orders voor melk uitgegeven (blauwe kaarten) en wij moesten van tent tot tent gaan om de oude terug te nemen en de nieuwe uit te reiken. Daarna moesten wij een lijst maken van de verschillende ziektegevallen voor het wekelijksch rapport voor morgen, en eindelijk vroeg Dr. GREEN ons eens precies uit te vinden hoeveel mannen, vrouwen en kinderen wij hadden in onze afdeelingen; dit alles boven ons gewone werk van temperatuur–opnemen, medicijnen–voorschrijven, orders-schrijven voor sago, melk, rijst, gort, arrowroot etc. etc. Mijn onvoltooide telling was mij een groote hulp. Ik vond een van mijne patiënten met een splinter–nieuwen zoon, die bij „hoendergekraai" gearriveerd was. Er worden heel wat nieuwe

wereldburgers verwacht, en helaas, in de meeste gevallen is er geen enkel stukje goed gereed en moet ik de moeders voorzien uit onzen schamelen voorraad.

Ik kon van morgen niet meer dan twee rijen afdoen, en tegen donker was mijn stem geheel weg en was ik haast te moe om naar het hospitaal op te kruipen. Mej. CELLIERS is zwaar verkouden, feitelijk zijn wij allen ziek en moeten wij ons met blauwgom-olie enz. dokteren. Stel u voor, lieve dagboek, wat die parmantige Boeren van morgen op klaarlichten dag gedaan hebben! Zij reden naar een van de „kopjes" dicht bij het kamp en dreven 500 stuks vee en eenige ezels weg. Er zijn overal kleine commando's om ons heen.

HOOFDSTUK III.

23 Mei. Een nog al bevredigende dag.

Ik heb verbazend veel werk afgedaan: mijn wekelijksch rapport gereed voor den dokter, mijn telling voltooid, al de melkkaartjes uitgegeven, bovendien dozijnen zieke menschen behandeld, en het grootste gedeelte van den dag doorgebracht bij een stervend kindje. Het arme schepseltje was juist heengaande, toen ik het kamp verliet; maar ik kon er niet bij blijven, omdat ik te ziek was. Mijne stem was geheel verdwenen en ik kon den geheelen dag niet luider dan fluisterend spreken.

De Boeren zijn soms zeer eigenaardig met nieuwe geneesmiddelen. Toen ik de eerste maal de stervende baby ging bezoeken, waren hare ouders juist bezig haar een eetlepel hondenbloed te geven en de arme hond zat buiten met een gewond oor, waaruit het bloed nog droop. Ik zeide hun, dat het geen kwaad kon, maar ook geen goed zou doen, en dat zij het kind liever niet moesten plagen, en toch, toen ik er een uur later weer kwam, waren zij op het punt, het een warm mosterd–voetbad te geven. Ik belette hun dit en vertelde hun dat er niets aan te doen was. Zij waren ontroostbaar, want dit is hun eenig meisje.

Er zijn meer van mijne kinderen, die er heel slecht uitzien. Van morgen was er weer een kindje geboren.

Het kwam in een tent, waar er reeds elf zijn en waar armoede, ziekte en ellende heerschen.

O! Ik wilde wel, dat er geen kinderen meer geboren werden in deze kampen!

Mevr. STIEMENS van Pretoria is gekomen in de plaats van mej. MALHERBE. Wij zijn zoo dankbaar dat zij gekomen is, er is zoo heel veel te doen, en zij ziet er sterk en gezond uit. Goed nieuws van het veld. De Boeren hebben weder verscheidene treinen genomen. Het vee, dat zij gisteren namen, behoorde aan een zekeren ERASMUS, een van de ellendige „handsuppers" in het kamp, die nooit gevochten hebben voor hun vaderland, maar slechts getracht hebben zooveel mogelijk te behalen door te plunderen waar zij maar konden. Mevr. ARMSTRONG wilde een van zijne koeien koopen voor een vriendin in Pretoria, maar hij vroeg haar £ 20.—.—, waarop zij hem zeide, dat het te veel was, en dat hij niet zoo onafhankelijk met zijn vee behoefde te zijn, want dat de Boeren op een goeden dag alles zouden weghalen. De Boeren hebben het nu werkelijk gedaan en onze vreugde daarover is groot. Zij hebben vandaag eenige schapen genomen om een verandering te maken in hun kostlijst.

Een groot aantal gevangenen uit Kaapstad zijn hier gebracht bij hunne families.

Arme Mej. FINDLAY is nu ziek. Wij denken, dat zij de mazelen krijgt! Een zekere juffrouw NEL in mijne wijk heeft haar man verloren vlak voor den oorlog, en vier van haar zoons zijn gevangen; zij weet niet waar ze zijn en zij is hier met drie kleintjes, erg teer en vreeselijk arm.

In mijn weekverslag waren er niet minder dan negen en twintig met influenza en meer dan dertig met diarrhee. Slechts drie mazelen. Als ik mijn telling nauwkeurig

opgenomen heb, moeten er ongeveer 710 menschen in mijn wijk zijn, waaronder gelukkig niet meer dan 100 mannen. De andere meisjes hebben veel „handsuppers" in hunne wijken.

24 Mei. Het kindje Pietersen stierf gisteren avond, kort nadat ik het kamp verlaten had. Vele anderen gaan spoedig — longontsteking, bronchitis, pleuris enz. richten onder onze kleintjes groote verwoesting aan. Het is een zware dag geweest en ik ben van avond te moe en te treurig om te schrijven.

25 Mei. Lieve dagboek, er is heden groote ontevredenheid geweest in „Klip Laa'r." Het eerste, wat ik van morgen zag, was dat de mannen bezig waren, twee rijen tenten bij mijne wijk te voegen, en ik vleide mijzelf reeds, dat mijne klachten uitwerking hadden gehad en dat deze nieuwe tenten opgezet werden voor mijn reeds overbevolkte wijk; maar, helaas, het was niet zoo.

Op mijne vraag vernam ik, dat er een menigte menschen binnenkwamen van het district Rustenburg en deze nieuwe tenten waren opgezet om hen te ontvangen, zoodat mijne tenten met 16, 17 en 19 menschen zullen moeten blijven zooals zij zijn. Ik vrees, dat het mij niet mogelijk zal zijn, de nieuwe rijen te nemen bij hetgeen ik reeds heb. Ik ben nu reeds overwerkt en ik had vandaag in het kamp twee vreeselijke hoestbuien, die mij zeer uitputten. Mej. Celliers is bereid rij 25 over te nemen, maar mijne patiënten willen niet veranderen, nu dat zij aan mij gewend zijn, en misschien is het maar beter te wachten, totdat ik merk dat het werk heusch te veel voor mij wordt.

Er gaan vreemde geruchten in het kamp.

Men zegt, dat Generaal PRETORIUS vlak bij ons ligt met een groot commando en dat hij een brief heeft gezonden naar een van de beambten hier om te zeggen dat, indien hij eenige wagens wilde uitzenden, de Boeren hem een goede hoeveelheid droog hout zouden sturen voor de vrouwen en nog een flinken voorraad van het beste vleesch; omdat, wat zij van ERASMUS genomen hadden, meer was dan zij gebruiken konden.

Wij zijn allen heel boos op SCHOLTZ, den Superintendent, den grootsten jingo, die ooit geleefd heeft.

Hij maakt het leven voor onze arme menschen een last en hij heeft reeds eenigen tijd getracht, ons uit het kamp te werken. De vrouwen en kinderen hebben te veel kleine gemakken, sedert wij ons werk begonnen en wij redden te veel levens, en dat mishaagt hem. Daarom ontving de dokter van morgen een brief van hem, inhoudende dat in het vervolg de verpleegsters geen kaarten voor melk en medicijnen enz. mogen uitgeven en dat geen order uitgevoerd zal worden, tenzij door een van de doktoren onderteekend. Natuurlijk weet hij wel, dat het onmogelijk is voor de doktoren, het geheele kamp door te gaan om te zien, waar kleinigheden noodig zijn, zooals een dosis castorolie, een paar hoest-balletjes of quininepillen.

Zij hebben de handen vol met de ernstige gevallen na te gaan, en wij, verpleegsters, kunnen even goed teruggaan naar Pretoria, als wij niet van eenig praktisch nut mogen zijn in het kamp. „Medical Comforts" [1]) zijn dikwijls genoeg „niet in voorraad"; maar, als zij er zijn, moeten wij ze kunnen krijgen voor onze patiënten. De beker liep eindelijk over, toen SCHOLTZ zeide dat hij de particuliere voorraden moest zien, die ons gestuurd worden, en moest

---

1) Hieronder zijn begrepen: rijst, sago, gort, thee, cacao enz.

weten, aan wie wij ervan gaven. Dit is hoogst onredelijk en ik weet zeker, dat hij geen recht heeft daarop aan te dringen; want de dingen, die ons gezonden worden door onze vrienden, zijn ons eigendom om te verdeelen zooals wij willen.

Vanmiddag is een van mijn patiënten aan malaria-koorts gestorven.

26 Mei. Hoewel het Zondag is, heb ik een erg drukken dag gehad. Ik bezocht elke tent in mijn wijk en vond drie nieuwe gevallen van mazelen, een beelderige nieuwe baby, twee arme kleine lijkjes, en veel meer vreemde „dingen". Wat ziet men niet op deze morgen-rond-gangen? Als ik een goede schrijfster was, zou ik in staat zijn, een interessant boek over dit onderwerp uit te geven; maar nu kan ik slechts eenige aanteekeningen maken voor eigen gebruik later. Wij zijn allen zoo blijde en opgewonden, omdat de Boeren in onze buurt zijn en van morgen heel wat schieten gehoord werd. Mej. Dürr zegt, dat zij ook een paar kanonschoten gehoord heeft in den nacht en dat kan heel best zoo zijn, want er wordt dikwijls gevochten bij helderen maneschijn. Wij hebben de laatste dagen wonderlijk zacht weer gehad, in 't geheel niet koud 's nachts, maar erg winderig en onpleizierig overdag. Den heelen middag kwamen vrouwen en kinderen zich verdringen bij onze tenten met orders voor mielie-meel, zeep, kaarsen enz., die wij nu uitdeelen uit onze „provisietent" hier naast, sedert Scholtz een einde gemaakt heeft aan ons schrijven van orders voor de apotheek.

Dit brengt een massa extra-werk mee voor ons, omdat wij nu geen rust krijgen, zelfs in onze tenten; maar de menschen ontvangen beter goed en worden niet afgesnauwd,

en dat is al genoeg belooning voor onze moeite. Waarom zou SCHOLTZ zoo verlangen om ons er uit te werken? Het schijnt zijn eenige lust te zijn, en toch zijn wij hier alleen om de ellende te verlichten en, indien wij alles wat verkeerd is aan den dag brengen en allerlei onaangename gevallen melden, is het slechts een deel van ons werk. Gisteren was het rantsoen vleesch buitengewoon slecht. Ik opende eenige kokende potten en de stoom, die er uit kwam, maakte mij misselijk; iedereen kon zien, dat het ziek vleesch was. En dan krijgen de menschen niet meer vleesch vóór Woensdag — slechts tweemaal in de week. Wij spraken gisterenavond over de rantsoenen, die verstrekt worden, toen Dr. GREEN zeide, dat het voor een gezond, volwassen mensch nauwelijks genoeg was om te leven. Stel u voor zwakke kinderen, die leven van 2 ons meel per dag, met niets om het smakelijk mee toe te bereiden. — Het is onmogelijk, en er kwijnen dan ook honderden van onze kleintjes weg door gebrek aan geschikte voeding.

Ik geloof, dat wij onweer krijgen. De hemel is erg zwart in het Westen en ik hoor het gerommel van donder in de verte. Regen zou een ramp zijn in deze „luchtige" tenten. — Ben daar juist geroepen: vrouw ernstig ziek in rij 25.

27 MEI. Een betrekkelijk lichte dag. Met dit zachte weer zijn onze wijken altijd in een veel beteren toestand, en dan worden wij vroolijker door jeugdige veerkracht. Wij, zeven Boeren, kunnen heel goed samen opschieten, lieve dagboek, en maken onze vrije uren zeer genoeglijk. Als wij maar konden voortgaan zonder verandering! Het zou zoo jammer zijn, als een onsympathieke ziel onzen harmoniëerenden kring binnenkwam. „Dandy", zooals wij

Dr. NEETHLING noemen, omdat hij altijd zoo keurig netjes is, is een ideaal dokter en wordt door allen in het kamp vereerd.

Hij is altijd bezielend en vroolijk en zoo heel goed voor onze arme zieken. Mej. FINDLAY is heel ziek en haar wijk wordt geheel verwaarloosd, omdat wij geen van allen tijd hebben, er toezicht op te houden. Mevr. VLOK werd vandaag verwacht om hare plaats in te nemen, maar is niet gekomen, misschien omdat het een algemeene vacantiedag is en alle kantoren in de stad gesloten zijn.

De andere meisjes hebben eenige zeer droevige sterfgevallen gehad. Eene vrouw, genaamd RUTTENBERG, heeft van morgen t w e e kinderen verloren en het derde is stervende. Het eerste stierf een week geleden en het vijfde is ook ziek. Haar man vecht nog en weet niets van het vreeselijke nieuws dat hem wacht.

Eene zekere juffrouw SNIJMAN stierf vandaag, eene jonge vrouw van 25 jaar, drie jonge kinderen achterlatende, wier vader ook nog in het veld is. Het treurigste hiervan is, dat hare zuster, juffrouw OOSTHUIZEN, een vrouwtje van 20 jaar, verleden week gestorven is, een baby van zes maanden achterlatende. Al deze kleine weezen zijn opgenomen door verschillende familieleden. Mevr. ARMSTRONG vertelde mij, dat zij de baby ging zien en toen vond, dat het mutsje met een strookje krip was gezoomd!

Juffrouw STEENBERG van Bronkhorstspruit heeft twee kinderen verloren op haar plaats en drie hier in 't kamp. Een van de drie was eene gehuwde dochter, juffrouw THEUNIS CHRISTOFFEL BOTHA, die hier stierf met hare v ij f kinderen. De mannen vechten nog.

Dr. GREEN wil, dat wij nagaan „voor ons genoegen", hoeveel kinderen, levend en dood, de vrouwen in onze wijken ooit gehad hebben. Hij vindt dit eene goede kans,

die niet verwaarloosd mag worden, om statistieken op te maken, en het zou ook wel de moeite waard zijn, als wij tijd er voor konden vinden. Ik weet van twee vrouwen, die zeven kinderen hebben onder de negen jaar.

De matrone vertelde mij een aardigheid van een jongen man, die vóór eenigen tijd in het hospitaal gebracht werd. Hij werd op zijn zijde gelegd in een schoon bed, waar hij den ganschen dag onbewegelijk lag, en toen hij het eindelijk niet meer uit kon houden, vroeg hij verlof, op de andere zijde te gaan liggen, belovende het bed niet slordig te zullen maken! Geen wonder, dat zij allen zoo bang zijn voor het hospitaal!

28 MEI. Van morgen schieten gehoord. Ik voel ellendig — erge hoest, en koude in mijn hoofd; men schudt in deze dunne tenten niet gemakkelijk een kwaal af. Van morgen waren mijn dekens en kleeren bedekt met rijp, die door alles heen schijnt te komen. Er is veel ziekte in mijn wijk en ik moest zeven ernstige gevallen aan den dokter melden. Arme mej. FINDLAY heeft veel pijn en sliep slecht van nacht. Alles is onbeschrijfelijk treurig. Al mijn babies zijn ziek, arme kleine schatjes, en toch zijn zij zoo zoet en geduldig. Wat heb ik medelijden met hen!

30 MEI. In Bed. Vandaag is het Donderdag en ik heb niets bijgeschreven sedert Dinsdag; maar ik ben ziek in bed met een hevigen aanval van influenza. Ik werkte Dinsdag den geheelen dag bij een temperatuur van ± 38° en tegen den avond was ik zóó ziek, dat ik naar bed moest gaan. De koorts steeg tot over 39° gedurende den nacht en ik bracht een vreeselijken tijd door, mijn pijnlijke ledematen rondwoelende, hoestende en niezende met een splijtende hoofdpijn.

maar

ran-

anderen.

za.

word

kom

wind.

dez-

da

dat

wen e

an mi

scheur

t doek

at door

maar kan

Moet mi

naar

-ndinnen.

le.

at

en

dag ijskoud en namen zoowat een ton stof van Iréne mee naar huis.

4 JUNI. De koude is doordringend en mijne handen bijna te stijf om een pen vast te houden. Ik heb den geheelen dag gewerkt en ik vond mijn wijk in een hopeloozen toestand. Het weer is nu heerlijk, stil en zonnig, maar 's nachts bitter koud, en bijgevolg is er veel meer ziekte dan gewoonlijk.

Mej. CELLIERS vond gisteren in ééne tent twee kinderen dood aan mazelen en een derde stervende.

Mijn wijk is ontzaglijk groot, nu de nieuwe menschen gekomen zijn. Ik ging hunne tenten rond, maar vond iedereen gezond en bruin, versch van hunne plaatsen. Ik zal, Goddank, in die rijen vooreerst geen werk hebben. Er is verandering in onzen staf gekomen. Mevr. ARMSTRONG en SOPHIE DÜRR zijn naar huis en Mevr. VLOK en MARY DÜRR zijn in hunne plaats hier. De eerste twee waren totaal uitgeput en moesten naar huis gaan om uit te rusten.

Er is een krankzinnig meisje van ongeveer 25 jaar in mijn wijk.

Mijn mandje bevat eene eigenaardige verzameling van dingen, als ik 's morgens naar 't kamp ga: — 1/2 doz. kaarsen, een paar stukken zeep, fleschjes castor-olie, zoete olie, brandewijn, levertraan, hoestballetjes, zoetlemoenen, lekkergoed en een menigte andere dingen, en in mijn zak een thermometer, een vulpen, melkkaartjes en twee opschrijfboekjes. Moede en beladen ben ik dan, want mijn mandje is zwaar en ik heb dikwijls nog flanel of een kombaars bovendien om naar de een of andere behoeftige patiënt te brengen.

Er zijn vele beproevingen in ons dagelijksch leven, maar het zwaarste van alles is onze absolute hulpeloosheid en

dat wij, met al ons harde werken, nog zoo weinig doen kunnen om den nood rondom ons te lenigen.

5 JUNI. Ik zit in mijn tent te wachten op Dr. GREEN, die van morgen met mij door mijn wijk gaan wil. Hij is nog bezig in het hospitaal, waar veel te doen schijnt te te zijn, en ik heb den tijd zoek gemaakt met dat ellendige boek, getiteld „Pretoria from within during the war", door te kijken. De schrijver publiceert veel interessante dingen, maar, vreemd genoeg, vergat hij een afschrift te geven van den eed, dien hij onder onze Regeering aflegde, opdat hij in Pretoria mocht blijven gedurende den oorlog. Maar laat mij liever mannen en boeken zooals deze van mij afzetten op dezen schoonen morgen. Het is een overheerlijke dag en mijn hart is vol herinneringen, terwijl ik in mijn stille tent zit te staren naar het landschap vóór mij: het kamp met zijn honderden tenten, de verre heuvels bedekt met duizenden en nog eens duizenden grazende schapen, de blauwe hemel en de schitterende zonneschijn.

Dit is de gedenkwaardige 5de Juni, de eerste verjaardag van den intocht der Engelschen in Pretoria. Het is ook de drieëntwintigste verjaardag van FRITS en precies een jaar, sedert ik hem voor het laatst zag. Mijn dappere broeder! Waar is hij vandaag en welke gezichten omringen hem nu? Wanneer zullen wij dat weten, en wat zullen wij hooren, als onze commando's terugkomen uit het veld?

LATER. De dokter kwam mij laat halen: er was zoo veel te doen in het hospitaal, en wij konden alleen naar de ernstige gevallen gaan. Het is een onbevredigende dag geweest.

6 JUNI. Ik heb een zeer zwaren dag gehad en ben doodelijk vermoeid van avond.

Ik begon mijn ochtend met een lijst te maken van de verarmde families in mijn wijk en vond, zooals ik verwachtte, dat het bijna allen gezinnen waren van vechtende burgers. Zij zijn zonder uitzondering de behoeftigsten, want zij worden vervolgd door de „hands-uppers", zij hebben geen man-volk om haar te verdedigen en te helpen, zij ontvangen de slechtste rantsoenen en moeten zichzelf zien te helpen wat betreft brandhout en kolen, en in ieder denkbaar opzicht wordt hun lot veel zwaarder gemaakt, dan dat van de „handsuppers"-vrouwen en -gezinnen. Ik heb van morgen een stapel dekens uitgedeeld en flanel en warme kleeren en baai voor rokken, en, helaas, onze voorraad raakt op. Het weer was ons gunstig bij ons werk — het was een prachtige dag.

Het rantsoen vleesch, dat gisteren uitgedeeld is, was meer dan schandalig. Geen van de menschen kon het gebruiken en ik zag het overal in mijn wijk op de koorden van de tenten hangen om in de zon te drogen. Zulk akelig goed! ongeschikt voor een hond om te eten, en, als wij klagen, worden SCHOLTZ en zijne beambten woedend, alsof wij een groote zonde begaan. En de melk, die de zieken mogen ontvangen, wordt elken dag meer waterig, en als wij protesteeren, krijgen wij tot antwoord: „Doe het dan maar zonder." O, dit is toch een droevige wereld! Eene arme oude vrouw in mijn wijk, een van de Prinsloo's, heeft elf zoons en schoonzoons in het veld en zeer veel broeders en andere betrekkingen. De tent krioelt van arme, havelooze kinderen, ziek en hongerig, en de ellende is zóó groot, dat ik hulp beloofd heb; maar waar moet ik beddegoed en kleeren vinden?

7 JUNI. Vrouwe FAMA zegt, dat eenige Boeren gisteren avond in het kamp kwamen; dat zij het laatste oorlogs-

nieuws hebben medegedeeld aan een paar vrouwen, en daarna naar het station gegaan zijn, waar zij de telegraafdraden vernielden. Waarom zijn zij toch niet in „Klip-Laa'r" een kop koffie komen drinken? Er wordt ook gezegd, dat meer dan honderd mannen in de laatste maand uit Pretoria ontsnapt zijn en dat DE LA REY onlangs een grooten slag geleverd heeft. Zulke enkele nieuwtjes bereiken ons nu en dan, maar zij zijn altijd vaag en tegenstrijdig.

Het is zeer koud en de sterfte neemt toe.

HOOFDSTUK IV.

Mijne lezers, nu ben ik aan het eind gekomen van het aangenaamste gedeelte van mijn verblijf in het kamp, en de vijf weken die volgden zal ik hier niet ten volle beschrijven, want gruwel volgde op gruwel, en dood en verwoesting en wanhoop regeerden in ons midden.

Sommigen van ons werden hard en onverschillig, anderen waren verpletterd door den last der verantwoordelijkheid, die op hunne schouders rustte, en deze laatsten zullen de teekenen van dien vreeselijken tijd dragen tot het einde van hun leven.

Een blik op de sterfte zal de waarheid van mijne woorden bevestigen.

In de vier weken, die ik beschreven heb, stierven:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
11—16 Mei	—	1	13	14
16—23 „	1	2	10	13
23—31 „	—	3	10	13
31 Mei—7 Juni	2	3	10	15
	3	9	43	55

In de vijf weken, die volgden:

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
7—14 Juni.	2	3	22	27
14—21 „	1	3	22	26
21—28 „	2	1	42	45
28— 5 Juli	2	2	35	39
5—11 „	1	4	40	45
	8	13	161	182

De eindcijfers toonen dus aan, dat de sterfte werkelijk zóó toenam, dat er in de laatste weken driemaal zooveel menschen stierven, als in de eerste weken van mijn verblijf te Iréne.

Het werd hoe langer zoo moeilijker, mijn dagboek bij te houden, en vooral in de laatste twee weken was het bijna onmogelijk te schrijven, daar het op een of andere manier bekend was geworden, dat wij aanteekening hielden van de gevallen, die onder onze behandeling kwamen, en van de schandalen, die wij ontdekten. Wij waren bang dat mijn tent overrompeld en onderzocht zou worden, en besloten, mijn dagboek ter bewaring te geven aan iemand, die minder gevaar liep van een onderzoeking dan de gevaarlijke inwoners van „Klip-Laa'r." Hierbij dank ik hem nog eens voor zijn bereidwilligheid om ons te helpen.

Gelukkig voor ons dat wij in die vreeselijke weken wisten, dat er in Pretoria rijke en invloedrijke menschen hard aan het werken waren om een belangrijke verbetering in den toestand der kampen te brengen.

Onze tent, die wij als provisie-kamer gebruikten, was nooit ledig. Geld werd in Pretoria verzameld en uitgegeven voor voedsel en kleeren, en wekelijks kwamen er kisten in het kamp aan, vol van de dingen, die wij het meest noodig hadden. Wel is waar gingen er dikwijls van die kisten verloren, en werd het op allerlei wijze zoo moeilijk mogelijk gemaakt met permitten voor vervoer om redding in het kamp te brengen, maar onze vrienden waren niet af te schrikken door moeilijkheden en gevaar.

In die dagen was het nog niet zoo moeilijk permitten te krijgen om het kamp te bezoeken, en vele menschen maakten gebruik van de gelegenheid, hunne vrienden en verwanten te gaan zien.

Een van de personen, die er op deze wijze geweest is, was

mijne moeder, die na haar eerste bezoek op 23 Mei 1901 zóó onder den indruk was van hetgeen zij gezien had, dat zij 's nachts niet slapen kon en om drie uur opstond om een petitie te schrijven aan de consuls der buitenlandsche mogendheden.

Deze petitie luidde als volgt:

Aan zijn Excellentie D. CINATTI, *Consul Generaal van Portugal, en de andere vertegenwoordigers der Buitenlandsche Mogendheden te Pretoria.*

PRETORIA, 24 Mei 1901.

Excellenties,

De toestand der vrouwen en kinderen onzer Burgers, vooral van die, welker mannen nog vechten, is van zulk een aard, dat wij, ondergeteekende vrouwen, het hoogst noodig achten, de hulp der Consuls in te roepen.

Die arme, hulpelooze wezens lijden onbeschrijflijk.

Zij zijn verzwakt door slecht en onvoldoend voedsel en kunnen dus geen weerstand bieden aan ziekte en koude.

Alreeds is het vinnig koud te Iréne, dat beschouwd wordt als een warm klimaat. Hoe moet het niet zijn op het Hoogeveld, te Middelburg, Standerton, Vereeniging enz?

Alleen aan zeer weinige families werd vergund, kleederen mede te nemen; de anderen hebben niets meer, dan wat zij aan het lijf hadden, toen zij met geweld hunne woningen moesten verlaten, en dat is versleten en vuil.

Enkelen hebben ook beddegoed meegebracht, maar het meerendeel heeft onvoldoende dekking en moet op den kouden grond slapen, alleen beschut tegen de bittere koude door zeildoek.

Hun voedsel is meestal onbruikbaar.

Wij weten van een geval, waar de moeder in den tijd van zestien dagen drie kinderen moest zien wegdragen; zij stierven aan „maagziekte", veroorzaakt door bedorven meel, slecht vleesch, suiker en koffie. Ander voedsel krijgen de gevangene vrouwen en kinderen niet. Een dochter van dertien jaar ligt nog zwaar ziek. Geen zeep of kaarsen hebben zij nog in al dien tijd ontvangen. Die worden „weelde-artikelen" genoemd.

Het Afrikaansche volk kan niet van „flour" („bloem") leven, al is het ook van het beste. De armste is gewoon aan volop melk en eenvoudig, maar voedzaam eten. Wij gelooven, dat de treurige toestand 'van zaken veel verergerd wordt door ruwe en ongeduldige mannen, zooals Opziener SCHOLTZ te Iréne. De vrouwen verkiezen liever te verhongeren en te lijden met hun kinderen, zooals in een geval waar twintig te zamen in één tent gepakt zijn, dan om zich bloot te stellen aan beleedigingen, wanneer zij met hun nooden aankomen. Wordt het dan in den tegenwoordigen tijd als een misdaad beschouwd, voor zijn land en vrijheid te strijden, dat het op vrouwen en kinderen gewroken wordt om zoodoende het dappere handjevol leeuwenharten tot overgave te dwingen?

Wij smeeken u dringend, ten spoedigste op te treden en daardoor het lijden van die ongelukkigen te verzachten.

Onze natie wordt uitgeroeid en vernietigd. Nu reeds is menige arme krijgsgevangene te Ceylon of elders, of zijn vechtende Burgers vrouweloos of kinderloos, zonder dat zij het weten.

Met het oog op den naderenden winter is er geen tijd te verliezen. Helpt ons dan om Gods wil en ter wille van de humaniteit. Hij zal u zegenen, en wij zullen u eeuwig dankbaar zijn.

Wij hebben de eer te zijn, Excellenties, enz.

Deze petitie werd onderteekend door negen Afrikaansche vrouwen, waarvan slechts vier mij gemachtigd hebben, hunne namen hier te noemen. Het zijn de volgende: Mevr. VAN WARMELO—MARÉ, Mevr. Generaal JOUBERT, Mevr. P. MARITZ BOTHA en Mevr. BRUGMAN—DE LA REY. Laatstgenoemde, de mooie, lieve dochter van Generaal DE LA REY, was een van de trouwe leden van het „Kleeren-Comité", dat zooveel gedaan heeft voor het kamp te Iréne, en haar sterven ten gevolge van longontsteking, kort na het sluiten van den vrede, was voor ons allen een reden van groote droefheid en voor Pretoria een zwaar verlies.

Het document werd aan de consuls opgezonden, die het officiëel aannamen. Dezen hebben daarop, in een gemeenschappelijke vergadering, het stuk in 't Fransch vertaald en door Gouverneur MAXWELL aan Lord KITCHENER gezonden.

Zij ontvingen geen antwoord, en na vijf weken gewacht te hebben, terwijl de kinderen in dezen tijd bij honderden in de kampen stierven, stelde mijne moeder een tweede petitie op.

Aan Zijn Excellentie D. CINATTI, *Consul-Generaal van Portugal, en de andere Vertegenwoordigers der Buitenlandsche Mogendheden te Pretoria.*

PRETORIA, 1 Juli 1901.

Excellenties,

Het ondergeteekende Comité van Boerenvrouwen, in naam der Boerenvrouwen van Zuid-Afrika, in overweging genomen hebbende den ernstigen toestand van de verschillende kampen der gevangene vrouwen en kinderen, van de verschrikkelijke sterftecijfers ten gevolge van ziekte, veroorzaakt door koude en honger; ziende het gevaar, dat ons dappere kleine volk loopt van geheel uitgeroeid te worden,

tenzij er spoedig hulp verleend wordt, wendt zich nog eens tot U, als onze eenige aardsche hulp in onzen grooten en bitteren nood.

Wij smeeken U ernstig, zonder tijd te verliezen uwe Regeeringen te verzoeken, terwille der menschlievendheid hunne vriendschappelijke, goede diensten te willen aanwenden bij de Regeering van Groot-Brittanje ten gunste van hulpelooze vrouwen en teedere kinderen.

Voor onze mannen vragen wij niets. Zij zijn mannen en goed in staat alles te verdragen wat het de Voorzienigheid behaagd heeft, hun op te leggen, maar voor hunne gevangene gezinnen eischen wij, naar gewoon recht, van het machtige en rijke Engeland voldoende en beter voedsel, warme kleeding en dekking; ook dat er ons geen hinderpalen in den weg gelegd worden om de verschillende kampen te bezoeken, teneinde te helpen, zooveel wij maar eenigszins kunnen.

Zij zijn met geweld van hun huizen gesleept, hun voedsel en kleeding zijn vernield door vuur, en zij sterven nu elke week bij honderden door gebrek aan deze behoeften. Om onze dappere mannen tot overgave te dwingen, worden hunne gezinnen gemarteld en zijn zij op weg uitgeroeid te worden. Hoewel er niet veel bekend is omtrent de andere kampen, die over het geheele land verspreid zijn, zijt gij voldoende ingelicht over hetgeen er gebeurt in het kamp te Iréne, dat als het beste beschouwd wordt, en dus in staat hierover verslag te doen aan uwe regeeringen.

Wij bidden van God, dat uwe pogingen met succes bekroond mogen worden, zoodat er spoedig redding moge komen voor deze ongelukkige slachtoffers van een wreeden en onrechtvaardigen oorlog.

Wij hebben de eer te zijn, Excellenties, enz.

(Dezelfde negen handteekeningen als onder de eerste petitie stonden.)

Evenals de eerste petitie werd deze door de Consuls als één man aangenomen.

Eenmaal ondervonden hebbende, dat het nutteloos was, zich te beklagen bij de Engelsche autoriteiten, hebben zij een commissie van drie leden uit hun midden benoemd, bestaande uit de heeren CINATTI, Consul-Generaal van Portugal, Baron PITNER, Consul-Generaal van Oostenrijk, en Baron OSTMANN, Consul-Generaal van Duitschland, aan wie opgedragen werd, het kamp te Iréne te bezoeken en daarvan verslag uit te brengen. Afschrift van dit verslag, waarin door statistieken aangetoond werd, dat er nog nooit van eenige plaats ter wereld, zelfs in de jaren der ergste epidemieën, een zoo hoog sterftecijfer bekend was, en dat, als het zoo voortging, de concentratie-kampen binnen drie jaren uitgestorven zouden zijn, werd door ieder der consuls aan zijn regeering gezonden, met bijvoeging van afschriften der beide petities.

Welke diplomatieke correspondentie hierover tusschen de Mogendheden en Engeland gevoerd is, weten wij niet; maar wij vermoeden, dat naar aanleiding hiervan door de Engelsche regeering het bekende comité van zes dames benoemd is, dat zonder openlijk te erkennen dat het verslag der consuls waarheid bevatte, na een nauwkeurig onderzoek der kampen, vele verbeteringen voorstelde, welke ook later geleidelijk zijn ingevoerd, en zeker mede de oorzaak waren van de vermindering van het sterftecijfer. Ongetwijfeld hebben de onthullingen van Mej. HOBHOUSE veel bijgedragen tot de benoeming dezer Staats-Commissie, maar doordat het werk der consuls in alle stilte gedaan en het bestaan der twee petities niet vermoed werd, hebben de meeste menschen de benoeming enkel en alleen aan den invloed van Mej. HOBHOUSE toegeschreven. Maar de meeste kinderen onder het jaar waren al gestorven en de

dat een mosterdpap dezen of genen genezen heeft: het nieuws vliegt door het kamp, en iedereen wil met mosterd behandeld worden, onverschillig welke kwaal hij of zij heeft. Toen ik terugging naar mijn tent, stonden er weer verscheidene menschen te wachten met orders voor kaarsen, en zoo gaat het den geheelen dag voort. Onze tenten worden aldoor bestormd door alle mogelijke en onmogelijke menschen met alle mogelijke en onmogelijke kwalen en men moet geduldig en voorkomend zijn jegens iedereen, niettegenstaande moeheid en ziekte. Mijn keel doet pijn en ik heb meer koorts. Wij hebben meer te doen dan wij kunnen; want Mej. FINDLAY is nog niet hersteld van haar aanval van mazelen en Mej DÜRR werkt in het hospitaal, omdat zij daar handen te kort kwamen. Wij hebben elk iets van haar werk overgenomen, totdat iemand van Pretoria komt om hare plaats te vervullen.

Ik heb twee rijen genomen van ieder ongeveer dertig tenten behalve mijn eigen enorme wijk. Geen wonder, dat wij ons doodgewerkt gevoelen, en toch drukt ons elken nacht de gedachte, dat niet de helft van onzen dagelijkschen plicht volbracht is.

In Mej. DÜRR's wijk is een zekere Juffrouw WOLMARANS, die spoedig een dochtertje gaat verliezen. Zij had kort geleden mazelen en teert nu weg, zooals mijn kleine SUSARA. De moeder vertelde mij, hoe zij met vier kleine kinderen van Smitsdorp vluchtte voor de Kaffers; hoe zij dag en nacht aan hevige regens waren blootgesteld en drie nachten onder boomen en struiken moesten slapen. Zij moest het jongste kind den geheelen weg dragen en zij dreef een paar koeien en schapen voor zich uit om nog iets te redden van haar veestapel; maar zij werd gevangen door de Kaffers, die haar alles afnamen, zoodat zij zelfs geen droppel melk had voor de kinderen.

9 JUNI. Moest gisteren avond ophouden, voordat ik gereed was, omdat het zoo koud was.

Ik wilde u vertellen, lieve dagboek, hoe opgewonden wij waren, toen wij gisteren kanonvuur hoorden in de richting van Johannesburg. Er was blijkbaar een groot gevecht, want de khakies kwamen verstrooid over de bergen in de grootste wanorde, blijkbaar in volle vlucht. Den geheelen morgen stroomden zij binnen bij groepjes van twee of drie tegelijk en legerden zich op den heuvel tegenover het hospitaal — Tommies, karren, wagens en paarden in groote verwarring.

Met zonsopgang verdween alles weer van morgen.

Het is erg winderig en koud; eenigen van ons slaagden er van middag in te ontsnappen naar de plantsoenen om een uur rust en ontspanning te genieten. Wij waren dankbaar en verlicht, eens weg te komen van ziekte en verdriet en dood, maar naderhand moest ik in 't duister naar het kamp teruggaan met melk, kaarsen en dekens voor eenige erg zieke menschen. Wij moesten het maar zonder rust stellen, zoolang alles hier in zulk een vreeselijken toestand is.

Een meisje van veertien jaar stierf vanmiddag plotseling in mijn wijk — een kleinkind van de oude familie SNIJMAN. Zij is lang ziek geweest en scheen half krankzinnig, bijna doofstom, en toen ik hoorde, dat zij erger was, heb ik het niet aan den dokter gemeld en tot mijn spijt haar geheel vergeten. Ik was zeer bekommerd, toen ik haar van morgen bijna stervende vond. Voor haar is het echter eene verlossing.

10 JUNI. Heb een zeer zwaar dagwerk gehad: 60 tenten in Mej. DÜRR's wijk en 60 in de mijne vóór het middageten en daarna de rest van mijn wijk. Kon niet alles doen

en had geen tijd om de nieuwe menschen te bezoeken, die van middag gekomen zijn. Arme menschen, ik zag ze staan, in verlaten groepjes voor de leege tenten, wachtende op bevel om hun nieuwe kwartieren te betrekken.

Om tien uur gisteren avond hoorden wij het gebulder van zwaar geschut. Het is onmogelijk de gevoelens te beschrijven, die opgewekt worden door het geluid van nachtelijk schieten; het maakt mij zoo onrustig en opgewonden. Wij denken, dat de Boeren een poging deden om het vee en de schapen dichtbij Iréne te bemachtigen.

11 JUNI. Een goddelijk schoone dag. Van nacht heeft het een beetje geregend en van morgen was de lucht zuiver en alles zóó wonderlijk kalm, dat wij nauwelijks konden gelooven in Iréne te zijn. Ik geloof, dat God ons nu en dan zulk een dag zendt om ons aan Hem te herinneren, want „God-vergeten" is een woord, dat tegenwoordig veel gehoord wordt in ons midden. God heeft deze arme menschen niet vergeten en Hij wil niet, dat zij Hem zullen vergeten. „Alles sal nog reg kom" met ons, als wij slechts vasthouden aan ons geloof in den God onzer vaderen.

Nadat ik mijne wijk afgedaan had van morgen, vroeg ik Dr. GREEN met mij rond te gaan, omdat er zooveel ziekte is en ik zoo bezorgd ben. Hij is altijd gereed om ons te helpen, als hij tijd heeft, en waarlijk, de toestand van sommige menschen in mijn wijk was erg genoeg om een hart van ijs te doen smelten.

Een jongen stierf van morgen in het hospitaal, terwijl wij aan het ontbijt waren. Er is een nieuwe hospitaalverpleegster gekomen, zuster FRY. Zij ziet er lief en aardig uit.

Ik geloof, dat wij erg treurig zouden zijn in deze donkere dagen zonder onzen Dr. DANDY. Hij is de eenige, die ons vroolijk houdt, wanneer ons dagwerk gedaan is.

De Superintendent wil ons nu uit onze tenten zetten. Hij zegt, dat hij ze noodig heeft voor nieuwe aankomelingen, en hij wil ons een groote veldtent geven, die wij kunnen gebruiken als slaapzaal voor ons zessen en als zitkamer. Wij stelden een lijst op van de voorwaarden, waaronder wij zouden goed vinden de gezelligheid van onze tenten op te geven:

a. niet meer dan zes in de veldtent,
b. een kokosmat op den grond,
c. een tafel en een lamp, en gordijnen voor een afscheiding tusschen de slaapkamer en zitkamer,
d. een ronde tent om als bad- en provisiekamer te gebruiken.

Hij zeide, dat hij ons allen den „sjambok" zou geven en vroeg sarcastisch, of wij liever elk een veldtent wilden hebben. Wij verspillen geen liefde aan elkaar, lieve dagboek. Wat zou nu zijn volgende zet zijn?

Waar wij groote moeite mee hebben is, de menschen te bewegen, hun ernstige gevallen naar het hospitaal te zenden. De Boeren zijn er allen doodsbang voor, omdat het in handen is van Engelsche doktoren en verpleegsters. Zij denken, dat niemand er weer levend uit zal komen en dat de patiënten er doodgehongerd worden, omdat de typhuspatiënten er geen vast voedsel mogen hebben.

Mevr. Armstrong had eens een typhus-patiënt in het kamp, wiens temperatuur zij maar niet kon begrijpen, omdat die zoo veranderlijk was. Hij was langen tijd op den dood, maar kwam er eindelijk door, en, toen hij geheel hersteld was, vertelden zijne bloedverwanten haar zegevierend, dat z ij zijn leven gered hadden door hem brood en vleesch te geven als zij er niet was.

Soms smokkelen zij voedsel binnen in het hospitaal, wanneer zij hun vrienden bezoeken.

Zuster WALSH toonde mij een paar dagen geleden een vuilen rooden zakdoek, waarin een paar stukjes taai vleesch, wat lekkergoed en pasteigebak zoo zwaar als lood, dien zij gevonden had onder het hoofdkussen van iemand, die leed aan ingewandsziekte. Geen wonder, dat Engelsche menschen ongeduldig worden over hun stijfhoofdigheid en onwetendheid.

12 JUNI. Ben juist een maand hier geweest. Er is een nieuwe dokter gekomen; WOODROOFFE, geloof ik, is zijn naam. Krijgen wij er nu drie, of gaat DANDY weg, of Dr. GREEN? Niemand schijnt het te weten. Ik heb een vermoeienden dag gehad en heb morgen veel te doen; dus goeden nacht, lieve dagboek.

13 JUNI. Wat heeft men hier veel geduld noodig! Onze tenten worden den geheelen dag belegerd door menschen die komen met de erbarmelijkste verhalen, en bedelen om allerlei dingen. Toch kunnen wij maar niet met volle handen kruidenierswaren en kleeding uitdeelen en is het zoo moeilijk te weten, wanneer er een geval is, dat hulp verdient. Wij zijn altijd zoo bang, iemand ledig heen te zenden die in groote behoefte is en onze hulp werkelijk noodig heeft. In een van mijn tenten vond ik er elf ziek aan mazelen: twee vrouwen en negen kinderen. Ik had drie gevallen aan den dokter te melden als „dringend", waarvan het eene was een meisje van omstreeks twaalf jaar met een temperatuur van 41.2°. Het is een geval van malaria, en, toen ik van middag laat haar nog eens bezocht, zat zij op en at brood en dronk koffie evenals ieder ander sterveling. Natuurlijk heb ik haar dadelijk weer in bed gestopt, maar het zou mij niets verwonderen, als ik haar morgen weer vond vleesch etende of iets anders, dat

even slecht is voor de koorts. Deze malaria–menschen zijn dikwijls 's morgens op den dood en dan loopen zij weer rond in den middag.

Het aantal mazelpatiënten in mijn wijk was verbazend van morgen, zoodat ik tot laat van avond gewerkt heb en, voordat ik naar bed ga, nog eens terug moet naar het kamp, om een stervend kind op te zoeken. Mej. DÜRR's plaats is ingenomen door Mevr. PRELLER van Pretoria, en wij zijn dankbaar, weer ons werk tot onze eigen wijken te kunnen beperken. Dr. GREEN gaat weg, tot onze groote spijt.

14 JUNI. Gisteren was het een van mijn meest vermoeiende dagen. Ik was op de been van 8 uur 's morgens tot ongeveer half elf, toen ik terugkwam van een zeer treurig sterfbed. Toen ik vanmorgen opstond, waren mijn enkels zóó gezwollen, dat ik haast niet loopen kon; maar ik moest aan het werk, zooals gewoonlijk, en de stijfheid ging na een poosje over. Er zijn zooveel droevige gevallen die dezer dagen onder onze aandacht komen! Eene vrouw, WOLMARANS van naam, heeft juist bericht ontvangen van het sneuvelen van haren man in een van de laatste veldslagen. Zij heeft hier reeds twee kinderen verloren. Een zekere juffrouw DRUMMOND heeft binnen de laatste veertien dagen vier kinderen verloren. Wanneer men al deze hartverscheurende verhalen hoort van lijden en sterven, kan men niet nalaten te vragen, w a a r o m het alles zoo moet zijn. Terwijl ik gisterenavond in de duisternis terugkwam, voelde ik erg bitter en ontevreden, zoo treurig en moede was ik, toen ik juist een tent voorbij ging, waaruit de tonen van een welbekend lied klonken. De woorden van het refrein: „En het einde zal zeker zalig zijn," bereikten mijn ooren en vertroostten mij en vervulden mij met hoop.

Wij hebben veel vergoeding voor onze moeite en vele zilveren randen aan onze donkere wolken; maar wij moeten dikwijls een omweg maken om er bij te komen en wij moeten al het mogelijke doen om niet te demoraliseeren. Wij hebben geen muziek en nooit tijd om te lezen, maar kunnen nog heel wat verborgen poëzie vinden in de ellendigste omgevingen. Die vrouw in mijn wijk b.v. die zorgt voor de behoeften van elf mazelen-patiënten. Zij is juist hersteld van die ziekte. Zij was het zelf, die dat balletje aan 't rollen bracht in die tent, en zij is nog zwak en ziek; maar nu is zij de eenige van de familie, die op is en zij verpleegt al de anderen. En toch klaagt zij nooit en vraagt zij nooit iets, hoewel ik weet, dat zij buitengewoon armoedig zijn. Ik heb haar kaarsen, zeep, gort, melk, wonderolie, dekens, enz. enz., gegeven, en zij is zeer dankbaar voor alles; maar ik heb de grootste moeite om uit te vinden, waaraan zij het meest behoefte heeft. Ik wilde dat ik een camera had en een paar opnamen doen kon van deze overvolle tenten. Dit bepaalde geval is eenig. Ik kan niet nalaten te lachen, als ik de tent binnenga; ik moet uitkijken naar een open plekje om mijn voeten neer te zetten, en dan, op een eerbiedigen afstand, ondervraag ik elken patiënt om de beurt, met veel verwijzigingen naar mijn opschrijfboekje. Ik hoop dat zij allen herstellen zullen [1]). Wij hadden vanmiddag een zeer interessant geval. Een jonge vrouw in mijn afdeeling, juffrouw POLDERMAN, is zoo nu en dan naar de apotheek geweest om Dr. NEETHLING te spreken over een gezwel, dat zich onder haar tong scheen te vormen. Hij zeide haar dat zij moest terugkomen, als het verder ontwikkeld was; maar gisteren en van morgen had zij zooveel pijn en was zij zóó uitgeput door gebrek aan

1) Zij zijn hersteld.

voedsel, dat zij niet in staat was naar de apotheek te gaan. Ik vond haar van morgen met hooge koorts en erge pijn en een tong zóó stijf en gezwollen, dat zij geen woord kon spreken en de laatste twee dagen en nachten geen voedsel had kunnen nemen. Ik ging dadelijk DANDY halen, die zeide, zich het geval te herinneren en dacht, dat hij haar chloroform zou moeten geven, daar eene operatie noodzakelijk was. Hij dacht dat het in 't geheel geen gezwel was, maar iets zeer zeldzaams, genaamd „calculus", een zoutformatie, zoo hard als een steen. Ik ging juist terug met twee mannen en een draagbaar om haar naar het hospitaal te brengen, toen iemand in groote opwinding aan kwam loopen, zeggende dat er een vreemd steentje uit haar mond gesprongen was en dat zij nu beter was. Wij gingen haar terstond zien en vonden haar met weinig of geen pijn en in staat, heel gemakkelijk te spreken en te slikken, en daar naast haar lag de „calculus", een langwerpige, geelachtige formatie, precies de vorm en de grootte van een dadelpit en zeer hard; het mooiste exemplaar, dat hij ooit gezien had buiten een museum, zeide DANDY. Dit is zijn tweede calculus en hij vroeg en kreeg verlof het te behouden als een curiositeit.

Tot onze groote spijt is Dr. GREEN vanmiddag vertrokken. Wij brachten hem een hartelijk afscheid aan het station en wij waren zeer vereerd door de wijze, waarop hij ons dankte voor onze hulp. Hij noemde ons „wonderbare meisjes", om zoo hard te werken en zooveel goed te doen. Wij dankten hem voor zijn groote hulp en hoopten dat hij het niet zoo zwaar zou hebben in het Nijlstroom-kamp, dat veel kleiner is dan Iréne.

Ik ben zeer bezorgd over Mama. Zij heeft een zwaren aanval van bronchitis gehad en wil dat ik thuiskom, als ik mijn wijk kan laten; maar ik moet wachten, totdat er

iemand in mijne plaats gevonden kan worden. Het is bijna onmogelijk voor mij, nu mijne patiënten in den steek te laten. Er zijn zooveel ernstige gevallen, die al mijne zorgen behoeven, en een nieuweling zou een paar weken noodig hebben om goed in het werk te komen. Een jonge man, genaamd Engelbrecht, is zwaar ziek met dubbele longontsteking en toch wil zijne moeder er niet van hooren, hem naar het hospitaal te laten vervoeren; wij zijn dus bezig te trachten, hem onder zeer ongunstige omstandigheden te redden. Het zijn „handsuppers" en zij hebben twee tenten, een om in te slapen en een „woonkamer"; maar tot mijn schrik hoorde ik, dat nog acht menschen die tent 's nachts met mijn patiënt deelen. Ik zeide aan zijne moeder, dat, als zij hem wilde redden, hij alleen met haar moest zijn, en de menschen niet op elk uur van den dag in en uit mochten loopen; daarom slapen nu de anderen in hun „eetkamer", en zij kunnen blijde zijn, dat zij nog een andere gelegenheid hebben om heen te gaan. In de meeste tenten zijn er twee of meer families. De arme moeder is zeer bezorgd, en er is geen gevaar, dat een van mijn voorschriften zal overtreden worden; maar desniettemin kan niets haar bewegen, hem naar het hospitaal te laten gaan.

HOOFDSTUK VI.

De ellende neemt toe.

15 JUNI. Wat een vreeselijke dag is het geweest! Niets dan ziekte en verdriet overal en lange lijsten van dooden. Zelfs DANDY is stil en neerslachtig, en de meisjes zien er somber en bezorgd uit. Ik heb zoo hard gewerkt vandaag en nog zijn er twee geheele rijen, die ik niet heb kunnen bezoeken; maar gelukkig waren het de nieuwe menschen, die nog weinig of geen ziekte hebben. Na een slapeloozen nacht ging ik terug naar het kamp, slechts om daar te vernemen, dat een van mijn kinderen plotseling gestorven was. Ik ging terstond naar de tent en was erg ontdaan, toen ik bemerkte dat het een kleintje van twee jaar was, dat een lichten aanval van mazelen had gehad. Het ergste is, dat de moeder, juffrouw NEL, verleden week een meisje van zestien jaar verloren heeft, en vier van de andere kinderen de mazelen hebben, waarvan er één in een hopeloozen staat is.

Ik heb voor haar gedaan wat ik kon, maar de arme ziel is onuitsprekelijk wanhopig, waarlijk hartverscheurend. Ik bracht Dr. WOODROOFFE er heen, maar het was een van de droevigste tooneelen, die ik ooit gezien heb, — het kleine, stomme lichaampje, gewikkeld in een oude deken, op een houten kist aan de eene zijde der tent, en aan de andere de vier jammerende, klagende kinderen, smeekende om water of melk, en de arme, radelooze

moeder, te midden van dit alles, treurende over hare doode, bezorgd over de zieken, verscheurd door onzekerheid over het lot van haar man en haar zoons, en het ergste van alles, binnen kort verwachtende, nog een ongelukkig kind in een dergelijke omgeving te zullen brengen. O God, o God! er zijn nog honderden soortgelijke gevallen en er kunnen er nog honderden meer komen, voordat deze bittere strijd ten einde is. Ik durf er vanavond waarlijk niet aan denken.

16 Juni. Zondag avond. Het aantal „nieuwe mazelen" in mijn afdeeling was vanmorgen verbazend groot. Ik werkte het grootste deel van den dag, maar vanmiddag ontsnapten Mej. Findlay en ik een paar uur naar de plantsoenen om kracht en moed te verzamelen voor de week, die vóór ons ligt. Het was er zeer mooi en kalm, en wij brachten elk een paar varens en wat klimop mede om aan eenige lievelingspatiënten te geven. Toen ik thuis kwam, vond ik een heel „commando" mannen, vrouwen en kinderen rondom „Klip-Laa'r" wachtende, met orders voor zeep en kaarsen en levertraan. De dokter zeide mij, dat hij gehaald was: de kleine Danie Cameron was erg ziek en hij had aan de ouders moeten zeggen, dat er „geen hoop" was. Ik ging dadelijk naar hen toe en vond hen knielende aan het bed, weenend en biddend. Arme zielen, hoe aanbidden zij het kereltje met zijn lieve gezicht en innemende manieren. Hij is zoo zoet geweest gedurende die vreeselijke typhus, maar nu is hij slechts een geraamte en ik twijfel of hij nog den nacht door zal komen. Ik bracht hem wat brandewijn en een paar viooltjes, die hij in zijn kleine vermagerde handje hield. Moge de Vriend van onze lijdende kleintjes hem dicht in Zijne armen sluiten! Vandaar ging ik naar het

bed van een ander stervend kind, het meisje WOLMARANS. Zij is de laatste achttien dagen zeer ziek geweest en van avond geloof ik, dat haar verlossing aanstaande is. Zij heeft onbeschrijfelijk veel geleden, maar de steenharde wanhoop der moeder was bijna nog zwaarder om aan te zien. O, wat lijden die moeders! Wat moeten onze vrouwen doormaken in deze dagen van verwoesting en ontbering en wat zijn zij geduldig en berustend! Het is mij een voortdurend wonder; elken dag komt het over mij als een nieuwe openbaring, en ik dank God er voor. Deze vrouwen zijn de moeders en de echtgenooten van die Transvaalsche mannen met leeuwenharten die nog heden in het veld zijn tegen zulk een schrikkelijke meerderheid, onder zoo veel ontbering en gevaar, en Engeland moet haar danken voor den onverzettelijken tegenstand van een kleinen, zwakken vijand, en Engeland weet het ook en heeft de vrouwen den lijdensbeker doen uitdrinken tot op den bodem.

Terwijl ik van middag een patiënt verzorgde, hoorde ik het geluid van vele voetstappen voorbijgaan. Ik ging naar buiten om te zien wat het was en dit was het, wat mijne oogen ontmoetten — een groote doodkist, met een kleine er naast, op een open baar, moeder en kind; nog een groote doodkist, daarna een van gemiddelde grootte en ten laatste die van een kind: vijf te zamen. Toen een drom menschen en zes mannen met graven. Het was een vreeselijk gezicht, en zoo gaat het elken dag voort, en het breekt mijn hart, te denken aan de uitroeiing van ons ras op groote schaal, niet alleen op het slagveld, maar ook in kampen, waar vrouwen en kinderen sterven van koude en verwaarloozing.

17 JUNI. De anderen zijn in de veldtent en ik ben

naar den vrede en de eenzaamheid van mijn eigen tent gevlucht om de gebeurtenissen van den dag op te schrijven. Ik schrijf nooit in u, lieve dagboek, in tegenwoordigheid van andere menschen, omdat ik mijn gedachten bijeen verzamelen moet, en dat is onmogelijk, terwijl de meisjes om mij heen zitten te praten. Bovendien ben ik zoo dikwijls in de diepste melancholie gedompeld en zijn mijn oogen zoo dikwijls verblind door tranen onder het schrijven, dat ik wel alleen moet zijn. Het komt er niet zooveel op aan, als ik niets droevigs te vermelden heb; maar meestal zijn mijne ondervindingen juist van de allerergste. Van avond is mijn geheele ziel vervuld met droefheid over iets, dat ik van morgen hoorde van eene oude vroedvrouw in mijn wijk, die in grooten nood bij mij kwam om dekens en linnen voor eene bevalling. Ik kon haar niets geven; wij hadden geen el goed over van eenigen aard; en toen vertelde zij mij, dat hare patiënt, vrouw T [1]), niets bij zich had, omdat zij voor de Kaffers gevlucht was met drie kleine kinderen, nog geen zeven weken geleden, en onbeschrijfelijke smarten geleden had. Met een jong kind op haar arm en twee andere aan hare rokken geklemd, was de arme vrouw in haar zwakken gezondheidstoestand gevlucht voor die zwarte monsters, — te vergeefs, want zij werd door twee van hen ingehaald en, wat er toen gebeurde, kan ik hier niet verder verhalen.

Van middag laat beviel zij van een meisje [2]), en maakt het nu beter dan iemand had durven verwachten. Ik ben de laatste maand dikwijls bij haar geweest, en ik heb wel altijd gemerkt dat er iets was wat haar drukte, maar zij vertelde mij nooit iets van wat zij doorgemaakt

---

1) Om blijkbare redenen geef ik den naam mijner vriendin niet.
2) Het kindje is naderhand gestorven.

had. Er zijn vele dergelijke gevallen, die nooit bekend zullen worden. Haar man is nog in het veld. Wanneer de Engelschen de Kaffers van het aangezicht der aarde wilden vegen, zou het beter zijn dan dit uitroeien van een wit volk.

Mijn dag begon met twee dooden, den armen kleinen DANIE CAMERON en JACOBA WOLMARANS. DANIE stierf spoedig, nadat ik hem gisterenavond verlaten had, en vanmorgen ging ik hem zien — arm, mager gezichtje, zoo stil en zoo wit, zoo ongelijk aan zijn gewone opgeruimdheid. Wat hield iedereen van dat kind! Ik had van morgen geen tijd om juffrouw WOLMARANS te bezoeken, nadat wij het doodsbericht ontvangen hadden, maar van avond laat kan ik er nog heen gaan. Zij lijdt aan epileptische toevallen en, toen ik kwam, had zij er juist een. De tent was vol mannen en vrouwen, die haar handen en voeten wreven; daarom liep ik hard terug naar het hospitaal om wat brandewijn te halen; de dokter ging ook naar haar toe, maar ik weet niet, hoe zij het nu maakt. Arme vrouw, zoolang het kind leefde, was zij zoo dapper en moest ik altijd haar kracht en moed bewonderen en haar ongeloofelijk uithoudingsvermogen, maar deze weken van waken en weenen zijn te veel geweest voor haar, en nu, dat de begrafenis voorbij is en hare handen ledig zijn, is zij geheel bezweken.

Het is te koud om in mijn tent te zitten, ik moet dus naar de veldtent gaan; maar laat mij u eerst, lieve dagboek, vertellen van de opwinding, die wij sedert gisteren gehad hebben. De Boeren zijn vlak bij en gisteren middag hebben zij ongeveer 400 paarden en een massa ezels en vee bemachtigd. Een jongen van ongeveer 12 jaar, BERNARD STEENEKAMP, vertelde mij van morgen, dat hij gisterenmiddag in de vlei, aan de andere zijde der hoogte, bezig was met een kleinen kafferjongen om ongeveer 400 paarden,

50 ezels en een groot aantal stuks vee te hoeden, toen twee Boeren kwamen aanrijden, een op het prachtige zwarte paard van ERASMUS, dat kort geleden uit den stal gestolen werd, en den kafferjongen bevel gaven de dieren te drijven tot waar zij, de Boeren, ze wilden hebben. De jongen, zeiden zij, kon naar huis gaan en hun groeten overbrengen aan al de „mooi nooiens" [1]) in het kamp. Het kaffertje kwam van nacht laat terug, moe en doorgeloopen. Eenige andere Boeren stalen een troep paarden, namen de twee vette en goedverzorgde paarden van de kaffers die toezicht hielden, en zonden hen naar huis met het nieuws op twee magere en zeer slecht verzorgde dieren. VAN DER WALT, de oppasser van het hospitaal, zegt dat hij ze van morgen in het kamp zag staan.

18 JUNI. Het is weer een van die drukke, vermoeiende dagen geweest, en toch ben ik nog lang niet gereed met mijn werk. Mej. FINDLAY en ik gaan na het avondeten terug naar mijn wijk om mijn ernstigste gevallen te bezoeken en hun eenige benoodigdheden voor den nacht te brengen. Van morgen kwam ik in 70 tenten. In een tent was een stervend kindje, waarvan de arme jonge moeder alle zelfbeheersching verloren had. Hare wanhoopskreten brachten van alle kanten de buren samen, zoodat ik hen er uit moest jagen. Het was vreeselijk, het arme kind te zien worstelen met den dood, hijgend naar adem en de oogjes rollend. Wij zagen den strijd zwakker worden en eindelijk een oneindige kalmte over het bleeke gezichtje komen. Ik was dankbaar, toen eindelijk alles stil was en wij de oogjes konden sluiten en de mollige armpjes op de borst vouwen. Het was een zeer plotseling sterven aan bronchitis

---

[1]) mooie meisjes.

en daardoor was het kind volstrekt niet uitgeteerd. Er zijn in den laatsten tijd veel te veel van die plotselinge sterfgevallen en wij worden voortdurend geroepen bij sterfbedden van kinderen, die den vorigen dag gezond en nog nooit onder onze behandeling waren. In dezelfde tent is ook een meisje van 10 jaar ernstig ziek aan pleuris; ik vrees, dat al die opwinding en drukte slecht voor haar geweest zijn, hoewel ik natuurlijk alle nieuwsgierige toeschouwers dadelijk wegzond. Ik bracht den dokter er laat op den middag heen; hij keek zeer ernstig. Ik hoop maar, dat zij ook niet zal sterven; er komen al veel te veel sterfgevallen in mijn wijk. Het is vreeselijk en ik voel, alsof mijn zenuwen deze spanning niet lang meer kunnen uithouden. Mej. FINDLAY zegt, dat ik naar huis moest gaan om uit te rusten; maar hoe kan ik mijn wijk verlaten in dezen gruwelijken toestand?

Mej. CELLIERS is vanmiddag voor een dag naar huis gegaan, en nu heb ik beloofd een oogje te houden op haar wijk, die aan de mijne grenst en die er al even slecht aan toe is.

De Boeren hebben van morgen de rest van KAREL ERASMUS' beesten en paarden genomen — ongeveer 300 — en nu is hij in waarheid „KAAL" ERASMUS, en ik denk dat hij dien naam wel zal blijven dragen, zoolang als hij leeft.

19 JUNI. Hoe zal ik mijn gedachten genoeg bij elkaar houden om mijn gewone dagboek bij te schrijven?

Ik gevoel, alsof ik gek ga worden van al dit verdriet. Toen Mej. FINDLAY en ik gisteren avond terugkwamen van mijn wijk, gingen wij in de groote tent, omdat onze eigen tenten zoo vriezend koud waren, en deed ik wat naaldwerk en schreef een paar brieven. Wij dachten juist allen naar bed te gaan, toen er een schot klonk door de

stilte van den nacht. Hevig ontsteld vlogen wij allen naar buiten om te luisteren. Er volgde nog een schot en toen nog een, en de echo's weerklonken in de vlei van kopje tot kopje, totdat ieder schot tot honderd vermenigvuldigd scheen. Wij stonden buiten in ademlooze stilte en toen er nog twee schoten volgden, was onze spanning ontzettend. Er is iets vreeselijks in dat nachtelijk schieten: het versteent het hart en stolt het bloed in de aderen. De schoten kwamen van het plantsoen en de echo's klonken als salvo's. Wij wachtten op meer schoten, maar niets kwam en het was laat, toen wij naar bed gingen; toch kon niemand slapen.

Het speet mij erg, dat Mej. CELLIERS weg was, want het was griezelig, alleen te zijn, en er liep een groote rat over mij, toen ik wilde inslapen. Tegelijkertijd hoorde ik een van de schildwachten uitroepen: „Halt, wie daar?" en ik riep terug: „een rat", om ook iets te zeggen, en daarop hoorde ik de meisjes elkaar toeroepen en vragen, wat er was? De vriendelijke stem van Mej. FINDLAY in de naaste tent was een groote troost, en verder gerustgesteld door het kalme: „Voorwaarts, vriend, en geef het parool!" van den schildwacht, viel ik spoedig in slaap.

Van morgen hoorden wij, dat er in het plantsoen schildwachten gesteld waren, waar zij vroeger nooit geweest waren, om te beletten, dat de Boeren elken nacht kwamen, en dat dezen zelfs bezig waren de deur van een stal open te breken, toen er op hen gevuurd werd. Zij vluchtten zonder hun doel bereikt te hebben. Anderen zeggen, dat het een arme ezel was, die zoo ellendig aan zijn einde kwam, omdat hij weigerde halt te houden op bevel van den schildwacht.

Van morgen heb ik het weer druk gehad. Ik bracht Dr. WOODROOFFE naar verscheiden ernstige gevallen. Hij

kan een woordje Hollandsch spreken en is goed voor de patiënten, maar hij schrijft veel meer brandewijn voor dan de andere dokters. Zelfs kinderen van een paar maanden oud moeten van 10 tot 15 droppen in het uur nemen, naar dat het geval is. Hij zegt dat het is om ze over de crisis te helpen, maar zij schijnen toch allen te sterven. Arme zieltjes, misschien zouden zij in ieder geval sterven. Wij kwamen nog juist bij tijds bij de groote tent om ons te kunnen wasschen voor het eten en wij waren nog maar half klaar met ons maal, toen een man buiten adem kwam aanhollen zeggende dat er een kindje uit mond en neus bijna doodbloedde. Wij tweeën gingen dus weer naar het kamp terug, zonder rust te nemen.

Het arme ventje lag op zijn rug, wit en uitgeput, en voor hem, een afschuwelijk gezicht, een witte deken, doortrokken met bloed en bedekt met groote, dikke stukken. Ik was ontzet, maar Dr. W. zeide, dat het niets was, en gaf den jongen een opwekkend middel, en nadat hij hem iets had voorgeschreven, gingen wij de lijst van mijn ernstige gevallen verder langs. De jongen is later aan een tweede bloedspuwing gestorven. Er waren minstens tien ernstige gevallen, waarvan drie gevaarlijk — alle kleine kinderen, ook een zusje — de laatste van drie — van het kindje, dat gisteren gestorven is terwijl ik er bij was, en het gezicht der moeder, toen zij den dokter ondervroeg, zal mij nog menigen langen dag heugen. Het kind stierf vier dagen later. De moeder kreeg reeds toen niet veel bemoediging van hem. O Heer, hoe lang, hoe lang? — Mag er dan geen einde komen aan dezen bitteren, bitteren strijd? Wij kunnen het haast niet langer dragen!

Wij beginnen sommige onzer patiënten zoo lief te hebben, dat wij ons nauwelijks van hen kunnen wegscheuren, vooral de kleintjes. Zij hechten zich aan ons hart, en o, wat een

leed, als zij van ons worden weggenomen en wat is het pijnlijk hen te zien lijden! De kinderen hebben zulke wonderlijke gedachten van ons en zien tot ons op als bovennatuurlijke wezens, en dan troost ik mij dikwijls met de gedachte, dat wij veel meer goed doen dan wij denken, niet alleen door stoffelijken troost en hulp te brengen, maar ook door onzen invloed en ons voorbeeld. Hoevelen zien er niet uit naar ons dagelijksch bezoek als naar hun eenigen helderen zonnestraal; hoe wachten en verlangen zij naar onze komst in hun uren van lijden en pijn! Als wij niet hun zedelijk peil ophouden in deze dagen van duisternis en verwoesting, tot welke dingen zullen zij dan niet komen? Zij demoraliseeren en ontaarden door dit kampleven, met zijn onreinheid en vernedering en ellende, op een ontzettende wijze, en, indien wij niet medelijden met hen hebben, wie zal het wel doen? Wij trachten vroolijk en opgeruimd te zijn, wanneer wij naar hen gaan, opdat de herinnering aan onze bezoeken bij hen blijve gedurende de rest van den dag; maar het is heel moeilijk, altijd geduldig te zijn, vooral wanneer de moeders maar niet willen luisteren en altijd de tenten stijf dicht houden, zoodat er geen lucht binnenkomen kan voor hun arme, hijgende kleintjes, en als zij weigeren aan de koortspatiënten een droppel koud water te geven en verschrikt kijken bij de gedachte aan het wasschen van een mazelpatiënt.

Wij hebben veel om tegen te strijden, maar, Goddank! zijn er ook vele belooningen.

HOOFDSTUK VII.

Generaal Maxwell bezoekt het kamp.

21 JUNI. „Harmony" Pretoria.

Mijn lieve dagboek! Ik ben nu werkelijk weer thuis, hoewel ik mij dit nauwelijks kan indenken. Gisteren morgen kwam Mej. CELLIERS op Iréne van Pretoria met de boodschap, dat Mama ziek was en mij wenschte te zien. Daar het absoluut onmogelijk was, mijn wijk in haar tegenwoordigen toestand eenigen tijd achtereen te verlaten, besloot ik mijn werk flink af te doen en voor één dag naar Pretoria over te komen om te trachten iemand te vinden in mijne plaats.

Mijn plan werd algemeen goed gevonden en DANDY gaf mij een permit, dat ik naar het kantoor van den Superintendent nam om geteekend te worden. Aan het station moest weer geteekend worden door kapitein PITT, die mij verzekerde, dat ik heen en weer naar Pretoria zou mogen gaan op hetzelfde permit zonder eenige moeite. Stel u dus mijn ontsteltenis voor, toen de conducteur het mij afnam, zeggende, dat ik mijn permit voor de terugreis den volgenden dag aan het Permitkantoor in Pretoria zou moeten aanvragen, daar er juist dien dag een nieuwe wet in werking getreden was. Ik vertelde hem, wat kapitein PITT gezegd had en dat ik slechts voor één dag naar Sunnyside ging en geen tijd zou hebben een ander permit

24 Juni. Het is vandaag voor mij een zwarte en bittere dag geweest: — van morgen drie kinderen dood en verscheidene stervende; van middag zijn er zeven begraven, en van morgen, meen ik, twee.

Ik wilde juist den dokter bij een klein meisje brengen, toen de moeder de boodschap zond, dat de dokter niet behoefde te komen, daar het kind reeds gestorven was. Later ging ik er heen en vond het lijkje aan een zijde van de tent, en vier of vijf zieke kinderen opgehoopt aan de andere. Akelig om te denken, dat zij zoo den nacht moeten doorbrengen; maar wat kan ik er aan doen? Er is geen lijkenhuis, en als er een kind sterft, te laat om dien dag nog begraven te worden, moet het den geheelen nacht blijven liggen. Een ander kind, een jongen van ongeveer elf jaar, werd tegen tien uur van morgen van mijn wijk naar het hospitaal gebracht en vóór 12 uur was hij al gestorven. Het derde sterfgeval was het kindje, dat reeds stervende was, toen ik gisterenavond het kamp verliet.

Wij zijn wanhopig over het vreeselijke aantal zieken en de toenemende sterfte. Wij hebben nog nooit zooveel te doen gehad en, voor zoover ik zien kan, zal het gedurende de eerstvolgende maanden zoo voortgaan. Toen ik pas hier kwam, was de gemiddelde sterfte twaalf tot vijftien per week, verleden week was het 27 en ik vrees, dat het deze week nog veel hooger zal zijn [1]).

25 Juni. Ik heb een onvergetelijken dag gehad van werken en zorgen en onuitsprekelijk zielsverdriet. Gisteren drie kinderen dood in mijn wijk, van morgen drie en nog een dozijn meer die stervende zijn — geen wonder, dat de

---

1) Het was 45.

verantwoordelijkheid grooter wordt dan ik verdragen kan.

Een ander voorval, dat ik niet kan verhalen, kwam onder mijn aandacht. Ik viel bijna flauw van de ellende en de afschuwelijkheid er van en moest mij aan den tentpaal vast houden. Hoewel ik het hier niet kan neerschrijven, heeft het zich voor mijn leven in mijn hart gebrand en, wanneer eenmaal de Boeken geopend zullen worden waarin al onze daden vermeld staan, zal daar ook de naam gevonden worden van deze onder de vele ongelukkige slachtoffers van Engeland.

26 Juni. Deze dag is vol van moeite geweest — meer zelfs dan gewoonlijk, hetgeen heel wat zegt. Mijn arme kleintjes sterven bij dozijnen; er waren gisteren avond niet minder dan 10 sterfgevallen in het kamp, en van avond worden er nog vele verwacht. Twee der mijne gaan zeker van avond, en ik heb het aan de moeders moeten zeggen. De eene is een allerliefst kindje van drie maanden, dat er nu reeds als een lijkje uitziet, en, Goddank, niet veel schijnt te lijden. Ik zit hier in Mej. Findlay's tent, die gevoerd is en dus warmer dan de mijne en die ik „Pelgrims Rust" genoemd heb, omdat ik hier zoovele avonden doorbreng en het zulk een heerlijke rustplaats is, vooral met die lieve Mej. Findlay tot gezelschap. Het is een schitterend mooie avond — heldere maneschijn en alles even kalm en rustig — zulk een tegenstelling met de duisternis in onze zielen.

Mej. Mary Dürr is voor één dag naar Pretoria en heeft mij beloofd, Mama op te zoeken om mij verslag te doen van hare gezondheid.

27 Juni. De nieuwe Engelsche verpleegster, zuster Fry, is ziek aan de mazelen en al de meisjes zijn verkouden

en algemeen ellendig. Ik had een zeer slechten nacht en hoestte onophoudelijk; maar vandaag heb ik met een temperatuur van meer dan 38° hard moeten werken, omdat wij onze wekelijksche rapporten gereed moesten hebben. Ik had .... honderd en zeven gevallen (van mazelen alleen) op te geven, en ik weet niet hoeveel van influenza en sommige vreeselijke en wonderlijke ziekten, tot nog toe mij onbekend: larynchitis, peritonitis, enz. en bovendien een geval van stuipen en een beroerte.

29 Juni. Gisteren niet bijgeschreven, maar toen was ik ziek en moede, en kreeg onverwacht bezoek van Mama. Er woei een koude, stoffige wind en iedereen raadde mij aan, mijn arme wijk aan haar lot over te laten. Daarom gaf ik aan Dr. Woodrooffe een lijst van de patiënten, die hij moest bezoeken, en bleef ik het grootste gedeelte van den dag in mijn tent.

Ik verlangde geweldig met Mama naar huis te gaan. Tot overmaat van ramp kreeg mej. Celliers een telegram om te zeggen, dat zij dadelijk naar huis moest komen. Zij pakte in der haast en ging met den middagtrein heen. Een meisje uit het kamp, mej. Grobler, zal haar vervangen, niet alleen in het kamp, maar ook in mijn tent, zoodat ik een nieuwe tentgenoot heb, zeer tot mijn ongenoegen.

Ik heb u zooveel te vertellen, lieve Dagboek, van mijn werk en mijn ondervindingen; maar mijn hoofd is in den laatsten tijd niet bijzonder helder en ik gevoel mij zelden of nooit frisch genoeg om te schrijven.

1 Juli. Ik heb de vorige maand zoo slecht geëindigd, dat ik werkelijk mijn best moet doen, deze beter te beginnen. Mijn gezondheid is slecht en gisteren was het zóó zwaar, dat ik geheel uitgeput was, toen het avond werd, en niet

in staat tot schrijven. Het was de laatste der maand en wij moesten nieuwe melkkaartjes uitdeelen. Daarom ging ik naar elke tent in mijn wijk en vond iedereen min of meer verstoord over mijn „nalatigheid". De meesten wisten niet dat ik ziek geweest was, en zij keken mij aan, alsof ik hun een groot onrecht gedaan had door één heelen dag weg te blijven. Overal moest ik dezelfde uitlegging geven en dezelfde vragen stellen en beantwoorden; maar ik vorderde goed met mijn werk, toen iemand hard aan kwam loopen, zeggende dat Generaal MAXWELL en Majoor HOSKINS van Pretoria gekomen waren en dat de eerste mij wenschte te zien. Ik ging er heen en wees hun mijn wijk; de twee dokters, de twee officieren en ik — een troepje van vijf, dat veel nieuwsgierigheid verwekte en door de menschen met de grootste belangstelling werd nagezien. De Gouverneur vroeg mij, hem naar eenige van mijn ergste tenten te brengen en dat deed ik, hem een dozis ellende gevende die hij niet spoedig vergeten zal; maar het was moeilijk, uit zijn voorzichtige opmerkingen op te maken, wat hij er werkelijk van dacht. Eens vroeg hij, waarom zij zich niet waschten en, toen ik zeide, dat zij geen zeep hadden, zeide hij, dat ik zooveel bestellen mocht als zij noodig hadden. Hij zeide ook, dat hij met SCHOLTZ zou spreken en hem zou zeggen dat ik voedsel, kleeren, dekens enz. mocht bestellen, waar het noodig was; — maar, toen ik hem vertelde, dat de meeste van die dingen gewoonlijk niet voorhanden waren, kon hij niets zeggen.

Die twee mannen waren heel goed en sympathiek en steeds bereid te luisteren naar al de klachten die in hun ooren werden uitgestort, en ik zou wel verlangen te weten, òf er nu iets gedaan zal worden om het leven hier meer dragelijk te maken. Ik hoop het zeer, want het kan zoo niet langer doorgaan. Zij zeiden, dat ik er erg ziek uit zag en

raadden mij aan, naar huis te gaan om goed uit te rusten; maar ik zeide, dat ik niet moe was, maar „ziek van al de ellende”.

DANDY vertelde mij, dat zij overal rondgingen en monsters van het rantsoen bekeken. Tegen den middag gingen zij weer weg. Vanmiddag maakte ik de rest van mijn wijk af en had toen ongeveer tien gevallen voor den dokter; maar hij was nergens te vinden. Wij zochten overal en hoorden eindelijk, dat hij thee was gaan drinken bij den militairen dokter en daar zou blijven eten, zoodat wij hem dien dag niet meer zouden zien. Ik was vreeselijk teleurgesteld en moest weer naar het kamp gaan om aan al die menschen te gaan zeggen, dat hij niet voor den volgenden morgen zou kunnen komen. Arme zielen, velen gaan dood door gebrek aan hulp en ik kan niets doen om hun lijden te verzachten. Van morgen wachtten wij weer allen op den dokter, maar hij sliep tot 10 uur en moest toen het hospitaal rondgaan, zoodat wij niets van hem gedaan konden krijgen vóór den namiddag.

2 JULI. Daar was gisteren een wonderlijke bevalling in mijn wijk: juffrouw BODES beviel van misvormde tweelingen — beide dood — twee meisjes met hoofden zoo groot als van een kind van een jaar en kleine mismaakte ledematen. De armpjes, die van hun schoudertjes hingen, geleken meer op vinnen dan op iets anders, en de eerste gaapte even en stierf; de tweede gaapte niet eens. Helaas, ging ik gisteren niet naar die tent en zij lieten mij niet roepen, zoodat ik het wonderlijke gezicht miste; maar bijna iedereen anders heeft het gezien en juffrouw BODES zegt, dat haar tent gisteren den heelen dag een tentoonstelling geleek. Het gansche kamp kwam toeloopen om de arme schepseltjes te zien, en, zelfs nadat ze begraven

waren, kwamen de menschen aanstroomen en kreeg zij geen rust. Ik vond haar gewone manier van spreken nogal amusant. Daar zat zij in bed, het haar van haar andere meisjes te borstelen en niemand zou geraden hebben, dat zij zulk een beproeving had doorgemaakt. Gisterenavond liepen Mej. FINDLAY en ik wat in den maneschijn, toen wij een wonderlijk uitzienden man opmerkten, die tusschen de tenten liep. Hij was e r g lang en had een vreemd ding op zijn hoofd, gelijkend op pluimen, dat hem nog langer deed schijnen. Hij had een dikken stok met een knop aan 't eene einde en droeg een overbaatje, dat tot over zijn knieën hing. Wij waren terstond getroffen door de eigenaardige manier, waarop hij den stok droeg en door de hooge stappen, die hij nam, terwijl hij vlak langs ons ging, ons geheel niet opmerkende en voortdurend heen en weer kijkend. Hij hield eerst bij den ingang van een groote tent stil en toen bij een andere en verdween eindelijk tusschen de tenten. Wij gevoelden, dat er iets verkeerds was, en besloten op een eerbiedigen afstand te volgen; maar wij konden hem slechts nu en dan even te zien krijgen en ten slotte verdween hij geheel en al tusschen de tenten in het kamp. De verschijning was zoo spookachtig en mysterieus, dat wij er liever niet over praatten; maar, toen wij vanmorgen de meisjes er toch van vertelden, werden wij natuurlijk uitgelachen. Menschen lachen altijd om de vreemde avonturen van anderen, maar wij zijn vast van meening dat het òf een ontsnapte krankzinnige was, òf een van ònze spionnen òf een kafferkapitein.

4 JULI. Gisteren heb ik niet bijgeschreven, omdat ik naar Pretoria was voor dringende zaken en eerst van morgen terugkwam. De reden was, dat ik mijn gezondheid voelde achteruitgaan en iemand ging zoeken, om mij

te vervangen, daar ik vrees dat mijn wijk aan haar lot zal worden overgelaten, als ik doorga met werken in mijn tegenwoordigen toestand. Ik was al dien tijd ziek en werd daardoor zóó verzwakt, dat ik mijzelf van morgen nauwelijks naar het station kon sleepen. Mijn arme moeder smeekte mij om te blijven, maar het was rapport-dag en ik moest gaan. Het is niet te verwonderen, dat wij allerlei kwalen krijgen van het voedsel, dat wij hier hebben: koffie, brood en vleesch, doch geen vruchten en bijna geen versche groenten, en toch is ons diëet overvloedig, vergeleken bij wat de menschen in het kamp krijgen.

Aan het station te Irene zag ik een oudere dame uitstappen en weldra zwoegde zij den stoffigen weg naar het kamp op, een weinig voor mij uit. Ik haalde haar in en vroeg permissie, eenige van haar vele pakjes te dragen; zoo liepen wij samen verder en waren spoedig geheel op de hoogte van elkaar. Ik was verrukt te hooren, dat zij juist uit Engeland gekomen was met eene speciaal permit van Lord KITCHENER om de verschillende kampen te bezoeken. Zoover als ik kan uitmaken, is zij gekomen uit naam van de Pro-Boer-dames in Engeland om uit te vinden, wat er gedaan kan worden om het lijden van onze vrouwen en kinderen te verzachten. Het kamp te Johannesburg heeft zij reeds tweemaal bezocht; haar naam is mevrouw RENDALL-HARRIS. Zij sprak met veel gevoel en sympathie en stelde blijkbaar zeer veel belang in ons werk; daarom vertelde ik haar veel er van en sprak af, haar te 2 uur te ontmoeten bij het hospitaal en samen mijn wijk door te gaan om haar de ergste dingen van Iréne te toonen. Toen ging ik aan het werk, maar wat was alles wanhopig slecht en wat raakt men door één enkelen dag afwezigheid achter! Vijf sterfgevallen in de twee rijen, die ik bezoeken kon, sedert mijn vertrek. Ik was overweldigd:

waar ik ook kwam, vond ik ziekte en ellende en werk genoeg voor twintig menschen. Ik kwam te laat voor het eten en kon slechts een kop thee krijgen in de groote tent, waar ik ook mevr. RENDALL-HARRIS vond met de anderen. Zij was met eenige der Engelschgezinden rond geweest en had alleen de goede zijde van het kamp gezien; nu bracht ik haar naar mijn wijk en opende haar oogen voor den waren staat van zaken. Zij luisterde naar alles wat ik haar te zeggen had, terwijl de tranen haar langs de wangen rolden.

Zij kroop met mij in de smerigste holen, vuile kinderhoofdjes streelende, van arme, afgetobde, lijdende vrouwen vol sympathie de handen drukkende, en van alles wat zij zag en hoorde hield zij aanteekening. Zij kon niet spreken met de vrouwen, maar ik vertaalde hare bemoedigende woorden en verblijdde hen door hare beloften van hulp, waarna wij teruggingen naar de groote tent om eene lijst te maken van de dingen, die het meest noodig waren in het kamp. Terwijl wij bezig waren, wandelde mijnheer SCHOLTZ de tent binnen; er ontstond een lang gesprek, waarin ik opmerkte, dat mevr. HARRIS zedelijken moed miste; want zij kwam schoorvoetend voor den dag met hetgeen zij zooeven gezien had, en verviel eindelijk tot stilte, terwijl hij het lijden der menschen licht opnam en hun fouten zwaar uitwoog. Ik trachtte, de dingen in hun ware licht voor te stellen en zette hem op ieder punt met feiten vast. Eens werd hij woedend en zeide: „De menschen zouden hier volkomen tevreden zijn, als er niet zooveel gestookt werd in Pretoria". Daarbij staarde hij mij aan, maar ik beantwoordde hem met het eenige wapen eener vrouw tegen mannen van zijn slag: zwijgende verachting. Wij zijn er aan gewend „agitators" en „politieke agenten" genoemd te worden; dat is het ongelukkige lot

van allen, die werken uit hartstochtelijke liefde voor het vaderland, en wij moeten dat stil verdragen, evenals de vrouwen hier armoede, vernedering, beleediging en ziekte verdragen.

Het speet mij, mevr. HARRIS te moeten verlaten om terug te keeren naar het kamp, waar ik mijn wijk verder rondging. Ik vond verscheidene kinderen stervende; hun moeders smeekten mij met tranen, den dokter zoo spoedig mogelijk te halen. Natuurlijk beloofde ik het te doen, en tegen half vijf ging ik hem zoeken; maar niemand wist waar hij was. — Ik had een lijst van 10 of meer ernstige gevallen. — Hij had na het eten tot 4 uur geslapen, daarna op zijn gemak thee gedronken en was toen verdwenen; niemand wist waarheen. Ik liep heen en weer, elk oogenblik meer ongeduldig en zenuwachtig wordende. De nacht daalde; ik was in tranen over mijn arme kinderen die stierven bij gebrek aan een weinig medicijn; geen wonder, dat mijne gedachten tegenover Dr. W. donker en zeer bitter waren.

Toen ik de spanning haast niet meer kon uithouden, vertelde mij iemand, dat hij gezien was in de richting der apotheek. Ik ging hem daar zoeken en ontmoette hem halverwege, op weg naar de groote tent, waar de anderen reeds vergaderd waren voor den avondmaaltijd.

Met moeite kon ik mij zelf voldoende beheerschen om hem te vragen, mee te gaan naar het kamp, en zoo liepen wij beiden in doodelijke stilte voort, struikelende over klipjes en door de duisternis zoekende naar de nummers der tenten. Wij konden natuurlijk niets zien en moesten op verschillende plaatsen vragen, voordat wij de patiënten konden vinden. Al de tenten waren bovendien dicht gebonden voor den nacht, zoodat wij heel lang moesten staan wachten in koude en duisternis. Ik geloof, dat hij

zich werkelijk schaamde, want hij gaf zich veel moeite voor mijn arme, lijdende lammetjes. Toen hij de meest dringende gevallen gezien had, ging hij naar het hospitaal, terwijl ik alleen naar de andere patiënten ging om hun te zeggen, dat de dokter niet voor den volgenden dag zou kunnen komen. In één tent vond ik het kind gestorven, nog warm, maar o, zoo wit en zoo stil; dood, zonder een droppel verkwikkend vocht of iets om de laatste oogenblikken te verzachten. O God, kan een moeder ooit die lange uren van hopeloos wachten vergeten, dien langzamen dood zonder menschelijke hulp of medelijden? De gedachte daaraan wil mij niet verlaten. Als Dr. W. in een goede luim is, doet hij zijn best, en dan kunnen wij het goed met elkander vinden; maar, o wee! de dagen. . . .

HOOFDSTUK VIII.

Mijn werk loopt ten einde.

5 JULI. Het is half twaalf en ik tracht in bed te schrijven; maar het is te koud. Mijn dag was nogal bevredigend, omdat de dokter zóó vriendelijk was, na het gebeurde van den vorigen avond, dat ik hem bij een groot aantal patiënten brengen kon; maar er waren eenige zeer treurige sterfgevallen en evenveel ziekte als gewoonlijk. De vrouw, die van die wonderlijke tweelingen beviel, verloor gisteren avond haar eenig zoontje. Ik vond haar in een toestand van volslagen wanhoop met een van haar meisjes gevaarlijk ziek bij haar in bed, met een temperatuur van meer dan 44,6°. Ik heb opgemerkt, dat als er eenmaal een sterfgeval is in een gezin, het meestal het begin is van een gansche reeks van ongelukken.

6 JULI. Ik heb vandaag een verbazende hoeveelheid werk afgedaan. Als ik denk aan het aantal patiënten, dat ik vandaag bezocht heb; het aantal temperaturen, dat ik opgenomen heb; de orders, die ik uitgeschreven heb en heb laten teekenen door den dokter, voor melk, medicijnen, kaarsen, zeep, gort, rijst enz.; de klachten, die ik moest aanhooren; de onrechtvaardigheden, die ik moest recht maken; de woorden van sympathie, hoop, bemoediging, raad en terechtwijzing, die ik spreken moest, en de kleinigheden, die ik in eindelooze verscheidenheid onthouden

moest, dan kan ik niet nalaten te vragen, hoe ik er toe in staat was. Wij leven hier elk oogenblik van den dag en het is met grooten spijt, dat ik mij gereed maak van deze plaats weg te gaan, maar ik hoop spoedig met vernieuwde kracht terug te keeren. Soms vergeet ik de namen mijner patiënten en den aard hunner kwalen en, als ik dan telkens weer dezelfde vragen doe, word ik met blikken van verwondering en verwijt aangezien. Als de kinderen bij mijn tent komen om het een of ander en ik hun vraag voor wie het is, komt geregeld het antwoord: „Voor mijn ma, zuster"; en zij kennen mij allen zóó goed, dat zij niet begrijpen, dat ik niet weet, wie hun „ma" is en wat haar scheelt. Daar ik spoedig wegga, heb ik van alles in mijn tent opruiming gehouden: kleeren, kousen, flanel, halsdoeken, kindergoed, en de honderd en één kleinigheden, die ik langzamerhand verzameld had. Mijn tent werd den heelen dag belegerd en het is een troost te weten, dat vandaag vele harten blij gemaakt zijn.

Ik gaf een veldbed aan eene vrouw, die op den blooten grond gelegen heeft, en verscheidene der matrassen, die mevr. DOMELA NIEUWENHUIS ons gezonden heeft, aan menschen, die in grooten nood waren.

7 JULI. Er zijn nu slechts drie ernstige gevallen in mijn wijk. Van morgen stierf er een klein jongetje en zijn arme moeder kwam mij eenig wit linnen vragen voor een doodskleed, maar ik had slechts ongeveer twee el voor haar. Zij heeft een bitteren tijd doorgemaakt. Toen ik pas hier kwam, heeft zij haar eenige dochtertje verloren, en nu een van haar jongens. Nu heeft zij slechts één zoontje over, maar hij ziet er gelukkig sterk en gezond uit. Daar het Zondag was, gingen wij, Mej. GROBLER en ik, tegen zonsondergang een wandeling maken op de plaats

van Iréne en, toen wij terugkwamen, vonden wij tot onzen schrik het hek gesloten. Er loopt een omheining van doorndraad om het geheele kamp en op een zeker uur worden de hekken op de wegen gesloten en gegrendeld. Daar waren wij, afgesneden van onze woningen, en wij wisten niet, wat te doen; toen er gelukkig een officier te paard langs kwam, die een schildwacht zond om ons binnen te laten. Het was al heel laat, toen wij het hospitaal bereikten, maar ik moest nog naar het kamp met zoetlemoenen en andere dingen voor mijn zieken. Ik bracht een bosje viooltjes aan een van mijn patiënten, een lief klein meisje, dat waarschijnlijk wel sterven zal van nacht. Arme Betsy! Zij is zoo lang ziek geweest — eerst een aanval van malaria, die haar kracht zóó ondermijnde, dat zij niet meer weerstand bieden kon aan de typheuze koortsen en longontsteking, die volgden. Het schijnt onmogelijk, dat een teer meisje van dertien jaar al die vreeselijke ziekten doormaken kan, en toch heb ik nooit vóór dezen avond gedacht, dat zij sterven zou, en de dokter heeft mij nooit gezegd, dat zij in gevaar was. Nu gaat zij hard achteruit. Ik heb dat lieve, zachte meisje lief, alsof zij mijn eigen zuster was. Week op week heeft zij daar gelegen, altijd even vroolijk en geduldig, altijd met een glimlach op de lippen, als ik binnenkwam en nooit klagende. Zij heeft een geaardheid zóó mooi, als ik er zelden ontmoet heb, en haar gezicht is engelachtig. Zij was zoo blij met de bloemen, zij greep ze en drukte ze tegen haar gezicht, terwijl zij een paar woorden van dank stamelde. En nu gaat zij naar den Vriend der vrienden en haar arme moeder is te veel verslagen om haar eenigszins tot hulp te kunnen zijn. Twee maanden lang ben ik elken dag in aanraking geweest met de doodelijke smart van beroofde moeders en ik heb mij

afgevraagd, hoe zij het doorleven konden, daar het zoo vreeselijk was om aan te zien.

Van avond is het geheele veld om ons heen verlicht door groote grasbranden — een prachtig gezicht.

8 Juli. Toen ik van morgen aan mijn werk ging, vertelde men mij, dat onze lieve Betsy in den nacht was heengegaan. Ik ging terstond haar arme, zielsbedroefde moeder bezoeken. Arme zielen, arme beroofde vader en moeder, broeders en zusters! In een hoek der tent lag het ontzielde lichaam, en het was met groote droefheid, dat ik op dat zachte gelaat staarde. Zij was zóó mooi, zóó engelachtig en rein vredig dat ik niet kon treuren, dat zij weggenomen was uit deze onreine omgeving naar haars Vaders huis daarboven. Ik heb nooit iets zoo natuurlijk gevonden als dien laatsten langen slaap van haar; ik kon mij niet indenken dat dàt sterven was. Haar hoofd was even op zijde gewend, hare lippen gedeeltelijk open alsof zij ademde, en de geheele uitdrukking van haar gezicht was oneindige rust.

9 Juli. Gisteren had ik geen tijd om meer te schrijven en zelfs nu kan ik nauwelijks een vrij oogenblik vinden; want ik heb het zoo druk met pakken en kleeren uitdeelen en afscheid nemen. Mijn geheele wijk weet dat ik wegga, en, waar ik ook kom, moet ik klachten en verzuchtingen aanhooren. Ik kan niet nalaten te hopen, dat iets mijn opvolgster zal beletten, morgen te komen; want het maakt mij heel bedroefd, dat ik al mijn vrienden hier in 't kamp moet verlaten. Vanmorgen was er een lief klein kindje van twee maanden gestorven in mijn wijk, zóó een klein lijkje, zóó schoon en wit en lief, dat ik niets voelde van die vrees, die mij gewoonlijk vervult, wanneer ik een doode zie.

Het kind had veertien dagen geleden de mazelen gehad, maar was volkomen hersteld en, toen ik het eergisteren zag, was er niets verkeerd; maar dienzelfden nacht begon het te hoesten en, toen men mij gisteren middag kwam halen, zag ik terstond, dat er longontsteking bijgekomen was en dat er niets aan te doen was. Het eenige, dat ik doen kon, was zoo spoedig mogelijk een der dokters te halen en een order voor brandewijn te geven, maar het was slechts om de laatste oogenblikken van het kind gemakkelijker te maken; wij wisten dat er geen kans op herstel was.

„HARMONY", PRETORIA, 12 Juli.

Thuis, thuis, geliefde plaats, na een ballingschap van twee volle maanden! Ik kan haast niet gelooven, dat ik veilig uit al die besmetting gekomen ben en uit al dat lijden, en dat mijn werk voor het oogenblik is afgeloopen.

Mijn laatste schrift was op 9 dezer. Ik verliet dan Iréne op den 10den en ik zal nooit al die ellende vergeten. DANDY voelde zich ziek en zag er ellendig uit en de meisjes waren alles behalve vroolijk. Toen ik rondging met mijn opvolgster, Mej. WESTMAAS, vonden wij vijf kinderen stervende en overal zooveel ziekte, dat het slecht van mij scheen naar huis te gaan en mijn wijk in zulk een toestand achter te laten, vooral daar Mej. WESTMAAS geen ondervinding gehad heeft en slechts achttien jaar is.

Het scheiden was hartverscheurend, en het was roerend, zooals sommige menschen mij bijna smoorden met hun tranen. Toen ik thuis kwam, vertelde Mama mij, dat Dr. KENDAL—FRANKS den volgenden dag naar Iréne ging en dat hij mijn wijk wilde zien. Daarom ging ik naar den Portugeeschen consul, CINATTI, waar Dr. FRANKS logeerde en bood hem aan hem een lijst te geven van

mijn slechtste tenten. Iedereen zeide dadelijk, dat het veel beter zou zijn, wanneer ik zelf met hem medeging; daarom zond Dr. FRANKS, daar het reeds laat was en ik geen permit had, een boodschap aan Generaal MAXWELL om een speciaal permit voor mij te vragen. Het antwoord kwam terstond terug: „Zeker, mijn waarde dokter", en wij spraken af, elkaar aan het station te vinden tegen acht uur den volgenden morgen.

Wat staarden mijn menschen mij aan, toen zij mij naar het hospitaal zagen loopen met een „heer in khaki" en wat hadden zij veel te vragen! Ik stelde hem voor aan de matrone en aan Dr. NEETHLING en liet hem aan hen over, want hij wilde eerst het hospitaal, de apotheek, de provisies enz. zien en dan zou hij mij in mijn tent opzoeken en zouden wij samen mijn wijk bezoeken. Hij was den heelen morgen uit en kwam even voor het eten terug met DANDY, uitgeput en warm na al zijn inspanning, maar heel blij met al de aanteekeningen, die hij gemaakt had. Wij gingen dadelijk na het eten naar mijn wijk, waar ik hem al mijn monstertenten toonde, die in den laatsten tijd zoo berucht geworden waren. Evenals iedereen, was hij getroffen door de groote armoede en het zware lijden der menschen. Hij beloofde zijn invloed te zullen gebruiken om verbeteringen te doen aanbrengen. In één tent waren twee jongetjes stervende, de eenige kinderen van juffrouw OOSTHUIZEN; op het dringend verzoek der weenende moeder gingen wij binnen en knielde Dr. FRANKS naast hen neer om ze te onderzoeken, maar er was natuurlijk niets aan te doen. Wat zal dit bezoek uitwerken? Zal er iets gedaan worden om de vreeselijke sterfte te verminderen? Ik vrees van niet. Er is nog nooit eenig goed gevolgd uit deze vliegende, oppervlakkige bezoeken, en Dr. FRANKS heeft weer, evenals alle Engelschen, veel nadruk gelegd op de onreinheid

der menschen, in plaats van tot den wortel van het kwaad te gaan, nl. slecht en onvoldoende voedsel, gebrek aan goede kleeding, blootstaan aan koude en al de andere hardheden en ontberingen van het leven in een kamp. Wij namen den trein van 3.36 terug naar de stad, zoodat het Dr. FRANKS alles tezamen niet meer dan vijf uren kostte om het kamp van Irène te onderzoeken.

HOOFDSTUK IX.

Blauwe Boeken en Zwarte Leugens.

Nadat ik het kamp verlaten had om thuis een maand uit te rusten, kreeg ik permissie van Generaal MAXWELL om al de kampen in Transvaal te bezoeken, ten einde rapporten te schrijven voor de Blauwboeken.

De Gouverneur was een schappelijk en redelijk man en, toen ik hem in een langdurig onderhoud bewezen had, dat Iréne werkelijk in een treurigen toestand verkeerde, en hem zijn toestemming gevraagd had om eens te zien, of de andere kampen ook zooveel hulp noodig hadden, vond hij dat goed en beloofde mij ook, dat mijn rapporten naar de Engelsche Regeering zouden gezonden worden.

Zóó dikwijls hadden wij te vergeefs getracht, onze stem ook in de Blauwboeken te laten hooren, dat zijn goedkeuring van mijn plan voor ons al een heele overwinning was.

Mevrouw STIEMENS zou met mij reizen van kamp tot kamp en samen zouden wij onderzoek doen en, waar wij konden, redding brengen met voedsel en kleeren; want onze vrienden hadden ons veel geholpen met het verzamelen der noodige artikelen, en van Generaal MAXWELL had ik de toezegging ontvangen, dat een goederenwagen tot mijn beschikking zou zijn.

Drie weken na mijn vertrek van Iréne waren al onze voorbereidselen voor de lange en moeilijke reis klaar

en hadden wij de noodige permitten en brieven van Generaal MAXWELL aan de Superintendenten van de verschillende kampen, hun verzoekende onze taak te bevorderen en te steunen en voor ons de reis zoo gemakkelijk mogelijk te maken.

Daar ons doel was voor de Engelsche regeering rapporten te schrijven, zouden wij op regeeringskosten reizen. Alles was gereed en wij zouden op 3 Augustus vertrekken naar Middelburg, waar volgens geruchten de toestanden veel erger waren dan in de andere kampen. Generaal MAXWELL had mij zelf verteld, dat er in de maand Juli in Middelburg op ongeveer 7,000 menschen 503 sterfgevallen waren! Het Blauwboek noemt slechts 413, maar wij gelooven niet dat de opgaven ooit juist waren, en, zelfs al waren er niet meer dan 413 sterfgevallen, is het iets ontzettends en is het geen wonder, dat de menschen met schrik en angst vervuld werden.

En daar moesten wij nu naar toe en wij hadden ons al klaar gemaakt om veel verdriet en ellende te zien; maar, mijne lezers, wij hadden niet gerekend met het Engelsche gevoel van eer. Twee dagen voordat wij zouden vertrekken, ontving ik den volgenden brief van Generaal MAXWELL:

MILITAIRE GOUVERNEUR'S DEPARTEMENT.

PRETORIA, 31 Juli 1901.

Geachte Mejuffvouw VAN WARMELO,

Sedert u vanmiddag bij mij kwam voor uwe permitten om naar Middelburg te gaan, ben ik tot de slotsom gekomen, dat het voor u beter zal zijn, niet te gaan.

Ik heb mevrouw HARRIS en mevrouw BOSMAN laten gaan en dat zal wel voldoende zijn. Ik heb zeer goede redenen om van meening te veranderen en verzoek u daarom de permitten terug te zenden, daar ik ze ingetrokken heb.

Uw dw.

J. G. MAXWELL.

Daarmee was het uit. Ik moest de reispermitten terugbrengen naar het Gouvernements-Gebouw, waar ik koel ontvangen werd en de Gouverneur absoluut weigerde, mij eenige reden te noemen voor zijn besluit. Het was voor ons niet alleen een groote teleurstelling, maar tegelijk een ontmoediging; want wij voelden onze hulpeloosheid om nu de kampen te bereiken en bekend te worden met den waren stand van zaken. Sedert dien tijd werd het bijna onmogelijk om de kampen te bezoeken. Geen permit werd meer uitgegeven en de arme menschen moesten aan hun lot overgelaten worden, terwijl wij machteloos in de steden opgesloten waren.

Juist toen was de censuur zóó streng, dat wij geheel van de buitenwereld afgesloten waren en alleen Engelsche berichten ons bereikten, en, daar wij ons leven niet meer dan noodig was wilden verbitteren met het lezen van Engelsche couranten, wisten wij heel weinig van de groote agitatie in Engeland, verwekt door miss HOBHOUSE die de kampen bezocht en de wereld met al hun gruwelen bekend gemaakt had.

Mejuffrouw EMILY HOBHOUSE, een Engelsche aristocrate, die haar leven in de achterbuurten van Londen aan liefdadigheid wijdt, heeft ons meer geholpen dan al de andere pro-Boers in Engeland samen, niet alleen door hard te werken voor de kampen en geld te zamelen van alle

kanten om op groote schaal voedsel en kleeren te zenden naar Zuid-Afrika, maar hoofdzakelijk door haar onvermoeid schrijven en blootleggen van den toestand der kampen, zooals zij ze zelf gezien had. Haar laatste werk, „The Brunt of the War and where it fell", is een wonderbaarlijke verzameling van feiten en zal onschatbare waarde hebben voor de geschiedenis van dezen oorlog.

De uitgave van dit boek heeft aan mej. HOBHOUSE echter veel moeite en verdriet bezorgd. Vooreerst werd door de meeste boekhandelaars in Engeland haar boek in den ban gedaan; haar naam werd, als een slecht voorteeken, liefst niet genoemd; men vroeg elkaar of die vrouw wel een Engelsche was; de toegang tot vele van hare vroegere vrienden en kennissen werd haar ontzegd; zij werd voor een landverraadster uitgemaakt; in één woord: geen smaad was erg genoeg voor haar, die de waarheid had durven bekend maken en de feiten had durven noemen van de z. g. concentratie-kampen, deze onmenschelijke uitwassen van een gruwelijken oorlog.

Alles heeft zij met kalmte verdragen, overtuigd dat het voor haar grooter beteekenis had, der waarheid getrouw te blijven dan den lof van menschen te ontvangen.

Mejuffrouw HOBHOUSE is niet door den laster en den smaad terneergeslagen, maar heeft rusteloos verder gearbeid voor het welzijn van het volk, dat zij had leeren liefhebben, en omdat zij geen vaderlandsliefde kende die in leugen en ongerechtigheid haar grootheid zoekt, doch overtuigd was, dat alleen gerechtigheid een volk, zoowel het Engelsche als het Boerenvolk, verhoogt. Toen de oorlog voorbij was, en, niettegenstaande de wijd en zijd bekend gemaakte ondersteuning door de regeering, de ellende in sommige deelen der onderworpen Republieken erger werd in plaats van beter, heeft zij niet geaarzeld, maar

is weder in persoon naar de plaatsen gegaan waar geleden werd, en heeft door haar laatste rapporten veler harten bewogen tot liefdadigheid en zoo den nood kunnen lenigen door stoffelijke gaven en troost, gebracht in menige donkere ziel.

Waarlijk, ons volk is veel verplicht aan deze moedige vrouw, die al hare krachten voor ons heeft ingespannen, en het is daarom, dat haar naam verdient overal vermeld te worden, opdat vele geslachten hem in dankbare herinnering mogen houden. God vergelde haar voor al de weldaden, die zij bewezen heeft aan een volk, dat haar daarvoor niets terug kan geven. De dankbaarheid van een verwoest en veracht volk moge weinig waard zijn in de oogen onzer zegevierende vijanden, maar, zoolang wij leven, zullen wij gedenken iedere daad van liefde, ieder woord van sympathie, ieder teeken van medelijden met den nood onzer vrouwen en kinderen.

Onze dank aan Dr. GREEN in 't bijzonder, den eenigen Engelschman, die gedurende ons verblijf te Iréne sympathie betoonde en deed wat hij kon om de ellende te lenigen; maar zijn macht was beperkt en zijn taak als militaire dokter bovenmenschelijk.

In zijn rapport van 4 Juni 1901 (Blauwboek Cd. 819, bl. 60—61) spreekt hij van de doordringende koude en den snijdenden wind, van het schrale vleeschrantsoen en van het lijden der jonge vrouwen en kinderen door onvoldoende kleeding en gebrek aan bedden en kooigoed. Hij stelt voor, een milden voorraad geneeskundige middelen te verstrekken aan zieke menschen en zwakke kinderen, raadt aan ledikanten te geven voor alle tenten, en laat doorschemeren, dat het noodig was, de hulp van een derden dokter voor het kamp in te roepen.

Zeer vleiend voor de zes vrijwilligers zijn de paar

woorden van waardeering, die hij uitspreekt, en het feit, dat hij aanraadt, de betaalde werkers in het hospitaal, de leerlingen uit het kamp, te vervangen door meer dames uit Pretoria en zoodoende „de geoefende verpleegsters van veel zorg en overmatig werk te ontlasten". Hij beschouwde ons blijkbaar niet als „een gevaarlijk element in het kamp", en was ook niet zóó bevooroordeeld, of hij kon erkennen, dat wij, die werkten uit liefde voor de menschen, meer voldoening konden geven en onzen plicht nauwgezetter zouden doen dan huurlingen.

Het rapport van Dr. GREEN is gematigd en rechtvaardig en, vergeleken bij ieder rapport over het kamp te Iréne, zeer gunstig.

Het verwondert ons bijna dezelfde gematigdheid te vinden in de rapporten van Superintendent SCHOLTZ, die niets vertoonen van die bitterheid, vijandschap en spot uit sommige rapporten van Dr. WOODROOFFE.

Als wij denken aan den hartverscheurenden toestand, waarin de menschen in dien tijd waren, verbazen wij ons er over, hoe iemand met een greintje humaniteit zoo onbarmhartig en gevoelloos kan zijn als Dr. WOODROOFFE. Hij wijt het hooge sterftecijfer voornamelijk aan de vuile gewoonten der menschen, en toch deelt hij in het zelfde rapport (Cd. 819, bl. 354—355) aan het publiek mede, dat 52 sterfgevallen veroorzaakt werden door mazelen, 9 door longontsteking en bronchitis, 8 door kinkhoest, 3 door uitputting en 4 door stuipen: 76 in 't geheel. Hiertegenover geeft hij 1 sterfgeval tengevolge van diarrhee, 3 aan typhus enz. Hoe knap van hem om uit te vinden, wat nog nooit iemand had opgemerkt, dat nl. vuile gewoonten mazelen, longontsteking, bronchitis en de overige ziekten bovengemeld veroorzaken! Eén zin in zijn rapport treft ons bijzonder: „Hun zeden zijn ongeveer even rein als

hun huid". Het zou, dunkt mij, zeer interessant zijn na te gaan, wat Dr. WOODROOFFE „rein" noemt, en naar welken maatstaf van zedelijkheid hij de menschen beoordeelt!

Dr. WOODROOFFE vergunde ons overvloedig orders te schrijven voor de luxe-artikelen uit de apotheek (als er in voorraad waren), zooals rijst, gort, maizena enz. die alleen aan zieken uitgereikt werden, en daarvoor zijn wij hem dankbaar; maar wij zouden hem vriendelijker gedenken, indien hij meer nauwgezet geweest was in de vervulling van zijn plicht, meer rechtvaardig in zijn oordeel en meer bedachtzaam in zijn behandeling der vrouwen en kinderen.

Toen ik na den oorlog in Europa kwam, had ik de gelegenheid, het rapport van Dr. KENDAL FRANKS over het kamp van Iréne te lezen, waarnaar ik met verlangen had uitgezien (Cd. 819, bl. 162 en volg.). Dr. KENDAL FRANKS is een van de voornaamste doktoren van het Britsche leger.

Zijn woord wordt dus in Engeland als onfeilbaar beschouwd, en de mooie rapporten, die hij over de kampen schreef, waren genoeg om de wereld-bekende sterfte-getallen weg te cijferen; maar, nadat hij met mij al de ellende van Iréne gezien had, hoopte ik, dat eindelijk de waarheid bekend zou gemaakt worden. Hoe was ik teleurgesteld, weer vooroordeel en dezelfde eenzijdigheid te vinden en dezelfde besliste poging om het hooge sterftecijfer toe te schrijven aan de onkunde, de vuile gewoonten, het vooroordeel en wantrouwen der menschen zelve. Van begin tot einde vinden wij, die al de geheime werkingen van het kamp kenden, in dit rapport fouten en verkeerde opgaven, ongetwijfeld het onvermijdelijke gevolg van een oppervlakkige inspectie van 5 uren. Van 9 tot 1 uur bezag Dr. FRANKS het hospitaal, de apotheek, de voorraden, en eenige der wijken, en van 2 tot 3 uur na het middagmaal inspec-

teerde hij mijn wijk met mij. Zijn rapport over mijn wijk is niet al te gunstig. Waarom? omdat ik hem den waren staat van zaken openbaarde, niet omdat mijn wijk „de slechtste in het kamp" was, zooals hij zeide. Mejuffrouw CELLIERS' wijk grensde aan de mijne, was er feitelijk een voortzetting van en was niets beter dan de mijne; maar mej. CELLIERS deed haar werk in stilte en streed dagelijks alleen en zonder hulp tegen een ellende, die geen pen beschrijven kan; terwijl ik zooveel mogelijk bekend maakte wat ik in mijn wijk vond. Gevallen van overbevolkte tenten en groote armoede werden door mij stipt gerapporteerd aan de doktoren, den Superintendent, en zelfs aan Generaal MAXWELL, als niemand anders mij hooren wilde, doch met het eenige gevolg, dat ik voor mij zelf den naam van agitator verwierf en de bewoners van mijn wijk werden aangemerkt als van „de allerlaagste soort". Inderdaad waren zij gedeeltelijk van de beste families en had ik dozijnen gezinnen in mijn wijk, die ik al mijn leven gekend had, leden van mijn vaders gemeente, die door hem zeer hoog geacht werden en wier gastvrijheid hij in betere tijden dikwijls had genoten.

Dr. FRANKS wist na een bezoek van 5 uren veel meer over het kamp te Iréne dan sommigen van ons die er even vele maanden geweest waren, en daarom kon hij een heel mooi rapport schrijven voor de Blauwboeken, dat de geheele Engelsche wereld lezen mocht om daarna uit te roepen: „Wat leiden die Boeren in de kampen toch een ideaal leven!".

Waarom is er in de Blauwboeken geen enkel rapport door iemand van onze zijde? En waarom zijn onze mededeelingen, indien zij aangehaald worden, onherkenbaar verdraaid? Zelfs Dr. NEETHLING, een der warmste voorstanders der Boeren die ik ken, wordt in dit rapport

gezegd de hooge sterfte toegeschreven te hebben aan „de onkunde der Boerenvrouwen en niet aan eenige nalatigheid van hen, die verantwoordelijk waren voor den toestand van het kamp en zijn bewoners". Dr. FRANKS heeft ongeveer zes of zeven van de 130 of 140 tenten in mijn wijk gezien en dan durft hij te zeggen dat „slechts één tent in deze wijk schoon" was. Dit is een bewering die beneden iedere tegenspraak van mijne zijde staat.

Als voorbeelden van overbevolking noemt hij: 2 vrouwen en 11 kinderen in één tent, en 3 vrouwen en 11 kinderen in een andere. Dit is waar en reeds erg genoeg, maar even voordat Dr. FRANKS het kamp bezocht, had ik 5 vrouwen en 14 kinderen in één tent, en 3 vrouwen en 17 kinderen in een andere, en dozijnen tenten met 12 of 16 bewoners. In mijn dagboek klaag ik herhaaldelijk over de overbevolking en mijn vruchtelooze pogingen om meer tenten te krijgen. Later kreeg ik wel een groot aantal, meer dan ik verlangde zelfs, maar ook honderden nieuwe inwoners.

Wat Dr. FRANKS bijzonder schijnt getroffen te hebben, was dat de kinderen met de kleeren aan in bed gestopt werden; maar waarin wilde hij ze dan naar bed brengen? „Hun kleeren worden eens in de week verwisseld," zegt hij, maar dit is ook een minder nauwkeurige opmerking; want in de meeste gevallen werden hun kleeren in 't geheel niet verwisseld, totdat zij in vodden van hun rug vielen, en een of ander liefdadig mensch hen van nieuwe voorzag.

Hoe konden de arme zielen hun kleeren verwisselen, als ze niet meer hadden dan de kleeren aan hun lichaam? Ik heb dikwijls naar een naakt klein kereltje gekeken, weggekropen onder een deken, met de vraag: „Wat scheelt er aan?" en dan was menigmaal het antwoord der moeder: „Ik ben bezig zijn kleeren te wasschen", en de vrouwen

moesten geregeld een rok en lijfje leenen van een gelukkige buurvrouw, die wèl een verschooning had, terwijl hun eigen armoedige kleedingstukken een zeer gewenschte reiniging ondergingen. Het feit, dat zieke kinderen, „in hun kleeren neergelegd worden op matten van vellen of op dekens," is al erg genoeg en behoeft niet gezegd te te worden als een verwijt aan de zorg der Boerenmoeder. Stervende kinderen zullen niet op den grond gelegd worden, als er ledikanten te krijgen zijn.

Wat betreft het sluiten der tenten om zoo weinig mogelijk versche lucht binnen te laten, kan ik alleen zeggen, dat de menschen evengoed onder den blooten hemel hadden kunnen slapen, zooveel beschutting gaven hun die dunne tenten. Zij deden alles wat zij maar konden om de doordringende nachtlucht tegen te houden; zelfs bouwden zij lage muurtjes van klippen rondom de tenten om het zeil neer te houden en ieder reetje stopten zij met zakken en stukken van oude kleeren, doch zonder baat. De woeste wind rukte de tent-pinnen uit den grond, de klip-muren scheurden de tenten slechts aan stukken, en de tenten zwollen en kraakten en flapten bij zwaar weer, soms dagen en nachten lang.

D i t was de oorzaak van bronchitis en longontsteking, n i e t het verzuim der Boerenmoeders, zooals Dr. FRANKS zegt. Hij schrijft de oorzaken van den dood door diarrhee en dysenterie toe aan de onreine wijze, waarop de Boerenvrouw haar kinderen voedt; maar waarom zijn er slechts v i e r sterfgevallen tengevolge van diarrhee en e e n van dysenterie in de maand, waarin Dr. FRANKS Iréne bezocht? (zie het rapport van Dr. WOODROOFFE, dat ik reeds aanhaalde, Cd. 819, bl. 235). Waarlijk, dit is een armzalig argument tegenover zulk een ongehoorde sterfte als wij in die vreeselijke maand hadden.

Ieder departement werd degelijk onderzocht door Dr. Franks.

De suiker, die wij in dien tijd dagelijks in het kamp zagen, was zwart en zuur. Dr. Franks inspecteerde den voorraad in de apotheek en verklaarde die „geel, korrelig en uitstekend", zoodat de eenige gevolgtrekking, waartoe wij kunnen komen, deze is, dat er een afzonderlijke voorraad bewaard werd voor inspectie.

Indien de melk steeds bereid was op de wijze, door Dr. Franks beschreven, zouden de menschen geen reden tot klagen gehad hebben; maar er was in het kamp overvloed van water, en, wanneer de vraag naar melk den voorraad overtrof, was er altijd genoeg water in de zes ijzeren reservoirs van het kamp om den voorraad aan te vullen.

Het vleesch was 9 van de 10 dagen te slecht om aan een hond te geven, en zelfs Dr. Franks kon niets beters te zeggen vinden, dan dat „de karkassen, die overgebleven waren van de uitdeeling van den vorigen dag", mager, maar gezond waren. Stel u voor: geheele karkassen gezond vleesch die overblijven van den vorigen dag, in een kamp van bijna 5,000 half verhongerde menschen! Dit raadsel kan op twee wijzen worden opgelost: — òf de menschen kregen meer vleesch dan zij gebruiken konden, òf zij konden niet gebruiken wat zij kregen. Mijn eigen ondervinding was, dat de meeste menschen niet eens de moeite deden, hun vleesch-rantsoen te gaan halen, omdat zij het toch onmogelijk konden eten; en wij moesten dikwijls de vrouwen aansporen om te gaan, alleen om de kans, dat zij iets beters zouden ontvangen dan zij tevoren gehad hadden. Ik geloof niet, dat er ooit opzettelijk ziek vleesch is uitgedeeld; maar het feit, dat zeer wel bekend is en dat Dr. Franks en het Comité van Onderzoek in al hun rapporten vermelden, dat in dien tijd een volwassen schaap

van 13 tot 14 pond woog (tweemaal het gewicht van een nauwelijks pasgeboren kind!) spreekt boekdeelen over den treurigen toestand, waarin de kudden waren na lang bloot gesteld te zijn geweest aan honger en dorst en wreede mishandeling onder het drijven van de hoeven. Als men weet, dat het gemiddelde gewicht van een volwassen schaap tusschen 40 en 45 pond is, is het gemakkelijk te begrijpen wat de arme dieren moesten uitstaan, voordat zij tot 13 pond waren teruggebracht. Ons is dikwijls gezegd dat zij naar de slachtplaatsen gedragen moesten worden, omdat zij te zwak waren om te loopen. Wij willen niet onredelijk zijn en wij weten heel goed, dat er in dien tijd nergens in ons land goed vleesch te krijgen was; maar dan moeten de Engelschen ook niet zeggen, dat de Boeren het nooit zoo goed hadden gehad op hun plaatsen als in de concentratiekampen.

Zooals alle andere Engelschen, spreekt Dr. FRANKS veel over de verderfelijke huismiddelen die de Boeren gebruiken. Dat is natuurlijk onzin, want, indien ze verderfelijk waren, dan waren de Boeren reeds lang op hun plaatsen uitgeroeid. Ik ken de meeste middelen die zij gebruiken, en sommige zijn werkelijk heel goed en de andere misschien nutteloos, maar onschadelijk. Een drankje van hondenbloed heeft nog nooit iemand dood gemaakt, voor zoover ik weet, en al de andere drankjes, van kruiden afgekookt, waren dikwijls veel gezonder dan de slechte koffie, die de menschen in hun rantsoen kregen. Door veel te schrijven over de huismiddeltjes, hebben de Engelschen aan de geheele wereld bewezen dat de Boerenmoeder niet onverschillig en nalatig was, zooals zij zoo dikwijls in de Blauwboeken beweren, maar al haar krachten inspande om haar kinderen van den dood te redden.

Daar ik het kamp om gezondheidsredenen al verlaten

had, toen het damescomité van onderzoek Iréne bezocht, kan ik van zijn rapporten niet veel zeggen; alleen weet ik van de vriendinnen, die ik onder de zes Vrijwillige Verpleegsters had, dat de toestand van het kamp toen erger was dan ooit te voren, en dat alle pogingen, dit aan het verstand van het Comité te brengen, tevergeefsch waren. Hun houding tegenover de Vrijwillige Verpleegsters was van begin af aan vijandig en achterdochtig; ongetwijfeld, omdat zij door den Superintendent tegen ons opgestookt waren. Niet één van de dames kon Hollandsch spreken, niet één was bekend met de gewoonten van ons land en volk. Het is dus heel begrijpelijk, dat zij niet in aanraking kwamen met de menschen, die hun de w a a r h e i d konden vertellen. Engelschen en Engelschgezinde Afrikaners waren de eenigen, die hen in deze zaak voorlichtten, en het is geen wonder, dat hun rapporten eenzijdig en onrechtvaardig waren. Zij hebben zich ook dikwijls belachlijk gemaakt door de domme vragen, die zij deden, en de onzinnige voorstellen, die zij te maken hadden. Eén knappe dame b.v. vroeg mevrouw ARMSTRONG, waarom zij de vrouwen geen borstels en zeep gaf om de vloeren van hun tenten te schrobben. Stel u voor, moeder Aarde te schrobben!

Een ander vond het vóor de Boeren een ongehoorde weelde, tweemaal in de week vleesch te krijgen, „daar de meeste Boeren vroeger nooit wisten, wat het was, vleesch te eten." Iedereen, die een weinig kennis van het Boerenleven heeft, weet dat de Boeren hoofdzakelijk van vleesch leven.

Toen Dr. NEETHLING trachtte, door toedoen van deze dames een verbetering te brengen in het water, waarvan het kamp voorzien was, kreeg hij ten antwoord, dat het t e v e e l z o u k o s t e n, het water met pijpen aan te

brengen van de bron, en werd er voorgesteld, de sloot schoon te laten maken door de „luie Boeren" in het kamp. Deze sloot was ongeveer negen kilometer lang en in sommige gedeelten van tien tot vijftien meter breed. De bodem was bedekt met een dikke laag modder en meer dan eens werden er doode schapen en beesten in gevonden, in vergevorderden staat van ontbinding. Een breede weg ging er door heen, waarlangs de duizenden en honderdduizenden schapen en beesten van de geplunderde Boerenhoeven naar Pretoria gedreven werden. Nergens was de sloot afgezet, geen brug ging er over heen, en het bedorven water van deze sloot werd met pompen in zes groote ijzeren reservoirs in het kamp gepompt. Oppervlakkig beschouwd, leek het water, dat uit deze reservoirs kwam, nogal zuiver, en in de Blauwboeken werd dan ook het water altijd beschreven als uitstekend en overvloedig; maar wij wisten, dat de meeste gevallen van typhus en diarrhee, niet veroorzaakt door het slechte rantsoen, hun ontstaan te danken hadden aan het bedorven water, waarmee het kamp voorzien was. In de Blauwboeken wordt natuurlijk *alles* toegeschreven aan de onreinheid van de menschen zelf, en deze geest van onwaarheid, partijdigheid en onrechtvaardigheid heerscht over het algemeen in al de Blauwboeken van Engeland. Het schijnt niet te zijn een poging om de waarheid van wat er in Afrika geschiedde bekend te maken, maar veeleer om de Regeering van elk verwijt vrij te pleiten. Ingevolge hiervan vinden wij in deze rapporten vele schoonschijnende verslagen van vluchtige en oppervlakkige onderzoekingen, niet de werkelijke ondervindingen van menschen die zelf maanden in de kampen hebben doorgebracht. Indien dit het geval geweest ware, zouden de Blauwboeken er geheel anders uitgezien hebben, zou de publieke opinie

in Engeland anders geweest zijn, en zou ook het Engelsche volk minder medeplichtig zijn aan het vreeselijk lijden van onschuldigen gedurende den oorlog en aan de gevolgen daarvan, in de ellende, die nu zoo langen tijd na het sluiten van den vrede nog heerscht in de Transvaal.

HOOFDSTUK X.

De Afrikaansche verpleegsters uit het kamp gezet.

Onze positie in het kamp te Iréne was nooit veilig.

Eerst heeft Superintendent SCHOLTZ getracht, een fatsoenlijke reden te vinden om van ons ontslagen te worden, en daarna werd ons bestaan bijna onmogelijk gemaakt door Superintendent ESSELEN, die er eindelijk in geslaagd is, met medewerking van het Comité van Onderzoek, ons uit het kamp te zetten.

Op den 4den October ontving Mevrouw BOSMAN, onze geachte Secretaresse, den volgenden brief:

DEPARTEMENT CONCENTRATIEKAMPEN.
NIEUW PALEIS VAN JUSTITIE.

PRETORIA, 4 October 1901.

Aan Mevrouw BOSMAN,
Adres DS. BOSMAN,
PRETORIA.

Mevrouw,

Het korps verpleegsters in het hospitaal te Iréne is op voldoende sterkte gebracht en de Matrone van het kamp, Mevrouw ESSELEN, heeft volledige maatregelen genomen voor het bezoeken der tenten en het voorzien in de behoeften der kampbewoners.

Het is mij daarom een genoegen U te kunnen melden, dat het niet langer noodig zal zijn, gebruik te maken van

Uwe vriendelijkheid om een korps jonge dames te vormen voor dit soort van werk te Iréne.

De Militaire Gouverneur draagt mij op, U uit zijn naam te danken voor hetgeen U heeft kunnen doen tot verbetering van het lot der zieken en behoeftigen onder de inwoners van het kamp en aan de jonge dames, die zoo edelmoedig zich hebben aangegord om in de nooden hunner vrouwelijke landgenooten te voorzien, zijne groote dankbaarheid uit te drukken voor hunne diensten, waarvan hij overtuigd is, dat zij verleend zijn onder omstandigheden, die veel persoonlijk ongemak en zelfverloochening meebrachten.

Er zullen terstond permitten gezonden worden naar Iréne om de leden van Uw verpleegsterskorps, welke nog daar zijn, in staat te stellen terug te keeren naar Pretoria.

Ik heb de eer te zijn, Mevrouw,

Uw Dw. dr.
w. g. W. K. Tucker,
Superintendent Generaal.

Drie dagen daarna ontving Mevrouw Armstrong den volgenden brief:

Concentratiekamp, Iréne, 7 October 1901.

Aan Mevrouw Armstrong,
„ *Mejuffrouw* Findlay,
„ „ Westmaas,
„ „ Kruger,
„ „ Malherbe,
„ „ Enslin,
Vrijwillige verpleegsters van het comité der Nederd. Herv. of Geref. Kerk.

Dames,

Mij is door het Hoofdkantoor opgedragen u te melden, dat besloten is, alle verpleging en hulp in het kamp van het departement uit te doen en dat derhalve uw werk te Iréne voltooid is.

Ik moet u ook den dank overbrengen van den Superintendent-Generaal voor het volbrachte werk en u mededeelen, dat uw spoorweg-permitten in het bezit zijn van den heer Roos, die bereid is, ze uit te reiken, zoodra er hem om gevraagd wordt — naar uw gelieven.

Ik heb de eer te zijn, Dames,

Uw. dw.

w. g. G. F. ESSELEN,
Superintendent.

Daar ik het kamp toen al verlaten had, ben ik niet geweest onder de verpleegsters, die op deze ondankbare, onmenschelijke wijze het kamp werden uitgezet, juist toen er zoo ontzettend geleden werd en er zooveel behoefte was aan hulp. Het lijkt ons zoo onnoodig en onbarmhartig, maar het Comité van Onderzoek had ons beschreven als „een gevaarlijk element" in het kamp, en het was voor Engeland niet veilig, menschen in de concentratie-kampen te hebben, die in verbinding stonden met Pretoria, waar zooveel „onrust gestookt werd".

Daarmee was het uit met het werk van de Vrijwillige Verpleegsters van Iréne en, daar er ook een eind gemaakt werd aan de wekelijksche bezoeken van het „Kleeren-Comité", en geen enkel permit meer gegeven werd aan de inwoners van Pretoria om het kamp te bezoeken, weten wij van den verderen toestand van Iréne zoo goed als niets.

Superintendent ESSELEN had, tot onze vreugde, ook zijn ontslag te danken aan de dames van het Comité van Onderzoek, die na hun eerste bezoek aan Iréne (23, 24 25 Sept. 1901), hem beschreven als onbekwaam voor zijn taak en aan den Militairen Gouverneur voorstelden, hem

te vervangen door iemand, die beter geschikt was voor de moeilijkheden van zulk een post.

Hierop werd geen acht geslagen en, toen het Comité zes weken later onverwacht Iréne weer bezocht, vonden zij als eenige verbetering de afwezigheid der zes Afrikaansche verpleegsters en verder den toestand van het kamp even slecht als bij hun eerste bezoek.

Toen hebben zij Generaal MAXWELL nog eens dringend verzocht hem te ontslaan als Superintendent, hetgeen geschiedde, tot groot voordeel van de kampbewoners.

Bijna een jaar later ben ik weer in de gelegenheid geweest het kamp te bezoeken en vond toen alles zooveel verbeterd, dat ik mij nu verplicht gevoel dit ook te melden, na de vreeselijkheden die ik in dit boekje beschreven heb.

Het verkrijgen van een permit, dat toen nog noodig was voor ons bezoek, ging op een eigenaardige wijze.

Eerst werd het aan mijn zuster, mevrouw CLOETE, die bij ons logeerde en verlangend was het kamp te zien, toegestaan, doch onmiddellijk weder ingetrokken, toen de autoriteiten ontdekten, dat zij de zuster was van de gevaarlijke mejuffrouw VAN WARMELO. Daarna schreven wij zelf aan den Superintendent-Generaal der Concentratie-Kampen en werden uitgenoodigd, hem persoonlijk op zijn kantoor te bezoeken, waar hij ons lang in gesprek hield en nauwkeurig opnam.

Ik vertelde hem, dat ik van plan was, binnenkort naar Holland te vertrekken en dat het in het voordeel was van de Engelsche regeering, ons geen hinderpalen in den weg te leggen, daar ik Iréne gekend had in zijn allertreurigsten toestand en ik alleen aan de menschen vertellen zou van mijn ondervindingen, indien ik niet in de gelegenheid gesteld werd, zelf mij te overtuigen van de beweerde verbeteringen. Mijn zuster zeide ook, dàt zij,

als zij terugging naar de Kaap-Kolonie, iedereen vertellen zou, dat de kampen in Transvral zóó slecht waren, dat niemand een permit kon krijgen om ze te bezoeken.

Het eind van dit onderhoud was, dat wij niet alleen permitten kregen om naar Irène te gaan, maar ook een vriendelijken brief meekregen voor den Superintendent, hem verzoekende ons uitstapje aangenaam te maken.

De dag, dien wij daar doorbrachten, heb ik in mijn Dagboek beschreven, en wat ik daarvan genoteerd heb, geef ik nu woordelijk.

27 April 1902 (Zondag).

Verleden Vrijdag gingen mijn zuster en ik naar het kamp te Irène en brachten er een heerlijken dag door. Het regende 's nachts hard en wij waren bang, dat wij naar het station zouden moeten zwemmen; doch, toen de zon opkwam, dreven de wolken uiteen en werd de lucht helder en frisch, en dien geheelen dag waaide er een hooge wind, zoodat het koel bleef en er geen stof was. Wij hadden onmogelijk mooier weer kunnen hebben. Eigenlijk was dien dag alles in ons voordeel.

Wij kwamen door een misverstand drie kwartier te vroeg aan het station, maar later waren wij er dankbaar voor; want wij vonden een geheele wagenlading van vrouwen en kinderen, die gereed waren naar Natal gezonden te worden.

Er waren vijf families met pasgeboren en kleine kinderen in een open goederenwagen, die den geheelen nacht in den regen gestaan hadden. Wij stonden lang met hen te praten en zij vertelden ons, dat zij van hunne plaatsen in het noorden van Zoutpansberg gebracht waren, waar zij al dien tijd in vrede en voorspoed geleefd hadden. Hunne huizen waren nu verwoest, zoodat het een leugen

is, als de Engelschen verklaren dat het verwoestingswerk reeds lang heeft opgehouden.

Zij werden zelfs zonder voedsel of kleeding naar Pretoria gebracht. Gelukkig had ik eenig geld bij mij en kon ik hun ongeveer £ 10 geven.

Te Iréne hadden wij £ 50 om uit te deelen, geld dat ons uit Zwitserland gezonden was, en ik had den zak bij mij en een opschrijfboekje, en geloof mij, wij hebben dien dag menig treurig hart verblijd. Wij kwamen thuis zonder een stuiver en ik had gemakkelijk £ 1000 kunnen uitgeven, zoo groot gebrek was er, doch alleen aan kleeren, want de rantsoenen, die zij ontvangen, zijn uitstekend en meer dan voldoende.

Wij vonden het kamp verzet naar een andere plaats en zeer veel verbeterd in elk opzicht. Er zijn nu 2,300 kinderen onder 16 jaar en zij zien bruin, gezond en gelukkig. Ook merkte ik dienzelfden geest van tevredenheid en voorspoed in het geheele kamp. Ik vond zeer vele mijner oude vrienden en ik was meer dan gelukkig over wat zij mij vertelden van hun tegenwoordige behandeling. Wij hadden nog een flinken maaltijd in de tent van een ouderling der kerk — goed vleesch, gebraden met aardappels, wortels, rijst met rozijnen, bieten-sla, brood en koffie. Zij hebben den geheelen zomer overvloed van groenten gehad en ontvangen melk en stroop, goede bloem en genoeg bevroren vleesch, zoodat zij niet te klagen hebben in dit opzicht. De kinderen krijgen eens per dag een kom goede bouillon en meer gestereliseerde melk dan zij gebruiken kunnen.

Het eenige, waarover zij nu nog te klagen hebben, zijn de kleeding, die zeer armoedig en versleten is, en de tenten. De laatsten worden akelig gescheurd door het lange staan in weer en wind, en, met het oog op den naderenden winter, is dit zeker een zaak van groot gewicht.

Na het eten werd er een openingsdienst gehouden in het nieuwe gebouw, dat geplaatst is: een enorme ruimte met een ijzeren dak, dat op balken rust, en zeildoek aan de zijden. De dienst werd geleid door Ds. Bosman en wij waren er bij tegenwoordig, aan zijn rechterhand gezeten, tegenover de opeengepakte gemeente. Er moeten, dunkt mij, wel 1,500 menschen geweest zijn en het was een hoogst indrukwekkende plechtigheid, die ik voor niets ter wereld had willen misloopen.

Na den dienst sprak Ds Bosman een paar woorden van dank en waardeering aan den Superintendent, den heer Bruce, uit naam van al de menschen, die hem schenen te aanbidden. De heer Bruce antwoordde met veel gevoel en toen verkondigde Ds Bosman aan de menschen, dat zij in hun midden hadden de twee dochters van hun zeer geëerden en geliefden leeraar Ds van Warmelo.

Toen de dienst afgeloopen was, vroegen wij voorgesteld te worden aan den heer Bruce, die allervriendelijkst was en ons het geheele kamp doorreed in zijn dog-cart, ons het hospitaal toonde met de laatste verbeteringen en alles deed, wat hij kon om ons ons bezoek aangenaam te maken.

Tot zoover mijn dagboek.

Er is geen twijfel aan, dat de verbeteringen opvallend waren voor iemand, die het kamp gekend had in den tijd der Superintendenten Scholtz en Esselen; maar mijn zuster, die nooit te voren in een kamp geweest was, zag alleen de vernedering der menschen, die als een kudde dieren binnen een omheining gedreven waren, de verscheurde tenten, waarin zij woonden, hun armoedige, versleten kleeding en den vervallen toestand, waarin de ouden van dagen verkeerden.

Ik miste onder de menschen vele bekende gezichten.

Sommigen waren gestorven en vele families van vechtende burgers waren weggezonden naar kampen in Natal, maar het gezicht, dat ik het meeste miste, was dat van onzen goeden vroolijken „Dandy" (Dr. NEETHLING), die om gezondheidsredenen naar de Kaap-Kolonie gegaan was.

Den brief, waarvan een gedeelte hier volgt, schreef hij, op mijn verzoek, om mij mee te deelen, hoe het kwam dat hij te Iréne als dokter geplaatst werd:

DE GEVANGENNEMING VAN MIJN AMBULANCE.

In de maand April 1901 kwamen de Engelschen Pietersburg binnen en daarna maakten zij een vliegende beweging in de richting van Haenertsburg en Houtboschdorp, in de buurt waarvan ik gevangen genomen werd. Mijn ambulance volgde het commando langs een moeielijken, slingerenden, steilen weg, toen wij bemerkten, dat de Engelschen trachtten ons af te snijden door een korteren weg te nemen. Het commando vocht met de flanken der Engelschen en dezen begonnen zulk een regen van kogels op mijn wagens te werpen, niettegenstaande ieder voertuig een zeer in 't oog vallende Roode-Kruisvlag droeg en wij buiten de gevechtslinie waren, dat ik mijn ambulance voor de veiligheid beval, van den weg af te gaan achter een klein kopje. Van hier konden wij het gevecht zien, twee mijlen verder, maar nauwelijks hadden wij hier een half uur halt gehouden, toen wij ongeveer tien Engelschen zagen afstijgen, geen 400 Meter van ons af, die salvo op salvo op ons vuurden, een van de muilen zwaar wondende. Ons leven werd slechts gered door hun slechte schieten.

Wij zwaaiden nog een vlagje en toen hielden de salvo's op en kwamen twee soldaten nader met aangehechte

bajonetten, de schandaligste taal en vloeken naar ons slingerende.

Toen zij ongeveer 15 Meter van ons waren, riepen zij: „handen op!" Ik stapte naar voren en legde hun uit, dat er geen sprake was van „handen op" voor menschen van het Roode Kruis; maar ik kreeg steeds meer scheldwoorden en de bedreiging, een bajonet door mijn lichaam te krijgen. Daarna trachtten die twee ons van ons geld te berooven en ons onze laarzen te doen uittrekken, hetgeen wij weigerden. Een van mijn mannen werd zelfs aangerand om zijn beurs te bemachtigen. Eerst, toen ik zeide, dat deze dingen aan den commandeerenden officier zouden gerapporteerd worden, hielden deze handelingen een weinig op. Twee van onze paarden werden weggenomen en toen ik mij verzette tegen dergelijke behandeling, werd mij geantwoord dat zij mochten doen, wat zij wilden, omdat zij geen orders hadden. Toen de officier bij ons kwam, vertelde ik hem alles en bood hij zijn verontschuldiging aan, zeggende dat soms de soldaten geen bevelen meer gehoorzaamden. Als dit nu de behandeling is, die wij ontvingen, zou ik wel eens willen weten, hoe het den burgers ging.

Wij werden naar het tijdelijk kamp geleid voor den nacht en den volgenden dag naar het hoofdkamp om daar terecht te staan voor den commandeerenden officier, die begon met mij te beschuldigen van contrabande in den vorm van zadels in mijn wagens te hebben. Dit werd goedgemaakt door de verklaring, dat zij aan den staf behoorden. Drie dagen later, nadat ik daarom verzocht had, werd mij gezegd, dat ik naar mijn commando kon gaan; maar, niet wetende, waar het te vinden en in groot gevaar zijnde van de Kaffers, die allen vuurwapens droegen en niet alleen vee van de Boeren opbrachten, maar ook Boerengevangenen en zelfs vrouwen, stelde ik daarop voor

aan den commandeerenden officier, dat hij mij een permit zou geven om naar Louis-Trichardt te gaan of door het boschveld naar Ermelo. Dit werd geweigerd op grond dat Lord KITCHENER bevolen had, dat geen ambulance door de Britsche linies gezonden mocht worden. Daarom werden wij in een zelfden wagen met Kaffers naar Pretoria gezonden, terwijl al ons goed in Pietersburg gelaten werd. Alle verdere onderhandelingen om de Boeren strijdmachten te bereiken faalden, maar de volgende maand werd ik benoemd als dokter in het concentratiekamp te Iréne".

Nog eens dank ik Dr. NEETHLING, uit naam van de bewoners van Iréne, zoowel als van de vrijwillige verpleegsters, voor zijn belangrijke diensten aan ons allen bewezen.

Dit zijn de ondervindingen van een Transvaalsche vrouw, die den oorlog mede heeft doorgemaakt.

Ik ben in staat geweest, de gebeurtenissen van twee der belangrijkste maanden uit den tijd der concentratiekampen te beschrijven, maar wat hierin staat opgeteekend, is ook de ondervinding van duizenden moeders van het Zuid-Afrikaansche volk, en deze dingen moeten bewaard worden met al het andere, zoowel goed als kwaad, dat medegewerkt heeft om den Afrikaanschen stam tot één volk te maken.

O, vrouwen van Zuid-Afrika, schrijft op alles wat gij geleden hebt onder de handen van onze machtige verdrukkers. Niets mag verloren gaan, niets mag vergeten worden.

Al is uw taal eenvoudig, al zijn uw woorden zwak, schrijft op al uwe ondervindingen, maakt ze bekend aan kinderen en kleinkinderen, en vreest niet, zoolang gij den God der Waarheid voor oogen houdt.

SLOTWOORD

DOOR

Ds. L. E. BRANDT.

> Voor een kleinen oogenblik heb Ik u verlaten, maar met groote ontfermingen zal Ik u vergaderen; in een kleinen toorn heb Ik Mijn aangezicht van u een oogenblik verborgen; maar met eeuwige goedertierenheid zal Ik Mij uwer ontfermen, zegt de Heere, uw Verlosser.
>
> JES. 54: 7, 8.

In het boek, waarvan dit hoofdstuk het slot vormt, wordt eenige malen een naam genoemd, die voor velen in Transvaal een bijzonderen klank heeft. Het is die van Ds. N. J. VAN WARMELO, in leven predikant te Heidelberg, den man, die, uit Nederland overgekomen, zich met hart en ziel gegeven heeft aan zijn nieuwe vaderland en die alles gedaan heeft, wat in zijne macht was, om het volk, dat hij had liefgekregen, te leeren, zich zelf te zijn en zijn beste gaven en krachten te ontwikkelen.

Bij het doorlezen van eenige brieven aan zijne dochter gericht, toen deze in Kaapstad op school was, trof het mij, dat hij in elken brief aandringt op het bestudeeren van de Hollandsche taal. Hij heeft gevoeld, dat de taal een bolwerk was, dat sterker zou blijken dan alle andere, en dat de Boeren deze moesten handhaven, zoo zuiver mogelijk, indien zij bestand willen zijn tegen een buitenlandschen vijand, zooals voortdurend dreigde, hen te zullen overweldigen.



Ds. N. J. VAN WARMELO.

In dien tijd waren er vele moeilijkheden verbonden aan het grondig bestudeeren der taal; goede scholen en goede onderwijzers waren schaarsch en de Engelsche taal werd veel verstaan en zelfs veel gebruikt; de geschiedenis leerde, dat van dien kant gevaar te duchten was. Daarom was Ds. VAN WARMELO een der meest besliste aanhangers der nationale politiek van President KRUGER en jaren lang zijn vriend en raadsman. Geen wonder was het, dat allen, die hem kenden, hem eerden en liefhadden, want hij had de gave, het beste en hoogste, dat iemand bezat, aan te kweeken; hij had een blik op personen en toestanden, waardoor hij begreep, wat noodig was om dien persoon of die zaak tot de grootst mogelijke hoogte op te voeren. Transvaal heeft in de dagen van zijn eerste ontwikkeling veel aan dien man te danken gehad.

Al zag hij zeer spoedig de goede zijde, ook voor de gevaren en fouten van de Afrikaners was zijn oog niet gesloten, en hij wist, dat, even goed als een mensch niet dan door lijden geheiligd wordt, zoo ook een volk door beproevingen wordt gelouterd.

Dat hij dezen oorlog zou voorzien hebben, is niet te zeggen; maar zooveel is zeker, dat hij hem zou hebben aanvaard, als door God gezonden, en zou getracht hebben de lessen te leeren, die de Heere daardoor aan Zijne kinderen wilde inprenten. Alleen door ons te buigen onder het oordeel Gods kunnen wij daarvan de gezegende vruchten plukken.

Deze oorlog is een ontzettend oordeel geweest, zwaar om te dragen, en vele zijn de slachtoffers geweest; maar Gods arm slaat, waar Hij weet, dat het noodig is, en wij mogen vertrouwen, dat hij zich nooit vergist. Wonderlijk zijn Zijne wegen geweest met het volk van Zuid-Afrika gedurende de laatste paar eeuwen; door goed en kwaad gerucht is

Hij hun. hulp en schild geweest, in gevaren van zwarte volken en van wilde dieren; te midden van vijanden van allerlei aard is nooit Zijn naam tevergeefs aangeroepen. Hij heeft zich een Verlosser betoond, zoo dikwijls iemand tot Hem riep in den nood.

Indien God nu voor een oogenblik Zijn aangezicht voor ons verborgen heeft, laat ons niet wanhopen aan Zijne liefde en trouw; de bewijzen daarvan zijn zoovele geweest, dat wij niet kunnen meenen, dat Hij, bij wien geen verandering noch schaduw van omkeering is, ons zou willen verderven om een einde te maken aan ons volksbestaan.

Indien het schijnt, dat de hemel van koper is, ondoordringbaar voor onze gebeden, indien de ongerechtigheid en de leugen op alle terrein de overhand schijnen te hebben, indien wij geen uitkomst zien uit al de moeilijkheden, die ons omringen ten gevolge van zelfzucht en onbekwaamheid, en die beletten, dat zij, die zoo zwaar geleden hebben, zich herstellen en tot welvaart komen, laat ons daarom Hem niet wantrouwen, die de geheele wereld in Zijne hand heeft en voor Wien ook ons leven niet verborgen is. Zoolang wij in de benauwdheid zijn, schijnt het ons, alsof de druk nooit zal ophouden; want wij kunnen het einde niet zien; maar het is daarmede als met een onweersbui. Wanneer wij onder de duisternis en den regen zijn en de zon voor ons verdonkerd is, zien wij niet, hoelang de storm zal duren; maar de zon, die hoog aan den hemel boven ons staat, ziet, hoe groot de wolken zijn, en hoe spoedig de hemel vrij en helder zal wezen.

God straft niet, omdat hij lust heeft in straffen, maar opdat wij ons bekeeren zouden en leven. Bij Hem is genade en daarom is niet het laatste woord, dat Hij ons verlaten heeft en Zijn aangezicht van ons verborgen heeft. Hij zegt ons met nadruk: „Met groote ontfermingen zal

Ik u vergaderen, en met eeuwige goedertierenheid zal Ik Mij uwer ontfermen." Tegenover het oogenblik van verlaten-zijn staat Zijn eeuwige goedertierenheid, tegenover den kleinen toorn staan Zijne groote ontfermingen. Dit neemt van de bezwaren en van de smart alle bitterheid weg. Het is onze Vader, die ons oneindig liefheeft, Wiens eeuwige goedertierenheid ons deel zal zijn. De zon blijft aan den hemel schijnen, ook al zien wij haar niet, en hare stralen koesteren des te meer, indien wij voor een kleinen oogenblik hunne warmte hebben gemist.

Israël had van de alleroudste tijden af ondervonden, dat God zijn Verlosser was; verlossen was het groote werk van den Heilige Israëls voor Zijn volk. Daarom noemt de Heere zich bij dien naam, als om Zijn volk er aan te herinneren, dat er geen vijand zoo machtig is, of God kan ISRAËL uit Zijne hand verlossen, geen gevaar zoo groot, of Jehova kan Zijne uitverkorenen er voor bewaren.

Bij God is geen verandering en Hij beschouwt ons in liefde en goedertierenheid, ook wanneer Hij ons onder het oordeel brengt.

Wat zullen wij dan doen? De rampen, die dit donkere werelddeel getroffen hebben, schijnen nog niet te zullen wijken: droogte, ziekte onder de veldvruchten, en verschillende veeziekten gaan steeds voort verwoesting te brengen en dit zijn toch niet dingen, die de menschen ons aandoen. De natuur is meer dan iets anders onder Gods onmiddellijk bestuur. Gods hand is nog niet van ons opgelicht, maar zal misschien nog zwaarder op ons gaan rusten, wanneer, ten gevolge van den invoer van duizenden van Chineezen, het werk, dat vele blanken na lang zoeken eindelijk gevonden hebben, hun weer zal worden ontnomen.

De vragen vermenigvuldigen zich in ons, en wij weten zoo dikwijls niet te antwoorden, als er weer een „waarom?"

in ons opkomt. Doch God weet het en Hij ziet verder dan wij. Laten wij dan op Hem blijven vertrouwen. Hij wil, dat wij Hem zullen vasthouden en ons niet laten verleiden tot een leven zonder Hem, vergetende wat wij danken aan onzen God en het geloof onzer Vaderen.

Het is een oordeel Gods, dat over dit land gekomen is en dat niet zal worden weggenomen, voordat Zijn doel bereikt is. Daarom moeten wij den toestand aanvaarden, zooals hij is. Wij moeten leeren goed vinden, dat onze verdrukkers voorspoedig zijn en de vergelding aan God overlaten. De geschiedenis der volken toont eene natuurlijke ontwikkeling aan, die niet kan verhaast worden door kunstmatige middelen, door ingrijpen van menschen, of er zal groote schade uit voortkomen. De ongerechtigheid moet steeds grooter worden en hoe spoediger dit gebeurt, des te eerder zal zij ook haar eigen ondergang bewerken. Als wij zien op het kruis van Jezus Christus, dan verstaan wij, hoe de zonde op het oogenblik, dat zij haren hoogsten triomf schijnt te vieren, juist te gronde gaat en overwonnen wordt.

De vruchten, die deze oorlog heeft afgeworpen, zijn reeds in menigte telbaar, en zij zullen nog meer worden. Opmerkelijk zijn de vele gevallen van jonge mannen, die zich overgegeven hebben om den Heer in het werk des Evangelies en der Zending te dienen; karakters zijn gegevormd, andere gesterkt; de geesten zijn openbaar geworden; de gemeenschap is geboren tusschen allen, die eenzelfde doel voor oogen hebben. Daardoor is veel twisting en tweedracht weggenomen en broederliefde daarvoor in de plaats getreden. Reeds onder de verdrukking is ons getoond, dat Gods goedertierenheden groot en machtig zijn. Het zou waarlijk zonde zijn, nu te twijfelen aan de liefde van den Heere, onzen Verlosser. Was het niet juist onder

den zwaren druk in Egypte, dat Israël tot een volk geworden is, in staat alleen te staan, zichzelf te handhaven tegen alle vijanden, en is het niet de geschiedenis van alle groote mannen van het Oude Verbond, die ons leert, dat hoe grooter werk God voor iemand heeft weggelegd, des te zwaarder oordeel Hij hem eerst doet ondergaan om hem te heiligen, en des te zwaarder straffen hem opgelegd worden, wanneer hij Gods geboden overtreedt?

Voorzeker, de donkere wolken zijn nog niet van den hemel en 1904 is begonnen met zeer dreigende onweerswolken; maar heel in de verte begint er toch iets door te breken van een helderen zonneschijn. Er is hoop.

Voor wie let op de groote gebeurtenissen in de wereld en deze beschouwt in het licht van zijn geloof, dat het God is, die de wereld bestuurt, die ook de groote machtige volken, de heerschers en de koningen leidt, is het een geweldig belangrijke tijd, waarin wij leven. Wij zien alles zoo snel gaan, toestanden zich ontwikkelen, volken opkomen en andere achteruitgaan, dat wij met een weinig geduld te oefenen al zeer spoedig een antwoord ontvangen op onze vragen en dan leeren verstaan, waarom het moest gaan zooals het ging. Zoo zal, indien wij maar vertrouwen en geduld hebben, ook voor ons, misschien spoediger dan wij verwachten, duidelijk worden, wat Gods liefde voor ons bedoelt en waarom Hij ons door dezen weg geleid heeft.

Onze moeders en zusters hebben veel geduld moeten oefenen en menigmaal gevraagd, zonder antwoord te ontvangen, waarom zij zóó zwaar moesten lijden, waarom zóó vele kinderen moesten sterven, waarom hun eigen leven gespaard werd om nog meer ellende te verduren, terwijl over anderen de engel des doods als een verlosser kwam om haar te redden en naar huis te dragen. Waarlijk, dit alles is niet te vergeefsch

geweest; maar nu zijn wij, die overgebleven zijn, het ook verplicht aan de nagedachtenis der 25.000 vrouwen en kinderen, die in de kampen gestorven zijn, dat wij niet verslappen in ons geloof en den moed niet laten zinken, maar, door een waardig handhaven van wat ons overgebleven is, hen, die na ons komen zullen, in staat stellen de vruchten te plukken van dezen tijd. Het is de natuurlijke ontwikkeling der dingen, het is naar de liefde van God over ons, dat Hij ons weder zal aannemen in genade en tot heerlijkheid terugbrengen.

Daar is echter een voorwaarde aan verbonden en die is deze, dat het nieuwe leven, dat wij dan van God zullen ontvangen hebben, ook aan Hem gewijd zij.

Hij kan ons niet herstellen in onzen vroegeren voorspoed en nog minder brengen tot grooter welstand, indien wij die zouden willen gebruiken als wapenen tegen God. Voorspoed en geluk, geld en goed zijn heerlijke gaven, doch zij verleiden gemakkelijk tot een leven buiten God, en dat zou de ondergang zijn van ons volk, zelfs na alles, wat wij doorgemaakt hebben.

Daarom is noodig, dat wij weten, zelf het eigendom van onzen Heere en Verlosser te zijn en met al het onze aan Hem toe te behooren.

Indien dat zoo is, zal het veilig zijn met ons. Dan zullen wij rijk zijn in God en voor Hem en Zijn Koninkrijk arbeiden, dan zal er niet meer geklaagd worden over toenemende ongodsdienstigheid van onze jonge mannen en aangroeiende onverschilligheid van onze jonge vrouwen; dan zal ons volk sterk zijn, omdat het steunt op de kracht van den Almachtigen Levenden God.

KAAP DE GOEDE HOOP, ZUID AFRIKA.
Januari 1904.
